

«ЭЛ
АДАБИЯТЫ»
сериясы

КАРАЧ ДӨӨ

ЭР ЭШИМ

27

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF KYRGHYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL CHARITABLE FOUNDATION FOR SUPPORT OF
CHILDHOOD AND MATERNITY

KARACH DOO AR ASHIM

THE 27-TH VOLUME OF «EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор

АКАЕВА М. Д.

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун орун басары

БОЛЖУРОВА И. С.

ЖЕЕНБАЕВ Ж. Ж.

ЖАЙНАКОВА А. Ж.

ИШИМКАНОВ К. К.

КАКЕЕВ А. Ч.

КАРЫПКУЛОВ А. К.

КЕБЕКОВА Б. К.

КЫРБАШЕВ К. К.

МУСАЕВ С. М.

ШАРШЕНАЛИЕВ Ө. Д.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН УЛУТТУК БОРБОРУ
ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАЙРЫМДУУЛУК ФОНДУСУ

КАРАЧ ДӨӨ ЭР ЭШИМ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН 27-ТОМУ
КРУИАсынын корреспондент-мүчөсү, филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН жалпы редакциясы астында

*Баш сөздөрүн жазгандар филология илимдеринин кандидаттары:
Б. Кебекова, М. Мукасов*

*Түзгөндөр: А. Акматалиев
М. Мукасов
Ө. Шаршеналиев*

ББК 84 Ки 7-5
К— 21

К— 21

«Карач дөө, Эр Эшим» /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында; Түз. А. Акматалиев, М. Мукасов, Ө. Шаршеналиев. Баш сөз. жаз. Б. Кебекова, М. Мукасов; Кырг. Улут. И. А. ж. б. — Б.: «Шам», 2003. — 216 б.— («Эл адабияты»).

ISBN 9967-10-120-7

Карапайым элди тышкы жана ички жоолордон коргоп «эл четинде, жоо бетинде» жүргөн эр жүрөк баатырлардын иштерин даңазалаган элдик чыгармалардын бул үлгүлөрү жаш өспүрүмдөрдү патриоттуулук духта тарбиялоо үчүн зор мааниси бар. Ошондой эле эл башынан кечирген тарыхый окуялардын издери терең сакталып, эл таануучулук маанилери бар экендиги менен жалпы окурмандарды кайдыгер калтырбайт деп ишенебиз.

Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын Улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Р е ц е н з е н т т е р: филология илимдеринин кандидаттары К.
КЫРБАШЕВ, Г. ОРОЗОВА

К $\frac{4702300200}{м 455 (11)-2003}$ 2003

ББК 84 Ки 7-5

© Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору.
© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук фондусу.
© Кыргызполиграфкомбинаттын «Шам» басмасы, 2003.

ISBN 9967-10-120-7

КАРАЧ ДӨӨ

«Карач дөө» жөө жомок түрүндө жашап, 1939-жылы биринчи жолу К. Акиев тарабынан ырга айландырылган. Көлөмдүү, 4700 ыр жолдон турат. Бул маалымат акындын эскерүүсүндө орун алып: «Бардык эле акындар жомокту ырга салып айтып жүрүшчү эле. Мен да бул жомокту ырга айландырдым» — дейт. Ал айткан жомоктун нускасы колдо жок. Бирок «Карач дөөнүн» айрым окуялары али да калк ичинде сакталып калган. Кээде Карачтын атында айтылса, кээде башка баатырдын ысмын алып жүрөт. Мисалы башкаларга Караганда да «Болот» аттуу баатырдык жомок менен «Карач дөөнүн» окуясынын карым-катышы ачык. Оюбузду далилдөө максатында «Болоттун» мазмунуна кыскача токтололу. Илгери жоокерчилик заманда үч уулдуу бир бай жашап, атасынын айрыкча кичүү уулу Болоттон үмүтү зор экен. Бай Кара дөө, Көк дөө, Кызыл дөөлөр келип, өрүштөгү малды сүрүп кетер маалы болду — деп Болотту караса, «балапан жүнү түшө элек, жоого чыгып аттанып, жоо жеңер маалы боло элек». Ошондо «жок дегенде жол чалып келер» — деп, эки уулун жөнөтөт. Алар Кум-Белде кароолдо турган дөөнүн адамдарынын колуна түшөт. Андан дөөлөр байдын капкалуу кара шаарын кыйратып, элин чаап, калың малын айдап кетишет. Кошундун ичиндеги «укуругу узарган, көзү оттой кызарган бир сынчы Болотту көрүп:

Боконо жүрөк болк этти,

Боор этим солк этти.
Тирүү жүрсө бул Болот,
Жоор кылат төөлөрдү,
Жоготот эчен дөөлөрдү.
Арыктатат төөлөрдү,
Ада кылат дөөлөрдү —

«өлтүрүп кетели» дегенде, калгандары:

Тамтың-тамтуң баса элек,
Кабыргасы ката элек,
Бетинен түгү түшө элек,
Билеги күчкө толо элек —

деп, өлтүрбөй таштап кетишет. Болот бат эле чоңоюп, эрезеге жетет. Ошондо «кайгы билбес ток кемпир, кара жаак шок кемпир» жоого кеткен эки агасын, жөө-жалаңдап качкан калкын унутканын айтып, намысын козгойт. Болот жөө жүрүп отуруп, Кара дөөнүн айлына барса, бир жумурткадай ак өргөө, бир кара боз үй тигилип турат. Кара үйгө кирсе, ооздору төөнөлүү кырк киши эт туурап жатат. Алардын ооздорундагы шишти алып ыргытып, отуруп алып этти жеп, түгөтө албай коёт. Ошондо тигилердин арасындагы бир кыраакы киши: «Он беш күн эс алып, анан Кара дөө менен кармаш», — дейт. Болоттун оң далысында калы бар экен. Анын касиети күчкө келгенде толуп, күчтөн кетсе солуп калчу экен. Караса коноктой эле көрүнөт. Он беш күн эс алып жатып, оң далысын караса, калы ордуна толуп калыптыр. «Ээ кармашар учурум келип калыптыр» — деп ойлонот. Ошондо баягы киши Кара дөөнүн жөн-жайын, айла-амалын баяндап өтөт:

Бетинен каары кетпеген,
Беттешкен алы жетпеген,
Казандай жүзү кара көө,
Кайкы мурун Кара дөө.
Кармашканын койбогон,

Кырк ириктин этини,
Жеке жесе тойбогон.

«Бүгүн уудан кайтар күнү, жолу болсо, күн ачылып, жолу болбосо, бороон-чапкын жүрүп, кабагына кар тоңот. Өйдө-төмөн жүргөндө сыйынып өтүүчү жолдо бир кара таш бар эле. Сенин келгениңди ошондон билер. Кармашып өлөрүңө көзү жеткенде «Башымды канжыгаңа, ичегимди белиңе байлана кет,— дейт, ага көнбө, ичегиси уу, күйүп кетесиң»,— дейт. Ошол түнү уктап жатып Кара дөө түш көрөт: түшүндө камчысы колунан түшүп, ат басып сындырып кетет. Кара таш күйүп күл болуп калат. Болоттун келгенин кара таштан билип, чочулап жолго чыгат. Болот өзүн таанытып: «Алышып алыңды көрсөт, арманда калба, күрөшүп күчүңдү көрсөт, күмөндөр калба»,— дейт. Экөөнүн беттешүүсү кадимки баатырдык жомоктордогу эпикалык каармандын кармашуусунун салттуу картинасын түзүп, ары апыртмалуу, ары көркөм сүрөттөлөт:

Дөңгө чыкса ал экөө —
Түз болгонун көрөсүң,
Түзгө түшсө ал экөө —
Оюлганын көрөсүң.

Кармаган жерден кан кетип,
Кара дөөдөн ал кетип,
Аккан жери аркырап,
Арык толуп шаркырап,
Агып түштү колотгон.

Ошондо Кара дөө: «Башымды канжыгаңа байланып, элиңе ала кет, ичегимди белиңе курчана кет» — деп суранат. Болот ичегисин алып барып, кара ташты оролто байлай салды эле, ал шыркырап күйүп кетти. Андан Кара дөөнүн айылына келип, элине азаттык берет да, өзү Көк дөөгө жөнөйт. Жайылган көп малды көрүп: «Бул кимдики?» — деди эле, «Көк дөөнүн малы» — дешти. Бир боз үйгө кирсе, сексен киши эт туурап отурат. Салам айтып Көк дөөнүн жайын сураса, арасынан бир киши: «90 алпты чогултуп, орго салган — бул Көк дөө, 90 алпты чогултуп, торго салган — бул Көк дөө. Көк дөө менен кармашар болсоң, 80 ириктин этин түгөтө жеп, күчүңдү сынап көр»,— дейт. Болот этти жеп бүтүп, «тойбой калдым»,— дейт. Жекеме-жекеде Көк дөөнү өлтүрүп, анын элине да азаттык берет. Эки агасын ушул жерден таап, андан ары Кызыл дөөгө жөнөйт. Жомокто Кызыл дөө ашкере алп катарында мүнөздөлөт:

Кыпкызыл жанган кызыл от,
Кылымда мындай шумдук жок,
Таш кармаса ун кылган,
Тайлашканын жым кылган.

Дөөнүн алптык күчүнө сырткы кебете-кепшири да шайкеш: «көзү ордой, мурду колодой». Болот дөөгө коз салса, «Башы кычышса, куу дубалды сүзүп, колу кычышса, түптү теректи түбү менен үзүп, урунарга тоо таппай, урунарга жоо таппай» күчүнө толуп турган кези экен. Калын караса али кичине: «Күчкө толо элек, алышар кезим боло элек экен» — деп, бир кул менен кийим алмашып кийип, жүрө берет. Бир күндөрү калы толуп калыптыр, Кызыл дөөгө өзүн таанытып, кармаша турганын айтты эле, тоотпой сол колунун учун сунат. Ошондо Болот каарына алып:

Түзөймүн деген колотуң,
Өсүп-өсүп белге өттү,
Түгөтөм деген Болотуң,
Түбүңө жетер эрге өттү.
Жер кылам деген колотуң,
Жылып-жылып тоо болду,
Жок кылам деген Болотуң,
Жеке өзүңө жоо болду.
Керээзиңди айтып кал,
Тилиң барда сүйлөп кал,
Калбасын ичте арманың,—

дейт. Анын сөзүнө Кызыл дөө текебердик менен жооп берет:

Ырысыңды тээпсиң, Болот,
Ыгы жок өсүп көөпсүң, Болот.
Аргымак минип желипсиң, Болот,
Ажал издеп келипсиң, Болот.
Көп болду күрөш сагындым, Болот,
Жашагың келсе жалынгың, Болот.
Жерде жаткан тыйынсың, Болот,
Жээлигип учкан чымынсың, Болот.
Жолдо жаткан тыйынсың, Болот,
Жоорго конгон чымынсың, Болот.

Эшикте малың санап ал, баатыр,
Эки агаң өлгөн кабар ал, баатыр.
Эн калды катыны баатыр,
Жок экен сенден жакыны баатыр.

Эки алптын кармашуусу өтө күчтүү сүрөттөлүп, классикалык формага көтөрүлгөн:

«Катуулуктан таш калып,
Калыңдыктан жер калып,
Бакырлыктан чөл калып,
Тереңдиктен көл калып,
Ажалы жетип өлбөгөн,
Анча мынча эл калып.

Кызыл кыргын, кумдуу жаян болот. Эки баатырдын алышканына «күн күбө болуп, ай таң калып, күн-күнгө уланып, ай-айга уланып, көргөндүн көзү талып, уккандын кулагы канып, бешиктеги бала тилге кирип, кызарып күн батып, агарып таң атат». Акыры Болот Кызыл дөөнү өлтүрүп, туткундалып келгендерге, элге азаттык берип, дөөлөрдүн аялдарын алып, жол тартат. Окуя андан ары өз алдынча айтылып, «Карач дөө» менен байланышы жок.

Бирок жомоктун биринчи бөлүмүнүн К. Акиев ырга түшүргөн «Карач дөө» менен мазмундук жакындыгы ачык. Мында да Кадаң баатырдын үч уулу болуп, Ак дөө, Кара дөө, Көк дөөлөр менен жоолашып тургандыгы баяндалат. Кадаңдын уулу Кара Мергенден ашкере алп Карачтын төрөлө тургандыгын үч дөөнүн энеси желмогуз

кемпир алдын ала билет. Ошондуктан «балапан жүнү түшө электе» тумчуктуруп салуу максатында кыргыздарды аралап, түтүндү түрө кыдырып, Карачтын изин таппай кайтат. Көрсө Кадаң баатыр муну алдын ала билип, элүү түтүндү элинен бөлүп, «муздуу белди ашырып», «он эки сууну кечирип», «Улан өрдөп көчүрүп», душман келсе тапкысыз туюкка алып барып бактырып койгон экен. «Карач дөөдө» да дөөлөр Кадаңдын элин басып кирип, малы-жанын талоонго түшүрөт. Алардан жабыркыган Калдаң калгандарын көчүрүп, ата-конушун таштап, жер которуп кетүүгө аргасыз болот. Дастанда Карач Ак дөө, Көк дөө, Кара дөөлөргө барып, элдин өткөндөгү өчүң, кеткендеги кегин алуу, олжолонгон кыз-келинд, туткундалып кулдукка кеткен эр азаматтарды, таланган мал-мүлктү кайтаруу максатын көздөйт. Карач дөөлөрдү өлтүрүп, жабыркаган элди, ар жерден туткундалып келген дөөлөрдүн аялдарын азаттыкка чыгарып, олжолонгон малды куткарып элине кайтат. Кыскасы, «Карач дөөдөгү» жөө жомоктун изи ушул.

К. Акиев жомоктук мазмундуу ырга түшүрүүдө качанкы бир мезгилде өткөн байыркылыкты жана белгисиздикти элдик баатырдын дөө, желмогуз кемпир менен болгон күрөшүн баяндаган кыялданууну кадимки реалдуулукка, эпикалык тарыхыйлуулукка жакындатат. Чыгарманын эпикалык доору катарында калмак төбөлдөрүнүн кыргыздарды басып кирген мезгили саналат. Кара дөө, Ак дөө, Көк дөө, желмогуз сыяктуу баатырдык жөө жомоктун каармандары аталганы менен кадимки эле эпикалык душмандын (монгол, калмак) жүгүн көтөрөт. Бул көрүнүш бир гана К. Акиевдин чыгармачылыгына таандык жекечилик эмес. Анткени калмактардын Кыргызстандын территориясын басып кириши эл тарыхындагы өтө кыйын кезең катарында бааланат. Бир жагынан жоо, бир жагынан доо алып дегендей, калктын уюткусу бузулат. Чабылып-чачылып, жайлуу ата-конушун калмактарга таштап, жер которуп кетүүгө аргасыз болушат. Ушундай жагдайда элдин көркөм-эстетикалык сезимин кайсы бир учурдагы, кайсы бир жердеги жомоктук каармандын мифологиялык күчтөргө (доо, шаа, жез кемпир ж. б.) карты ашкере апыртмалуу күрөшү толук канааттандыра бербейт, угуучулар айтуучудан конкреттүүлүктү, реалдуу тарыхый доордун ырдалышын талап кыла башташат. Ушундай жагдайда жомоктун, же уламыштык каармандын экинчи «өмүрү» башталат. Дегеле реалдуулукка, тарыхыйлуулукка умтулуу кыргыздын эпикалык ырлары үчүн мүнөздүү көрүнүш. Муну В. В. Радлов туура баамдаган. «Кыргыздар — деп жазат В. В. Радлов,— өздөрүнүн ырларында кандайдыр бир керемет, укмуштуу дүйнөнү баалабастан, өз турмуш, ой-сезимин жана умтулууларын, кыскасы, коомдун ар бир мүчөсүндө жашаган идеалды даңктап ырдашкан. Угуучуларга ашкере апыртмалуу жана табияттан тышкары турган окуя эмес, нагыз турмуш, реалдуу жагдай зор ыракат алып келген». Табиятынан сезимтал акындар калктын табитин, талабын дароо кабыл алып, жомоктук он, каармандын баатырдык күрөшүн эпикалык доордун кызыкчылыгына баш ийдирип, ошонун духунда ырдай башташат. Ал эмес, айтуучулар тарабынан эл арасында байыртадан айтылып варианттуулукка өтүп, жанрдык, окуялык, образдык, композициялык жагынан толук такталган «Төштүк», «Жолой кан», «Болот» архаикалык баатырдык эпосторун эпикалык калмак доору менен байланыштыруу аракети болгондугу кызыктуу көрүнүш. Кыскасы, коомдун өсүшү, тарыхый кырдаалдын өзгөрүлүшү менен элдин эстетикалык баамдоосу, бул же тигил фольклордук мазмунга, мотивге жана жанрга карата талабы, мамилеси да өзгөрөт. Натыйжада жоокерчилик замандын азап-тозогун башынан өткөрүп, бирде жеңип, бирде жеңилип, чыныгы турмуш, баатырдык күрөш менен жашаган кыргыздарда эпикалык поэзия жогорку бийиктикке жетип, элдин аң-сезиминде, көркөм табитинде бекем түнөк алган. «Шырдакбек», «Мендирманды» мындай коёлу, кийин эле түзүлгөн

«Карач дөө», «Эр Эшим», «Тайлак баатыр», «Сейитбектерде» да эпоско таандык белгилер кеңири. Ошондуктан мындай чыгармалардын жанрдык чегин так ажыратуу кыйын. Ага себеп, эпикалык поэзиянын салтына бек сугарылган айтуучулар жомоктон, уламыштык же тарыхый окуядан эпикалык ири чыгармаларды түзүүдө милдеттүү түрдө эпостун калыбына салып, салттык көрүнүштөрдү сактоого аракеттенет. Экинчи бир татаал жагы эпикалык чыгармаларды кайрадан түзүү, же жомоктук мазмундан ырга айландыруу, дегеле өсүү процессинин токтолбой келе жаткандыгы. Буга мисал «Карач-Көкүл» баатырдык жомогунун бир вариантын Дозу Ташматов кийин эле жазып тапшырган. «Эр Болоттун» бир нускасын Касымов Айдар акыркы эле жылы өзү жазып, институттун фондусуна өткөргөн. Албетте, жогорку чыгармалар акындык жөндөмү бар адамдардын өнөрканасынан өткөндүктөн, белгилүү даражада жаңыланууга учураган. Ал бул же тигил мотивди талкуулоодо, образ жаратууда жана стилистикалык курулмаларынан ачык байкалат. Бирок негизи бизге белгилүү фольклордук мазмундун рамкасында эле түзүлгөн.

Жогоруда көрсөткөндөй, «Карач дөө» жомогу кийин эле ырга өтүп, эл арасында аткарылып жүрбөгөндүктөн, варианттуулукка өтө алган эмес. Жалпысынан чыгарма жөө жомоктон эпоско өтүү стадиясында турат. Чыгыш доору, мазмундук, композициялык, көркөмдүк жагынан толук калыптанган деп эсептөө кыйын. Анткени «Карач дөөдө», бир жагынан, жөө жомоктун окуясынын изи жатат. Анын Ак дөө, Кара дөө, Кок дөө менен болгон согушу. Экинчиден, чыгармада конкреттүү тарыхый доордун окуялары, адам аттары жана реалдуу топономика камтылат. Натыйжада байыркы баатырдык жөө жомокторго таандык белгилер жана эпостогу салттуулук экөө катар жүрүп, бири-бирин толук сиңирип кете алган эмес. Бирок негизинен жөө жомоктогудай шарттуулукка караганда анда эпикалык тарыхыйлуулук басымдуулук кылат. Ички маңызы, идеялык багыты боюнча жомоктук окуясы жана ашкере алып Карачтын баатырдык кыймыл-аракети конкреттүү тарыхый доор же кыргыздардын калмак төбөлдөрүнүн баскынчылык жортуулуна каршы көз каранды эместигин коргоп күрөшүп турган мезгилине байланыштуу сүрөттөлөт. Чыгарманын башталышында кыргыздардын Нарынкол (азыркы Алма-Ата областынын Кеген району), Кенимпөл, Үч Каркыра, Кеген, Улаң, Ысык-Көлдү жердеп, ойрот-калмактар менен коңшу жашап, алар менен өз ара кагылышып тургандыгы баяндалат. Кийин Карачтын жогорку үч дөө менен согушкандыгы жөнүндө сөз болот. Ал эми Карач дөөнүн баатырдык күрөшү реалдуу адамдардын чөйрөсүндө, алардын жашоосуна, турмуш-тиричилигине, бири-бири менен болгон мамилесине байланыштуу өтөт. Мисалы, желмогуз кемпир үч жандуу, үч баштуу сыйкырчы делип мүнөздөлгөнүнө карабастан, кадимки эле турмуштагы адамдардын жашоосун башынан өткөрөт. Ичте жатып энесин жалмап, өз эли мангулдарга бата албай, калмактардын арасына келип, баш калкалайт. Башы тогуз карыш казандай келесоо чалыш калмактын балбанына турмушка чыгып, андан Ак дөө, Көк дөө, Кара дөө аталган үч бала төрөйт. Эри өлгөндөн кийин балдарын ээрчитип, мангулдарга кайрадан келип, алардын арасында туруп калат. Желмогуз кемпирдин үч уулун «кыргызга жортуулга барбагыла, мерт болосуңар» — деп, кыргыздардын жоокер эл экендигин, баатырдык жөрөлгөсүн айтып, зар какшап турган жеринде балдарынын убайымын тартып, санаасы санга бөлүнүп турган ары акылдуу, ары аяр карапайым эненин турпаты көзгө тартылат. Же дөөлөрдүн мангул, калмактан кол жыйнап, кыргыздарга жортуулга чыгышы кадимки эпикалык реалдуулуктун салтында сүрөттөлөт:

Добулбасты кактырып,
Найзага түнөк тактырып (41-б.)

Жөнөдү дөөлөр аттанып,
Асаба туулар жалтылдап (42-б.).

Кыскасы, «Карач дөөдө» үч баштуу желмогуз кемпир, алп-дөө сыяктуу мифологиялык кейипкерлердин жана апыртмалуу окуялардын чагылышкандыгына карабастан, XVII — XVIII кылымдардын аралыгындагы тарыхый жана топономикалык реалдуулуктун изи жатат. Бул — эпикалык жанрдын өсүү процессинде жомоктук мазмунду конкреттүү тарыхый доор, элдин реалдуу турмуш жагдайы менен байланыштырып баяндоо сыяктуу өзгөчө баскычтын болгондугун көрсөтүп турат. Ал эми анын кандай деңгээлде жүзөгө ашышы айтуучунун акындык жөндөмүнө, эл арасында айтылып жүрүшүнө карата чечиле турган маселе.

«Карач дөөдө» элдик баатырдын төрөлүшүнө адаттагыдай өзгөчө көңүл бурулбайт. Окуя Карачтын ата-тегинин санжырасын баяндоодон башталат. Дастан боюнча кыргыздар жогорку территорияга мангулдар (монголдор) менен чектеш күн чыгыш тараптан көчүп келип орношот. Ал кезде аларды Кадаң хан башкарып, баатырдык менен эл багат, «кайратын көрүп, калмак катуу айбыгат», «Кытайга кылыч чаптырбай», кыргыз жергесин бастырбай, атагы алыска жетет. Анын Албан, Субан, Кара Мерген деген үч уулу болуп, айрыкча кичүүсү Кара балбан аталып, атагы калмак, мангул, авганга угулат. Кара Мергенди ойгут элинен Бүбүрай аттуу баатыр кыз издеп келип жолугуп, жеңилсе тиймекке шарт коюп, жаа тартышат. Кара Мерген кызга жаадан алдырып, күрөштө жеңип алат. Кыз убадасы менен турмушка чыгып, Карачты төрөйт. Бирок Бүбүрай төрөттөн каза болуп, бала чоң атасы Кадаң баатырдын камкордугунда чоңоёт. Балага ат коюуда да конкреттүү салттык жөрөлгөлөр аткарылат. Кадаң хан «Ак жамбы кыйып аттырып», «күүлөнүп күлүк чаптырып, балбан күрөштүрүп», эр эңиштирет. Акындарды ырдатып, «тоодой эт, көлдөн терең чык кылып», чоң той берет. Калдаң аяр адам экен, эрезеге жеткенде элди душмандан коргоп алчу уул ушул — деп, атын айттырбай, арам адамдын бутун бастырбай, Улан туюкка бактырат. Кыскасы, Карач дөө аттуу баатыр уулдун төрөлүшү кыргыздардын бир жагынан манжу-калмактардын, бир жагынан кытайлардын кысымына учурап, өзүнө азаттык издеп турган мезгилине туура келет. Кара дөөнүн эки инисине:

Үйүн өрттөп күл кылып,
Кыз олжолоп күң кылып.
Көрбөгөнүн көргөзүп,
Күндүзгү күнүн түн кылып,
Кара Мерген, Кадаңдын
Катындарын тул кылып,
Уул олжолоп кул кылып.

Кенимпол, Нарынколду ээлейли — деп акыл салышы эпостун шартында терс каармандардын табиятына мүнөздүү көрүнүш. Үч дөөнүн кыргыздарга жортуулга чыгышы реалдуу жагдайда өтөт. Калмак менен мангулдан калың кошун топтоп, жоо жарагын камдайт. Алардын согушунун баскынчылык мүнөзү чыгарманын башталышында эле таасын белгиленет. Бул Кара дөөнүн энесине кайтарып турган жообунда ачык чагылышкан:

Коркок дөөлөр дебейби,
Үркөрдөй болгон кыргызды
Үч уулуң барып чаппаса.

Оолугуп олжо албаган,
Биз олуя белек таптаза (40-б.).

Ошол мезгилдеги кыргыз, калмактардын территориялык чеги «Карач дөөдө» так көрсөтүлөт:

Хан тоосунун бер жагы,
Кенимполдун нар жагы,
Хан дайрасы чек экен,
Андан бери жердеген,
Баатыр кыргыз эл экен.

Кенимполдун жонунда кароолдо турган кароолчудан «калыңдыгы жөө тумандай» көп кошундун каптап келе жаткандыгын уккан Кадаң карылыгына карабастан, кадимки баатырга таандык жөрөлгө жана кайрат менен жоонун алдынан тосуп чыкмакка камынып калат. Бирок Кара Мерген өзү турганда карыган атасынын жоого аттанышына каршы болуп, «калгын» деп кайрылып турган жери баатырдык эпостун духунда көтөрүңкү тондо баяндалып, элдик каармандын керт башына намыскөйлүк, эр жүрөктүүлүк, элдин азаттыгы үчүн башын өлүмгө байлоо сыяктуу жакшы сапаттардын топтолушун ачык айкындап турат. Бул Кара Мергендин душмандын колунун жөө тумандай калыңдыгын көрө туруп кайратынан жанбай, жоого каршы аттанышы жана атасына айтып турган төмөнкү сөзү менен бекемделет:

Калмактан калың кол келсе,
Аралатпас мен бармын,
Ада кылам тең жармын,
Же колумдун бирөө сынбаса,
Же өлүп бир жаным тынбаса,
Же чечекей агып кетпесе,
Же ажалым жетпесе,
Жок кыламын бул колду,
Бирөөн тирүү кетирсем,
Мерген болуп оңомбу.
Эл экен деп ойлобой,
Эрдемсип келген ким болду?
Ажал жетсе жанды ал ар,
Мен өлсөм талап малды алар.
Сен экөөбүз тең өлсөк,
Кыргызда ким бар эл багар?
Баатыр ата, мында кал,
Карачтын дайнын чыгарба,
Өлбөсө түбү жол табаар (46-б.) —

деп, он эки төөгө ок жүктөп, теңдешсиз көп колго каршы аттанып, «жаанын огун жазгы жамгырдай жаадырат». Ак дөө жарадар болуп, кошуну кырылат. Бирок Кара Мергендин огу түгөнүп, кылычтын мизин кандап, дөөлөр менен чабышып жүрүп, согуш майданында каза табат. «Карач дөөдө» согуштун кесепети, элге алып келген бүлгүнчүлүгү реалдуу берилет. Дөөлөрдүн кошуну да катуу кыргынга учурайт. Бирок негизги оорчулук кыргыздардын мойнуна түшөт. Күчтүн теңдешсиздигинен Кара

Мерген, Сары өлөт, «жоо бөрүсү жалтанбас, жолборстордун баары өлүп», кыргыздар чегинүүгө аргасыз болот. Калмак-мангул төбөлдөрү:

Үйлөрүн өрттөп күл кылып,
Колго түшкөн кыздарды
Жумшаганга күң кылып.
Жыгачын өрттөп жок кылып,
Баатырлар түшсө колуна
Чокко салып жок кылып.
Кулун союп, бээ жарып,
Казысына кол салып,
Карк болгончо олжо алып (68-б.)

«жылдырып жылкы айдап», жигиттин көбүн кулдукка байлап, кыргызды талап алып, жер арасы Кан дайраны кечип кетишет. Өлгөнү өлүп, качканы бөөт-чөөткө барып жашырынып, журттун уюткусу бузулат. Талоонго түшкөн кыргыз айлынын көрүнүшү өтө эле аянычтуу. Энесине жабышып бала ыйлайт, желеде кулун чыңырат, «үзүк, туурдук бүктөлбөй, унааларга жүктөлбөй», бейкапар жаткан айылдын үрөйү учат.

Мына ушундай жагдайда кыргыздын кегин кууй турган баатыр уулдун окуяга катышышы турмуштук зарылчылык, калктын мүдөөсү болуп эсептелет. Кадаң кан кайрат кылып, калкын жыйнап, өлгөнүн көөмп, Уландагы Карачтын дайнын билмекке киши жиберет. Ал кезде бала он бешке чыгып, өзүнүн олбурлуулугу, алптыгы менен көзгө түшүп калган экен. Дегеле Карачтын алптык салмагы, күчү ашкере апыртылып сүрөттөлүп, жомоктук мүнөздөмөгө ээ. Үчүндө тайга мине, бели сынат. Алты жашар кезинде көтөрө албай, кунан жорго өлөт. Тогуздан бери ооганда атка минсе, ат өлөт, төөгө минсе, төө өлөт. Минер күлүк жогунан атка минбей, жөө жүрөт. Алптык күчү да бөтөнчө: тоодой ташты төбөсүнө көтөрсө да былк этпейт. Кадан, «Нарынкол, Улан жер болбойт» — деп, элин Ысык-Көлгө көчүрүп келет. Кыргыздар бир азга тыным алгандай көрүнөт. Жаратылыш байлыгы, көлдүн кооздугу чабылып-чачылып тукулжураган элдин көңүлүн бир аз болсо да жубаткан өңдүү. Бирок элдик көз карашта, эпикалык чыгарманын салтында душмандын жазасыз калышы мүмкүн эмес. Кыргыздардын өткөндөгү өчүн алуу, кеткендеги кегин куу, кулдукка, күндүккө кеткен эр азаматтарды, кыз-келиндерди азаттыкка чыгаруу, олжологон мал-мүлктү кайтаруу чыгарманын нукура идеясы болуп, ал оң каарман Карачтын баатырдык кыймыл-аракетине, адилеттүү күрөшүнө байланыштуу жүзөгө ашат. Карач кыргыздын олжолонуп кеткенин, атасы Кара Мергендин жоо колунан өлгөнүн укканда күйбөгөн жери күл болуп, катуу күйгүлтүккө түшүп, жоого аттанмакка чоң атасы Кадаңдан жооп күтөт:

Тирүү болсом кетирбейм,
Ушул элдин намысын.
Калкты чапкан кандай эр,
Кантип түттү кара жер.
Кандай душман чаап алды,
Аты-жөнүн айтып бер?
Барбай калса бир адам
Баатыр Кадаң кыргыздан
Баласы жок куубаш дээр (82-б.)
Анын:
Жолборстугун көргөйсүң,

Жаш дебей Карач баланын,
Элинди чапкан дөөлөрдүн,
Өчүрөйүн караанын.
Төгүлгөн элдин каны үчүн,
Таланган элдин малы үчүн,
Талап кеткен дөөлөрдүн,
Ташка чабам бар күчүн —

деп, жоо артынан барууга даярдыгын билгизиши элдик баатырга мүнөздүү сапат. Сөзсүз салттуу түрдө баатырдын өзүнө ылайыктуу аты болот. Анын тулпарлыгы ээсине тете, анын баатырдык күрөшүнө шериктеш болуп, душманды жеңишине шарт түзөт. Демейде тулпар ээсине кереметтүү-мифологиялык жагдайда табылып, болочокку баатыр төрөлгөндө кошо туулуп, ага атайын багышталат. Бул жөнүндө түшүндө же өңүндө аксакал киши аян берет. «Карач дөөдө» жогоркудай салттуу окуя башкача кырдаалда өтөт. Кадаң хан Карачки тулпар издетип, «Анжыян шаарын жердеген, уруусу кыпчак эл деген» Көкүмдүн уулу Агулбекке Абылбай чечен баштаган алтымыш кишини жиберет. Окуянын жүрүшүндө мифологиялык мүнөздөмөлөр, персонаждар эпикалык фон катарында кызмат өтөп, дагы да болсо элдин тарыхындагы реалдуу кырдаал биринчи планга көтөрүлөт. Көкүмдүн эли мурун-кетки калмак, мангулдардан запкы көрүп, өткөндөн өчү, кеткенден кеги калат. Көкүмдүн небереси Агулбек хандын кызы Зулайканы Көк дөө аялдыкка тартып кетет. Чыгарманын окуясына Караганда түндүк кыргыздары сыяктуу эле Анжыян, Фергана тараптагылар да бирдей тарыхый кырдаалды баштарынан өткөрөт. Агулбек Кадаңдан кабар угары менен ат издетип, Абылбай, Тобой кош чеченди, сынчы, жарчыны кошуп, алтын, күмүш зер артып, он эки кишини бөлүп, жолго чыгарат. Алар кыргыз-кыпчак, өзбек, түркмөндүн жерин кыдырып, атактуу Чамбелге чейин барып, Карачка ылайыктуу тулпар таппай кайра кайтышат. Ошондо Агулбек:

Төө төрөсү лөк деген,
Лөктүн күчү көп деген,
Токсон батман жүк артса,
Тоотпогон лөк деген — деп,

эки лөк, жетимиш нар берип узатат.

Чыгармада аты аталган Көкүм бий XVII кылымда жашаган тарыхый болгон адам. Ал казак-кыпчак ханы Эсимдин (Эшимдин) (XVII к.) учурунда жашап, Чыгыш Түркстандагы уруш-талаштарга катышат. Ташкенди алууда Эшимге зор көмөк көрсөтөт. Ал жөнүндө тарыхый маалыматтар да бар. Санжыра сөздөрдө да кеңири орун берилген. Көкүмдүн аты хан Турсун менен Эшим хандын чыр-чатагына байланыштуу эскертилет. Экөөнүн согушунда Эшимди колдоого алат. Санжыра боюнча Көкүм бий Фергана, Анжыян тараптан болуп («Карач дөөдө» да Көкүмдүн эли Фергана, Анжыянда жашайт), Эшим хан Ташкенди бөлгөндө шаардын он эки капкасынын алты капкасына Көкүмдү, алты капкасына казактын улуу жүзүнөн Байтикти хан көтөрөт. Кийин Көкүм хан өлгөндө Эшим Ташкенге «Көкүмдүн көк күмбөзүн» тургузат. Кыскасы, жогорку фактылар айтуучунун бир мезгилдеги жомоктук турмушту конкреттүү тарыхый доор, элдин жашоосундагы реалдуу окуялар, жер-суу аттары менен байланыштырып баяндоого жасаган аракетинин ачык мисалы болмокчу.

Карачтын «кыргыздын кегин кууганы» жоого карты аттанышы анын адаттагыдан тышкары кара лөккө мингени болбосо, кадимки жоопкерчилик

камылгада өтөт. Кадаң нар кесер кылычты, жаанын огун мол камдап, алты нарга ок, алты нарга азык-түлүк жүктөп, Албан, Субанды кошуп берет. Карач: «Эрте келсем, эки жылда, кечиксем жети жылда келемин» — деп, темир кийип, лөккө минип жолго чыгат. Мындан аркы окуянын баяндалышында баатырдык жомокко же жөө жомокко таандык мүнөздөмөлөр арбын колдонулат: Карач кырк күн жол жүрөт, жол жүргөндө мол жүрөт. Суу түгөнүп сай болду, какыраган жай болду. Тоо түгөнүп чел болду, чөпсүз кумдуу жер болду, эки агасынын аты өлөт, азык-түлүк арткан нарлар өлөт. Ошондо Албан, Субанды «Эки жыл мында күткүлө» — деп, Кан дайранын боюна таштап, колуна темир таяк алып, темирден чокой кийип, өзү жалгыз кетет. Андан ары Карачтын Ак дөөнү, Көк дөөнү, Кара дөөнү өлтүрүп, ар жактан олжолоп келген Орчун хандын кызы Айганышты, Агулбек хандын кызы Зулайканы жана Кардыгачты туткундан бошотушу, үч дөө тарабынан олжолонуп келип, отун алып от жагып, жайдыр-кыштыр мал багып кулдукта жүргөн адамдарга азаттык берип, элине кетириши жөө жомоктун окуясынын эле чегинде өтөт. Ага мисал. Жөө жомоктун салтында элдик баатырга кара ниет дөөлөрдүн аялдары жардам берет. Алардын бул кыймыл-аракети эли-журтунун таланып, өздөрүнүн олжолонуп келиши менен түшүндүрүлөт. Алсак, Кара дөө Кардыгачтын атасы Тыргоотту кылычтап жатып өлтүрөт, «каран (кул) кылып, ар кордукка көндүрөт». Кызды туткундап келип, «чачын кыркып күң кылып», сөөгүнө тамга батырат. Ошондуктан ал «оозунан кара кан кетип, кан менен кошо жин кетип», Кара дөөнүн өлгөнүн көргөндө кубанып, Карачка кол сунат. Адаттагыдай Карач дөөнүн өргөөсүнө кирип: «кырк көөкөрдө кымызды кырк эле бөлүп ууртады, кырк сабада кымызга бир тойбоду курсагы». Андан он эки бээнин этин бүтүндөй жеп, жолго чыгат. Ак дөөнүн аялы Айганыш — он миң үйлүү ойгуттан олжолонуп келген Орчун хандын кызы. Ак дөө эки агасын өлтүрүп, атасын орго таштап, өзүн аялдыкка алат. Айганыштын Көк дөөнү табуунун, өлтүрүүнүн жол-жобосун баяндашы кадимки эле жөө жомоктун окуясын түзөт. Аял Карачтын баатырдыгына көзү жеткенде дөөнүн жеңилбестигинин сырын ачат: «Кок доо оңой жоо эмес, баарынын балбаны — ошол. Кок албарс кылычы бар, көчкөндө атан төө араң көтөрөт. Кан ичерде көк албарс үч чакырым узарат, үйдөй ташты үч болот. Дагы да Көк тулпары бар. Буудандык күчүнө ченем жетпейт. Бир көтөрсө, сени ошол көтөрөт. Ошол экөө Көк дөөгө күч берет. Энеси мастан кемпир кереметтүү киши эле. Сенин келериңди алдын ала билүүчү. Жер астына түшүп кеткени жети жылча болду эле. Беш жыл болду, Көк дөө да үйүнө түнөбөйт. Бир булактын түбүндө жайдыр, кыштыр бүрдөп туруучу чынар терек бар. Ошонун түбүндө уктайт. Күүгүмдө ойгонот, түндө барбай, түштө бар, түрсүлдөтүп жер чапчып, окурунат Көк тулпар. Көк тулпарды минип, көк албарсты колго алып, айкырыкты катуу сал».

Карач андан алты ай жол жүрүп, Көк дөөнүн өргөөсүнө келип, Зулайкага жолугат. Карачтын Көк дөөгө барып, жекеме-жекеге чакырып турган жери, экөөнүн кармашканы эпикалык чыгарманын салтында баяндалат. Карач душманынын уктап жатканын көргөндө кадимки баатырдык жөрөлгө менен:

Уктаганды өлтүргөн,
Урулуктун белгиси,
Жаткан эрди өлтүргөн,
Жамандыктын белгиси.
Баатыр болсо күрөшүп,
Баш кеспейби эр киши.
Уктап жаткан кишиге
Уурдап камчы салбайын,
Угуп көргөн адамга,

Уят болуп калбайын (237-б.) —

деп, Көк дөөнү ойготуп, өзүнүн күрөшкөнү, алышканы атайлап издеп келгендигин айтат. Көк дөө да эрдиктин эрежесин сактап:

Сенсиң го мени каптар сел,
Сел болсоң да сөзгө кел.
Кабарың билбей болдум дел,
Сен да эр, мен да эр.
Аты жөнүң айтып бер? (239-б.) —

деп алышса, алышканга, күрөшсө көрүшкөнгө даяр экендигин билдирет. Эки алптын кармашуусу баатырдык жомокко таандык салттуу мүнөздөмөнүн үлгүсүндө сүрөттөлөт:

Эки күлүк жанаша
Жарышкандай көрүндү.
Эки жолборс күркүрөп,
Алышкандай көрүндү.
Эки тоодон таш кулап,
Кагышкандай көрүндү.
Жер жарылып, чаң чыгып,
Жөө тумандай бөлүндү.
Кашкайып аккан булактай,
Кара терлер төгүлдү. (241-б.)

Акыры Карач Көк дөөнү тизелетип, көп албарс кылыч менен башын алып, күлүн өрттөп кетет. Чыгарма кара ниет дөөлөрдүн жок болушу, Карачтын кыргыздын өткөн өчүн, кеткен кегин алып, олжологон мал-мүлктү кайтарып, туткунга кеткен эр азаматтарды, кыз-келинди куткарып, жеңиш менен элине келип кошулушунда окуя аяктайт. Натыйжада ата-конушту коргоо, эл намысын душманга кетирбөө сыяктуу нукура идея «Карач дөөнүн» идеялык мазмунун түзүп, ал оң каармандын баатырдык күрөшүндө, ой-сезиминде жүзөгө ашат.

Б. Кебекова

КАРАЧ ДӨӨ (К. АКИЕВДИН ВАРИАНТЫНДА)

Нечен кылымдар бою айтылып келе жаткан жөө жомок. Эч кандай ырдалган эмес. Мурун ырдалбаган жомок экенин кыргыз элинин көпчүлүк карысы жана эскилери, жаштардан дагы эчени билет. Кыргыз элинин эски тарыхы кооз адабият багыттарынан мисалы, Манас, Семетей, Табылды, Төштүк, Жаныш, Байыш, Курманбек, Кедейкан, Саринжи, Кожожаш жана башкалары ырдалып келе жаткан жомокторду ошол учурларында өзүлөрү лакылдашып ырдашып жүргөн эмес. Ошол элдин ичинен нечен акындар чыккан, жол-жобосун сыпаттар акындардын бирөө ырдаса, андан угуп, көрүп дагы бир акын мурункудан кеңитип айткан. Ошол өңдүү жомоктордун баарын эл акындарынын ырдап келгендигинен жомоктор ыр болуп чыккан. Убагында ырдалбаган жомоктор жөө жомок болуп эсептелет.

Ошол убактагы жөө жомоктордун бирөө ушул Карач. Өз жолунан бузулбай башагына чейин окуялары ыр менен алынды. Ошол убактагы эл акындарынын акындыгы күчтүүлөрүнөн кыргыз элинин кыргыз болуп манкулдан таралгандан тартып, ушул элден нечен баатыр, балбандарын, нечен муңдуу, зардууларын эл акындары бирөө өлсө, бирөө улам жаңыртып, көңүлүндө сактап келген. Эл акындарынын акындык күчү деп эсептелет.

Нечен кылым бою бекилип дайынсыз жаткан элдик адабияттарынын кени ушул улуу доордон баштап жайнап, жарыкка чыкты. Эл оозунда жүргөн жомокторубуз таалайлуу турмушта тарыхка калып басылып чыгып жатат. Мисалы жогоруда айтылган жомоктор сыяктуу Карач дөө да ыр менен алынды. Бу Карач дөө китеби биздин жыргалдуу доордо кыргыз элинин кары-жаш, эр-аялдарына окуучуларына жаңылык тартуу болуп эсептелет. Карач дөөнүн жомогу оозеки жөө жомок болсо да элге үйүр, сиңиртелүү жомок эле. Кыргыз, кыргыз болуп маңкулдан тарап күн чыгыш жактан уруктанып келгенден тартып Нарынкол, Улан, Кенимпол, Кеген, Үч Каркыра чети Ысык-Көлдөн ары карай жердей турган. Ошол убакта кыргыз үч миң төрт миң үйлүүгө жакын жаңыдан кыргыз, кыргыз деп башка элдерге угулуп таанылып келе жаткан убагы болуп эсептелет. Ал убакта аз айыл болгон. Себебинен көп уруктар кол салып четинен чаап алып олжо кылабыз деп кээде чаап алып, кээде кыргызга чаптырып жүргөн. Жоокерчилик заманы болгон. Ошол убакта кыргыз элинин бийлиги Кадаң деген баатырдын колунда турган. Кадаң өзү баатыр жана кыргыз элинин ханы болгон. Кыргыз өзү аз болгону менен көптөн качпаган жоодон шашпаган найзага түпөк аштаган баатыр эл болгон. Ошол убакта баатыр, балбан деген ат жок. Дөө, шаа деген. Балбанды дөө деген баатырларды шаа деген. Бул баатыр балбан деген тил миң жыл чамасынан бери айтылган тил болуп эсептелет. Дөө, шаа деп калганыбыз, караңгылык убакта элдин ишеними дөө, шаа деген жин менен перинин жигиттери же ошонун балбандары деп түшүнүүсү. Мисалы азыркы Кожомкулду көргөн адамдар «Оо эмкинин дөөсү турбайбы» деп айткан. Дөө шаа деп баатырлар менен балбандарды айтып жүргөн экенибизди азыркы билим жолун таанытуу боюнча билдик. Дөө, шаа деп адам баласынын баатыр балбандарын айтат экенбиз, аны башка түшүнүүгө туура келбейт. Адам баласынын балбан баатырлары деп түшүнүүгө болот.

Кадаң кыргыз элинин ханы жана баатыры болуп турду. Кыргыз Ысык-Көл, Улан, Кенимпол, Кеген, Үч Каркыраны, Нарынколду жердеп турду. Калмак, казак, кашкар, афган манкул ортосунда. Аз айыл кыргыз элин аздырбай душманга бастырбай кандай жоо келсе да алдырбай Кадаң хан элинин ханы жана баатыры болуп турду. Өзүнүн үч уулу бар. Кара, Албан, Субан деген. Кара абдан мерген жана балбан баатыр чыкты. Кадаң акылман аяр билгич эле. Улуу уулу Кара мергендиги адам баласынан, артык

болгондуктан Кара Мерген атанган. Ал убакта мылтык жок жаа атар эле. Кара Мергендин аткычылдыгы казак, манкул, афган, калмак бардыгына мергендиги балбандыгы угулган. Ойгут элинен Жаа атар деген бир балбан мерген кыз чыккан, өзүнүн аты Бүбүрай, өнөрү күчтүү шумурай болгон. Жаа атканында жаңылбаганынан Жаа атар атанган. Кара Мергендин кабарын угуп бир мелдешип жаа тартышып көрсөм деп жүрүүчү экен. Эгер жаадан жеңилсем күрөшөйүн экөөнөн тең жеңилсем Кара Мергенге тийемин деген шерт менен жүргөн Жаа атар. Жекенди, Жеткайт деген жерден жортуулда жүрүп Кара Мерген менен Жаа атар жолугуп калды. Бирин бири сурашып таанышты да жолдошторун калыс коюп экөө жаа атышты. Кара бир да жазган жок. Жаа атар бир күндө тогуз жазды. Жаа атар жаадан жеңилдим деп, күрөшөмүн деди. Кара экөө эртең менен күрөшкөн күн батарда Кара Мерген жыкты. Жаа атар ошондо жолдошторуна сырын айтты, «Мен бир адамдан жаадан жеңилип күрөшүп жыгылсам ошого тиймекмин. Менин шертим ушу болучу. Шертим бүттү. Кара Мергенге тийемин деди. Жолдошторун жөнөтүп Бүбүрай Кара Мергенге тийди. Бүбүрай менен Кара Мергенден бир уул туулат, анын атын Карач коёмун деп Кадаң баатыр жакшы санаган жоролоруна айтат. Өлбөсө Кара Мергениң менен Кадаңдай жүз азаматтын баасы болот деди. Жаа атардын боюна болду ай күнү жетип, тогуз күнү толготуп торой албай Жаа атар өлдү. Өлөрү менен жара тартып жиберип баланы алды. Кадаң хан баланы ардактап бактырды. Кыргыз болгон жерин бүт чакырды да чоң той берди, баланын атын Карач койду. Калкына жар чакыртты. Карач деп атынан айтканыңардын тукумуңарды үзөмүн менде душман көп. Жалгыз менин душманым эмес, бардык кыргыздын душманы. Өлбөй аман болуп Карач эрезеге жетээр болсо, Карач Кадаңын кошо айткыла деп элүү түтүнгө энчилик малдан төрт түлүктүү мал берип Улан деген туюк жерге көчүрүп барып таштады. Өлбөсөм он төрт жашында көрөмүн андан бери көрбөймүн деди. Карач дөөнүн башкы тарыхы ушундайча. Болгон окуяларынын бардыгы ыр менен жазылды.

Калык Акиев. 1939-жыл.

КАРАЧ ДӨӨ

Элдин четин кайтарып,
Душмандын мизин майтарып.
Жердеген жери Нарынкол.
Кароол тоосу Кенимпол.
Жылда чыгып жайлаган
Жыргаган кыргыз эл болуп,
Жылдырып жылкы айдаган.
Жапырт бээ байлаган
Кымыз ичип шерне жеп,
Казы карта чайнаган.
Кыргыз элдин кырааны
Баатыр Кадаң шер эле
Текездин бети бер жагы,
Ысык-Көлдүн нар жагы.
Кенимпол ата конушу.
Кайратын көрүп Кадаңдын,
Калмак катуу айтпаган.
Кыйыгына калам деп,
Кыжыры келсе жаман деп,
Кытай кылыч чаппаган
Баатыр Кадаң эр болчу.
Үч Каркыра, Кегенди,
Жайыт кылган жер болчу.
Кадаң хандын үч уулу
Көңтөрүлүп жоо келсе,
Көтөрүп чыгат үч тууну.
Эң улуусу Кара эле,
Бала кезден маш болгон,
Мергендиги бар эле.
Андан кичүү эки уулу,
Албан менен Субаны.
Эрдемсинип экөө тең,
Эр көкүрөк бу дагы,
Эң улуу Кара баласы
Жадабай жоого жаа тарткан.
Жалгыз жүрсө көп жүрсө,
Он эки нарга ок арткан.
Кыйык атса кыйраткан.
Кыргыздан Кара Мергенге,
Кылчайып кайсы жоо баткан.
Текөөрлөшүп жоо келсе,
Тегеренип жаа тарткан.
Тегиз атып жуушаткан.
Өлгөнүнөн калганын,
Келгис кылып узаткан.
Бурулуштан бугу аткан,
Маралын кошо сулаткан.

Бугунун этин бузбастан,
Бууржун атан төөгө арткан.
Адырдан ууга чыкканда,
Аркар менен кулжа аткан.
Текеден терип миңди аткан,
Терикпей чыгып күндө аткан.
Кадаңдын Кара Мерген деп,
Кабарын укса ким баткан.
Мелжесе сая кетпеген
Айыл апа эл журту
Жүктөп алып эч жеген.
Чечекей жарчу мергендер,
Ченине жакын жетпеген.
Кадаңдын Кара Мергенден.
Тилегиң кудай берген деп.
Кабарын уккан кан билет.
Даңкын уккан жан билет,
Кара шаар, Камбылдан,
Калмак менен маңкулдан.
Качып барып жашында,
Жан келбести жердеген
Жетилгенде жек болуп,
Жанга теңдик бербеген.
Кабарын угуп баргандар,
Кайта тирүү келбеген.
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөө бар
Кайда минсе чаалыкпас,
Каңтарылуу тулпарлар.
Кара тоодой Кара дөө,
Аяктай көзү алайган.
Карды каптай чадайган.
Чоңдугуна караса
Далысы кулач далдайган.
Каарланса Кара дөө,
Далайды алган ар кайдан.
Ак дөөсү менен курусун,
Андан бетер арбайган.
Баатырсыган эчендер,
Батынбай өңү саргайган.
Карагайдай бойлору
Кабарын угуп Калаңды,
Чаап алсак деп ойлоду.
Кумурскадай жайнаган,
Малына көзү тойбоду
Кара дөө, Ак дөө баш кошуп,
Акыл салды Көк дөөгө.
Ат жалын тартып мингенден,
Алдырбадың бирөөгө.
Кайрат менен күч сенде,
Каарлансан, кайрылып.
Туруштук бербейт эч пенде.

Күн бүркөлүп мөндүр жаайт,
Жортуулдан келип түшкөндө.
Ачууң келип тепкенде,
Кара жер бети солкулдайт.
Каарланып атка мингенде.
Көк дөө сенин барыңда,
Кандай жан берет туруштук,
Эч адам бизге чоңсунбайт,
Качырып өзүң киргенде.
Ажалы чындап жетпесе,
Каруулашып кол сунбайт.
Көккө чыксаң чыгасың,
Көк тулпарың барыңда.
Көрүнгөндү шилтейсең,
Көк албарсың жаныңда
Көңүлү тынчыйт адамдын,
Көрүнбөй турса кабында.
Бир жатындан болсокта,
Мына бул эки агаңдан,
Эч жакшылык келбейт саа.
Жалдыраба жалынба
Жаныңдын тирүү чагында.
Өз билгениң өзүңдө,
Бирөөнү тике карасаң,
Ажалы сенин көзүңдө.
Аймынбагың эчкимдей,
Аман эсен кезиңде
Кытайдын Манжы баатыры,
Дөө барбы деп чакырып,
Кыйратып кирип манкулдун,
Бир четинен жапырып,
Манжы дөөнү келди деп.
Чапты мангол элди деп,
Төрт аяктуу мал койбой.
Кыбыраган жан койбой.
Дүр дүнүйөсүн алды деп,
Дүбөкдү катуу салды деп,
Колуна түшкөн балдарын.
Суудай канын кечтирип,
Койдой башын кестирип,
Кытайдын Манжы баатыры,
Кыргандан башка иши жок.
Кашкайтарган киши жок,
Кыз келинин алганда.
Манкулдун каны Боронкан,
Калмакка качып барганда.
Калың манкул таланып,
Кансыз каран калганда.
Жыйырмадагы кезимде,
Ошол болгон кордуктун
Бардыгы турат эсимде,

Ошондо Ак дөө агаң бар,
Он алты жашта эң начар,
Ошондо Көк дөө сен жаңы,
Онго чыккан убагың,
Энем айткан болучу
Кара дөө балам баргын деп.
Элден кабар алгын деп.
Алың келсе манкулду,
Ажыратып калгын деп.
Сенин алың жетер деп,
Сезиңден Манжы кетер деп.
Элге боорум бурады.
Кажары бар эр жигит,
Жоо дегенде турабы.
Деп энекем айткан соң
Намызымдан барганмын.
Талап аткан Манжыдан,
Элдин өчүн алганмын.
Манжыны кууган баатыр деп,
Дөө атанып калганмын.
Жаш күнүмдөн дөө болуп,
Жамы журтка ээ болуп
Ошондон ишим оңолуп,
Барак элде баатыр деп,
Манкул эли чубуруп,
Тозуп чыккан алдымдан.
Борон хан кайта келгенче,
Калк көтөрүп хан кылган.
Кайтара элди башкарып,
Борон хан келди хан болду.
Манкул кайта жам болду.
Жакын жерде жатың жок.
Кармаша турган касын, жок.
Жулкушарга жоон, жок.
Доолашарга доон, жок.
Тынч жатасың камданбай,
Өрүшүң өсүп малга бай.
Жортуулга чыгалык,
Күчүбүз толду чыңалып.
Аркайган тоону жердеген,
Адамга сурак бербеген,
Жери бекем тоолуу дейт,
Жел тийбеген зоолу дейт.
Жоого жарак кылычтуу,
Жолборс жүрөк курушту.
Берки чети Кенимпол.
Наркы жагы Ысык-Көл.
Орто жери Нарынкол.
Кыргыз деген эл бар дейт,
Ошол элге баралык.
Оңунан келсе чабалык.

Оокатынан айырып,
Олжо кылып алалык.
Кыргыздан баатыр Кадаң дейт.
Кыйыгына жолукса.
Тирүү калбайт адам дейт,
Кадаңдын уулу жаа тартса,
Жазбай аткан мерген дейт.
Алты миң кошуун барса да,
Азабын аштай берген дейт.
Жаанын огун жамкарып,
Жанына миң сан эл барып,
Жоо бетине камданып.
Жолдошунун баарысы,
Жолборстой дейт таңдалып.
Кылымдан эчким батпайт деп,
Кара Мерген барында,
Кыргызды эчким чаппайт деп,
Эч душманды жолотпой,
Элин эсен сактайт деп.
Калмактан уктум кабарын,
Бизден башка дөөлөрдүн,
Билбеймин чаап алаарын.
Кыргызды кыран чалууга.
Кыргызды чындап салууга
Кыйын болсо Кадаңдын,
Кыйратып элин чабууга.
Көк дөө баатыр сен кандай
Үчөөбүз тең барууга.
Бир кыргыздан башканын,
Барысына кол салдык,
Үчөөбүз бирге барганда,
Өлчөөсү жок олжо алдык.
Жүргүлө эки иним,
Кыйындыгын билелик.
Үйүн өрттөп күл кылып,
Кыз олжоолоп күң кылып.
Көрбөгөнүн көргөзүп,
Күндүзгү күнүн, түн кылып.
Кара Мерген Кадаңдын,
Катындарын тул кылып.
Уул олжолоп кул кылып.
Жоого сүрдүү жоонсунган,
Мыктыларын таратып.
Кыран чалып келелик
Кыргыздын элин каратып.
Үчөөбүз бирдей дөө болдук.
Кытай калмак манкулга,
Кыйратып жүрүп ээ болдук.
Кыйын болсо кыргызга,
Бир кол салбай не болдук.
Деп ошентип буркулдап

Кара дөө сөзүн бүтүрдү.
Айтканына макул деп,
Абыдан жакшы акыл деп.
Ак дөө, Көк дөө күтүндү.
Үчөөнүн тең энеси.
Үч башы бар неме өзү,
Барды жокту тең билген,
Мастан кемпир болучу.
Өмүрүнчө атсыз жөө,
Баскан кемпир болучу.
Же жакшылык көрөрү,
Же жамандык келерин.
Аярлык менен билүүчү.
Үч уулуна бирээрде,
Кеңеш кебин берүүчү.
Билгиле балдар дегени,
Башынан туура келүүчү.
Сөз баштаган энеси.
Жез кемпирдин кеңеши.
Айланайын балдарым,
Силерсиң менин дарманым.
Ыраакка силер кетсеңер,
Ыйлап жүрүп карганмын.
Мээрим жаным үч уулум,
Менден жоопсуз барбагын.
Бу сапар менин тилим ал.
Булардын барын билип ал.
Айланайын үч уулум,
Үч жаным бардан мен туудум.
Ар кимиңди тууганда,
Алты айдан кийин бел буудум.
Менден башка катындар,
Өлөт эле тууй албай
Башымдан өткөн кордукту,
Айтайын балдар уялбай.
Тоодой күчтүн барынан,
Өлбөй араң мен туудум.
Ар кимиңди аман мен туудум
Бир кандуудан төрөлсөң.
Болот элең бир адам.
Энеңде доолук барынан,
Бирөөңө батпайт миң адам.
Эми балдар кулак сал,
Мен өзүмө келейин:
Туулгандан сөз баштап,
Көргөнүмү айтып берейин
Энем мени тууй албай,
Далай азап көрүптүр.
Он беш күнү толготуп,
Чыдай албай өлүптүр.
Өлгөндө кардын жарыптыр,

Өз энемдин эжеси,
Өлтүрө албай багыптыр,
Мен үч жашар болгондо,
А дагы өлүп калыптыр
Эч бир адам жолотпойт.
Ушу шумдук оңойбу,
Үч баштуу адам болобу.
Эч кимиңер жолотпо,
Түбү зыян болот ко
Деп жолотпой эл кууган,
Алты көздөн жаш агып,
Көөнүмдү кайгы муң жууган.
Уккан элдин барысы,
Уламалуу карысы.
Жаманы менен жакшысы,
Думана, бүбү бакшысы.
Байы менен жардысы,
Көбү менен жалпысы,
Кыз келини уулдары
Күңү менен кулдары.
Хандын мөөсүл бектери,
Кайдан көрсө жектеди
Жини келет көрүнсөм
Желмогуз нары кет деди.
Жатарыма жай таппай
Кардым ачса чөп чар жеп,
Суусаганда суу ичип.
Кышкы суукта бүрүшүп,
Жай күнүндө жан кирип,
Ошол өлбөгөндөн жан тирик.
Чоңоюп бойго жеткеним
Өз элиме баталбай,
Калмака тентип кеткемин.
Желмогуз деп жолотпой,
Элдин баары жек көргөн,
Эч жакшылык кылба деп,
Элден элге өткөргөн.
Жаш өмүрүн энеңер,
Мына минтип өткөргөн.
Мен калмакка тентик бергенде,
Көргөн адам таң калган.
Ээрчип алып көп адам,
Шайтанбы деп жинби деп,
Желмогузбу пирби деп,
Мындай эме жок эле,
Кайдан ооп келди деп?
Жакын барсак кокустан,
Жалмап коет бизди деп.
Эркекпи же кызбы деп,
Эл жолотпой койгондо,
Колумду сунам жалдырап.

Садага кайыр мен сурап.
Көчөгө жатып жыл маалы,
Жан сактадым алсырап.
Жыйырма жашка жык толуп,
Батаар жерим жок болуп.
Көргөнүмдүн баарысы,
Бүгүнкүдөй эсимде.
Адамзат кууп жолотпой,
Айлам кеткен кезимде.
Тентип жүргөн өзүмдөй,
Бир теңтуш таап тийсем деп,
Кошо кайыр сурашып,
Кол кармашып жүрсөм деп.
Кыдырып жүрсөм элинде
Эчен бакшы дубана,
Менчилеп кайыр сурама
Жолобой жолдон качышат.
Жогол элден бетпак деп,
Изиме турпак чачышат.
Не жараттың кудай деп,
Жүрөгүм күйүп ачышат.
Көмкөрүп койгон чарадай,
Көздөрүнүн чоңдугу.
Жыгылган терек сыяктуу
Мүчөсүнүн сомдугу.
Аркасынан караса,
Адам эмес дегидей.
Карыны ачса адамды,
Каймак майдай жегидей.
Бир адамга жолуктум
Мүнөзү менен сыпатын,
Билейин деп оолуктум.
Оңуна келсе ушуга,
Тийейин деп оолуктум.
Барсам башы шумдуктун,
Тогуз карыш казандай,
Тоодой этин көтөрүп,
Килең этет басалбай
Акылы жок, эси жок,
Жинди чалыш келесоо.
Бир имерип сүйлөшүп,
Тийгим келди ошого.
Өмүрү бойдок катынсыз,
Тамагынан башканы,
Ойлонбогон акылсыз
Тийейин деп сөз кылсам,
Экөөбүз тең маакулбуз.
Оокат кылар жер таппай,
Тийериме эр таппай.
Манкул менен калмактын,
Элге журтка мен батпай.

Көнтөйдү таап тийгемин.
Жалыны жок өртү жок,
Жамандыкка күйгөнмүн.
Калмактын жинди келесоо,
Балбанына тийгемин.
Акылы кетип жин даарып,
Калганына тийгемин
Карандай каруу күч калган,
Келесоолук кылбаса,
Коркунучу эмес эч жандан,
Ар убакта күрөшүп,
Жыгылган эмес балбандан.
Көргөнүм Көңтөй болбосоң,
Көк дөө балам ойлонсоң.
Кандай айла табамын
Нике буйруп койгон соң
Хандын кулу Көңтөйдөн,
Үчөөңөрдү төрөдүм.
Атаңар Көңтөй өлгөн соң,
Өз элим эмес тургундай
Калмактарга силерди,
Башы болу* кул кылбай.
Калмактын шаары Камбылдан,
Туз буюр деп манкулдан.
Өлбөй тирүү жетилсе,
Топурак буюр деп үч уулдан.
Качып чыгып жөнөдүм,
Айбан болуп чөп оттоп,
Ачка калып жолдордо,
Алты жети ай токтоп,
Үч уулум сенин айыңдан,
Манкулга келип эл жоктоп.
Желмогуз деп куугандар,
Элден элге өткөрүп,
Жолотпой жолум буугандар,
Барысы маңкул туугандар.
Үч баш эле желмогуз:
Алты баш болуп келди деп,
Соо кылбайт мангол элди деп,
Жолотпой кууп жиберген,
Тентип жүрүп өлөм деп,
Теңирдин жазуун көрөм деп
Экөөңөрдү ээрчитип,
Көк дөөмдү көтөрүп
Көрбөгөн жолду төтөлөп
Жан келбести жер кылдым.
Эсен болсо багар деп,
Сен үчөөңдү бел кылдым.
Ээн өстүрүп баккамын,
Эрезеге жеткенде
Энеңди жакшы сактадың.

Тилимди алсаң балдарым,
Кыргызга дүбөк салбагын.
Кыргыз кыйын эл деген,
Кытайдын колу келбеген.
Ооган олжо кылбаган
Бары баатыр бары эр,
Жоо жарагын чыңдаган.
Арап келип албаган
Орус дүбөк салбаган
Кыргызда Кадаң ханы бар,
Канча дөөнүн бары бар.
Чечекейди жарат чуу,
Миң сан колду таратчуу
Кара Мерген дагы бар.
Кадаңдын кара мергенден,
Карач деген туулмак.
Карач дөөнүн кабары,
Жер жүзүнө угулмак.
Кадаңдын уулу Карадан,
Бир кадигим бар болчу,
Туулса Карач баладан.
Туулду бекен жок бекен?
Туулган болсо шок бекен?
Оолукпагын балдарым,
Жакшы эмес жоопсуз барганың.
Аярлыгым бар эле,
Аңдоосунан барайын.
Алдыртан чалгын чалайын.
Туулган болсо Карач дөө?
Кечикпей келип калайын.
Эки жакы башымды.
Коюнума катайын,
Күүгүмдөн кийин көрүнбөй,
Талаага барып жатайын.
Мындан аркы өмүрдү,
Карач дөө үчүн сатайын.
Жаман кийим кийейин,
Жанымды кыйнап бир жылы,
Жабыккансып жүрөйүн.
Жыртык кийим кийейин,
Жыргаганды билдирбей,
Жыл маалы тентип жүрбөйүн.
Карач дөөнүн төрөлсө,
Бар экенин билейин.
Балдарым сенин өлөрүң,
Менин азап көрөрүм.
Дөөлөрүм сенин ажалың,
Менин тартар азабым.
Карач дөөнүн колунда
Мен барайын билейин,
Эч каргаша жогунда.

Маакул деди дөөлөрү.
Деди да мастан жөнөдү.
Мастандын кылган иши бу,
Балдарына коштошту.
Жыл маалына камданып,
Жыртык кийим кийинип
Эки башын билгизбей,
Бекитип эки койнуна.
Кубулжуган жез кемпир,
Куржунун салып мойнуна.
Ачка жатып ток жатып,
Алты айга болжоп жол тартып,
Жетти Нарынкол жерине.
Келди кыргыз элине.
Адамдын көөнүн астырчу,
Сүйлөсө сөзгө мас кылчу.
Алдамчысын билгизбейт.
Арыбы көп куу кемпир,
Жалганчысын билгизбейт.
Атайы келген жез кемпир,
Карачтан башка кимди издейт.
Кээ бир жерде жез кемпир,
Дудук болуп тил билбейт.
Кээ бир жерге барганда,
Жаагын жанып сөз сүйлөйт.
Бирер үйгө барганда,
Бүбү болуп шам жагат.
Байдын үйүн көргөндө,
Жалчы болуп мал багат.
Чын мусаапыр экен деп,
Элдин көбү алданат.
Бирер үйгө барганда,
Челек алып суу алат.
Сен барбагын дегенден,
Үйдүн ээси уялат.
Калп ошентип жүргөнү,
Карачка кылган кыянат.
Бир жылы жүрүп жез кемпир,
Бир айылга жатпады.
Канча жойпулук кылса да,
Карачтын дайын таппады.
Жез кемпир жакын жолобойт
Аттуу тондуу адамга
Тааныгандай кармайт деп!
Көрүнбөдү Кадаңга.
Каада билгич кан экен
Ар убакта алдатпас,
Аярлыгы бар экен.
Кадаң да аяр киши эле
Карачтын Карач болорун,
Карач дөө атка конорун

Адамзаттан артылып,
Ашык күчү толоорун.
Туула электе билди эле.
Аман туулар бекен деп,
Ак тилекте жүрдү эле.
Туулганда баланын,
Атын Карач койдурган.
Мал аябай сойдурган.
Көпүрөдөй эт кылып,
Көлдөн терең чык кылып
Ак жамбы кыйык аттырып,
Таздарга өпкө чаптырып,
Күлүгүн коно сүрөтүп,
Күңүнө тилек тилетип.
Эңишчилер эңишип,
Ырчылары жеңишип.
Балбандары күрөшүп.
Чыккан балбан сүйүнүп,
Бийгесин бөлүп үлөшүп.
Жар чакыртып ырчыга,
Жакынын коюп тыңчыга.
Карачтын атын айтпа деп,
Угузган кыргыз журтуна.
Жакыным бар, досум бар,
Душманым бар, касым бар.
Барың укчуу ушул жан.
Карачым онго чыкканча,
Ойноо бала жаштыгын,
Ойлонуп өзү чыкканча.
Эч бирөөңөр айтпагын,
Өлбөй тирүү калбайсың,
Карач деп атын айтканың.
Деп ошентип Кадаң кан,
Элине жар чакырткан.
Баралына келсин деп
Баласын коргоп бактырган.
Душман мастан Карачтын
Туулганын билбеди.
Карачка уйкаш ат укса,
Кайта сурап ким деди.
Баласын баккан адамга,
Энчи бөлүп мал берген.
Элүү түтүн көчүрүп,
Эки жүздөн саан берген.
Карачты баккан айылды,
Муздуу белди ашырып,
Мунун баарын жашырып,
Он эки сууну кечирген.
Туш-тушу туюк жолу жок,
Улаанга уурдап көчүргөн.
Жортуп жүрүп

Кадаң кан, Улаан туюк экен деп.
Душман келсе тапкысыз,
Туш-туш жашы бекем деп.
Баатыр Кадаң ойго алган.
Асмандан жылдыз көрбөсө,
Адам уулу көрбөйт деп.
Абыдан бекем жер болду,
Аңдыган жоом келбейт деп.
Карачты минтип бактырган,
Жоога сүрдүү болот деп,
Жолборс тери жаптырган
Жин шайтандар качат деп,
Тишин кошо тактырган.
Туулалегин туулганын,
Жез кемпир кетти билалбай
Өз элиндей батынып,
Кыргызга чыдап жүралбай.
Кайгы менен муң түшүп,
Жез кемпирдин башына.
Кайта барды бу кемпир,
Балдарынын кашына.
Кемпир айтты балдарым.
Бир сөзүмдү кармагын.
Эки жыл болду кыргызга,
Карачты издеп барганым.
Тилимди ал балдар барлагын,
Билемин деп мен барып,
Бир айылга эки жатпадым.
Абдан сурап ар кимден,
Карачтын дайын таппадым.
Төрөлгөнү чын экен,
Билбедим кайда бакканын.
Койгула балдар тилалсаң,
Кыргызга дүмөк салбагын.
Тилим албай барам деп,
Түбү бир балаага калбагын.
Кадаң Кара Мергендин,
Көрүп келдим камдарын.
Оолукпа балдар аттанба,
Кызыкпагын үч уулум,
Кыргыз элин чапканга.
Кыргыз кыйын эл экен,
Кыяматка капталба.
Биздей дөөлөр болбойт деп,
Үйүңдө жатып мактанба.
Тил албасаң ойлоорсуң,
Түбүңдө каның ак канда.
Деп айтып кемпир токтолду.
Деми сууп аярдын,
Айтар сөзү жок болду.
Оолугушуп дөөлөрдүн,

Ичи күйүп чок болду.
Кара айтты кабарды,
Карышкырдай жаланып.
Айланайын энеке,
Сенин сөзүңдө жок береке.
Жан келбесте үч дөө деп,
Жан адам бизге батпаса.
Адамзаттын алпы деп,
Көргөн адам мактаса.
Коркок дөөлөр дебейби,
Үркөрдөй болгон кыргызды,
Үч уулуң барып чаппаса.
Оолугуп олжо албаган,
Биз олуя белек таптаза.
Койгун энеке кебиңди.
Чыгарбагын демиңди.
Кара Мерген Кадаңды,
Кантип алат дедиңби.
Деп ошондо үчөө тең,
Кайрат кылды оолугуп,
Кайраттанып толкутуп,
Калмакты жыйды коркутуп,
Кара шаар Камбылдан,
Четинен бөлүп манкулдан.
Санаганда Кара дөө,
Алтымыш кошун кам кылган
Жолборс сүрдүү баатырлар,
Жоо жарагын шайланып.
Кылычтуусу жанына,
Кыны менен байланып.
Баатырлар колуна,
Болот учтуу найза алып.
Бир жылдык азык дагы алып,
Кайра тартып келелик,
Кыргыз элин чаап алып.
Добулбасты кактырып,
Найзага түпөк* тактырып.
Кылычтын мизи жылтылдап,
Найзанын учу жалтылдап.
Сандаган колун башкарып,
Жөнөдү дөөлөр аттанып
Асаба туулар жалтылдап.
Жылдыз да тең, кол да кең,
Ой тоо да тең, жол да тең.
Опурулса Көк дөөсү,
Ойду тоону бузгудай.
Каарланса Кара дөө,
Канатсыз кокке учкудай
Хан тоосунун бер жаты,
Кенимполдун нар жагы,
Хан дайрасы чек экен,

Андан бери жердеген,
Баатыр кыргыз эл экен.
Кенимполдун жонунда.
Дүрбүсү бар колунда
Кадаң койгон кароолчу,
Дүрбү салып отурса
Кан тоосунан чыккан чаң.
Калыңдыгы жөө туман
Кандай шумдук деп турса
Катар катар көп адам.
Тааныбай кете беришке.
Дагы коркот Кадаңдан.
Дүрбү салып тааныса,
Жоо экени билинди.
Көрөбү деп изимди,
Качып келип Кадаңда,
Кароолчу айтты туралбай.
Баатыр Кадаң сөзүмү ук,
Камыңды жеп эрте чык.
Кан тоонун берки бетинде,
Калдайган доолор четинде.
Алды жагын карасам,
Кан дайранын жээгинде,
Аркасы ашып келатат,
Түлкү белдин белинде,
Чаң асманга созулуп,
Жердин бети тозулуп.
Айылдын үстүн бастырбай,
Жол тозолук озунуп.
Отура албай эр Кадаң,
Кароолчудан кеп угуп.
Калмак келди деп угуп.
Камынды баатыр оолугуп.
Кара мерген уулунун
Эки колу боорунда
Жаанын огу колунда.
Айтып турат Кадаңга,
Айланайын атаке,
Карачың азыр баш болсо.
Албан менен Субандын,
Акыл эси аз болсо.
Калкына душман жолотпос
Кадаң жаага маш болсо.
Аркамдан кошуун жөнөтүп,
Айыл коргоп сен калгын.
Калмактан калың кол келсе
Аралатбас мен бармын,
Алты күнгө жеткирбей,
Ада кылам тең жармын.
Же колумдун бири сынбаса
Же өлүп жаным тынбаса.

Же чечекей агып кетпесе,
Же чын ажалым жетпесе.
Бир талкалайм бу колду
Бирин тирүү кетирсем,
Мерген болуп оңомбу.
Эл экен деп ойлобой,
Эрдемсип келген ким болду.
Ажал жетсе жанды алар.
Мен өлсөм талап малды алар
Сен экөөбүз тең өлсөк,
Кыргызда ким бар эл багар.
Баарыбыз жоодон өлгүнчө,
Баатыр ата мында кал.
Карачтын дайнын чыгарба,
Өлбөсө тирүү жол табар,
Кош аман бол ата деп
Ар кайсыны ойлонуп
Боло көрбө капа деп.
Он эки төөгө ок артып,
Атасы менен элинен,
Ажырашты кош айтып.
Билеги күчтүү балбандан.
Эл ичинде тандалган.
Кара Мерген кылдаттын,
Өзүнөн мурда камданган.
Кадаң менен бир жүрүп,
Эч коркпогон адамдан.
Ала жүрдү мерген эр.
Бир канча күнү жол тартып,
Барды жоонун бетине,
Жетти жердин четине.
Дүрбү салып караса,
Миңден миңден жанаша.
Түлкү белдин белинде,
Кан дайранын жээгинде.
Шамалы жок, куюн жок,
Уюлгуган жерде чаң.
Жээктенип тунарып,
Тоону каптап жөө туман.
Эч каранын көргөзбөй,
Басып калды тумандар.
Калың колдун чуусунда,
Кара дөө, Ак дөө ураан бар.
Кара Мерген ошондо.
Кулагин салып тыңшады,
Кандай заман болот деп,
Ойлонуп акыл жумшады.
Кандай заман болду экен,
Же калкыма түшөр шор бекен
Же билбеймин элди чабарын.
Мурда көргөн жок элем,

Мындай жоонун амалын.
Ак дөө, Көк дөө дечү эле.
Ар ким кайгы жечү эле.
Темир кийип келгендир
Тулку боюн бекитип
Себин кийип келгендир.
Жанына жакын ким барсын,
Жаанын огу кеспесе.
Жакында сооту жыртылбас,
Жамгырдай төгүп тешпесе.
Башкалары кырылат,
Бирден окко жыгылат.
Тирүү түшсө жалынат.
Кара дөө, Ак дөө жалынат.
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөөнүн,
Айласы кантип табылат.
Карарып турат келген эл,
Кайрат кылды мерген эр,
Камдык кылып шашпайын.
Караанын көрүп качпайын.
Озунуп жоого жаа тартып,
Эки колду маштайын.
Эр ортону болгончо,
Ушудур майдан көргөнүм
Эр жигиттин башында,
Эли үчүн бир өлүм.
Деп ошондо мерген эр,
Мөндүр төккөн эмедей,
Дабыратып жаа тартып
Жараткан кудай колдо деп,
Жан ыйманын кошо айтып.
Дөөсүн ойлоп дөө дебей,
Баатырлары бар дебей.
Кара Мерген жаа тартты,
Көрүнгөн жоодон кам жебей.
Ою менен чубуртуп,
Ок ойнотту сан колго.
Жалгыз өзү жаа менен
Жадабады ошондо.
Жамгырдай жаанын огунаң,
Жөө тургандар жалп этип.
Айласы кетип ар жерден,
Атчандары талп этип.
Калтырады далайы,
Камынып атка миналбай.
Карамерген кылдаттын,
Ким атканын билалбай.
Билгендери мергенди,
Тик качырып кире албай.
Алды качып сандалып.
Башы көзүн далдаалап.

Октон учуп куланып,
Кайрат кылып кээ бирөө,
Кайра тартып куралып.
Тынчы кетип бириндеп,
Кан куюлуп дирилдеп.
Тең жармысы бүлүнүп,
Тең жармысы сүрүлүп.
Качып берди жабылып.
Кара дөө турат мергенди,
Качырам деп камынып.
Эли качып ээн калган,
Колу качып арданган.
Намыз кылат үч дөө тең,
Бир качырып баргандан.
Жаа атканы Каранын,
Жазгы жааган жамгырдай.
Төгүп турат ошондо.
Дөөлөргө сырын алдырбай.
Алмак-салмак мелжелдеп,
Атып атат дөөлөрдү.
Ошол үчөө тең келсе,
Оюна албайт өлөрдү.
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөөгө,
Көргөздү мерген өнөрдү.
Оң колу менен сол колун
Жаралуу кылды Ак дөөнүн.
Шайы кетти мергенден.
Кара дөөсү экөөнүн.
Атып турган мергенге,
Ачуусу келди Көк дөөнүн.
Көк тулпар атын үпчүндөп*,
Темир менен орогон.
Өзүм өлбөй көк тулпар,
Өлбөйсүң деп жорогон.
Туулга*, соот*, чарайна*,
Калганында темирден.
Качырарда Көк дөөнүн,
Карааны тоодой көрүнгөн.
Качпаган өзү өлүмдөн
Каарланып Көк дөөнүн,
Кабагы карыш түйүлгөн.
Жоолашарга жоо десе,
Жарпын жазып сүйүнгөн.
Жандан кечип мен үчүн,
Жаралуу болду адам деп.
Жаанын огу тиет деп,
Жалтанганым жаман деп.
Чарайна соот калгандын,
Чагарагы шалдырттап,
Үпчүндөгөн тулпардан,
Темир үртүк* калдырттап.

Көк албарсын Көк дөө эр
Кармап булкуп сабынан
Сууруп алый кабынан
Качырды Кара Мергенди,
Каарлуу Көк дөө жаңыдан,
Кактан жылдыз учкандай,
Арыштап буту бүгүлсө
Как тулпар аты жүгүрсө.
Адырдан аркар качкандай,
Чарайна, саат, калканды
Жаанын огу кесе албай,
Жалпы темир шыбама.
Жакасы болот кынама.
Жадады колу мергендин.
Эч пайдасы тийбеди,
Элинен бирге келгендин.
Айылында мактанып,
Апырылчу эрлердин,
Атаарга жаада ак калбай,
Айласы кетти мергендин.
Эрдиги бар башкадан,
Сабыры бар шашпаган.
Бар өнөрү жаа тартып,
Мергендигин маштаган.
Жаанын аяп жашынып,
Жабыттап качса башка адам.
Кайран мерген айланду.
Катар туруп бергенче,
Качырып барып өлөйүн.
Калбады жаада жалгыз ак,
Кайсыны менен өңөйүн.
Тимеле туруп бергинче,
Тийиштик кылып өлөйүн.
Тим эле турбай Как дөөнү
Тик качырып өлөйүн.
Деди да мерген ойлонуп,
Карап туруп бере албай,
Добулбасты байланып,
Колуңа жалаң найза алып,
Соотун жайлап кийинип,
Чарайнасын каптады.
Мерген баатыр бетине,
Болот калкан каптады.
Көк дөө келе жатканда,
Чыдап качып жатпады.
Кылычына Көк дөөнүн,
Кылыч тозуп чабышты.
Найзасына Көк дөөнүн,
Найза тосуп кагышты.
Кара мерген Көк дөө экөө
Бир канчалык салышты.

Көк дөөнүн жайы момундай,
Көзү кызыл жалындай.
Беттешкени бендеден,
Койгон эмес багынбай.
Бир канчалык чабышып,
Билейин мунун жайын деп.
Мелжегенин соо койбос,
Мергендиги дайын деп.
Сынап жүргөн көк дөө эле
Канча сайса билгизбей,
Чыдап жүргөн Көк дөө эле
Ошондо Көк дөө ойлонду.
Манкул, калмак колумдун,
Өлгөнү болду коромжу.
Өлгөнүнөн калганы,
Качып бозуп жоголду.
Мергеним сени албасам,
Кадимки Көк дөө боломбу.
Кабарым уккан дөө барбас,
Барган дөөлөр соо калбас.
Кантип тирүү коемун,
Менин карманган мүлкүм көк албарс.
Деп ошондо эр Көк дөө,
Кайраттанып шерденди.
Көк албарс менен бир шилтеп,
Чаап өттү мергенди.
Каруусу келбей Көк дөөгө,
Кайран мерген эми өлдү.
Жаныңдан кечип келдиң деп,
Жааңды тарта бергин деп,
Сулатып кайран мергенди,
Кара доо менен Ак дөөнүн.
Жанына барды Ак дөөсү.
Көзүн салып карады,
Жарасынын тагына.
Айланайын агалар,
Майып болор жериң жок,
Барысы тышкы жаралар.
Мени таза дейсиңби,
Менде да далай жара бар.
Дөө керсинип жүрчүүлөр,
Билинди эми чамаңар.
Кабары катуу мергенди,
Кандай сонун жайладым.
Көк ал барс мизин чыңалтып,
Каны менен майладым.
Качып бозуп жоголду,
Көңүлү бузук аламан
Ойлонгула сөзүмдү,
Кара дөө, Ак дөө агалар,
Бир мергенди алалбай,

Кантип кетем талаадан
Минтип жайын табалбай,
Үйгө кантип кетейин,
Үчөөбүз тең барабар.
Айдап барган жылкы жок,
Алый барган мүлкү жок.
Ушу бойдон биз кетсек,
Уялбай күлөр күлкү жоо.
Ар намызын ойлонуп,
Көңүлүмдүн тынчы жок.
Жүрүгүлө агалар,
Душман жок бизди чаап алар.
Сулаттык кара мергенди
Чабалык кыргыз элдерди.
Аркы терки бары тоо,
Көрөлүк сонун жерлерди,
Кыймалуу калпак кыргызда,
Каруулашар адам жок.
Кылыч чаап жаа тартар,
Жаш кезинде Кадаң жок,
Кадаң болсо карыгандыр.
Жер таянып чөгөлөп,
Жетимишке баргандыр.
Кыргызды кыра кол салбай,
Кызыган бойдон олжо албай.
Эби келди эл чаап бай,
Эрчишип жүрүп мал таппай,
Кантип куру кетебиз.
Уккан көргөн адамга,
Уят болор бекенбиз.
Качкан элден угушуп,
Бүлүнгөндүр бары деп.
Кылым бою тынч жаткан,
Ээл жерде мал баккан.
Деп ошондо дөөлөрүң
Жөнөп барат үчөө тең
Дөөлүгүнө ишенген.
Мерген эр аттан түшөрдө,
Жанынан күдөр үзөрдө,
Канкор дөөнүн көк албарс,
Кара канын ичээрде.
Жыла жыла качкандар,
Тирүүлөй кармап калды деп.
Жашынып качып жөнөдүк,
Бир чымындай жанды деп.
Кадаң хан өзүң болбосоң,
Алакандай кыргызда,
Кайсыныбыз калды деп.
Бу каракчы дөөлөрдөн
Кутулар айла барбы деп
Катуу кабар укканда,

Кадаң айтты элине.
Карылыгын билгизип
Катын бала көбүнө.
Айланайын эл журтум,
Кайгырба Кара Мергенге,
Кантебиз айла табылбайт,
Душманынан өлгөнгө.
Катын бала кары жаш,
Кайгырып бириң үн бербө.
Катынына кокустан,
Душманым келе жатканда,
Аза күтүп тултартба.
Калган катын баласын,
Кан жуткузуп муңкантпа.
Жоо этектен алган күн.
Дөө тополоң салган күн.
Өлгөн турмак бу кезде,
Тирүүбүзгө арман күн.
Деп ошондо эр Кадаң,
Коломолуу кол жыйып.
Жоо жарагын мол жыйып.
Тозгула дөөнүн алдын деп,
Күн-түн тынбай мол жүрүп.
Жолун таанып баргандан.
Эр көкүрөк балбандан.
Кара Мерген өлгөндө,
Качып келген балбандан.
Жиберди Кадаң миң колу.
Бек тозгун деп жол жолду.
Кошунун Кадаң жөнөтүп,
Жалгыз түшүп дөбөгө,
Кайгырып мерген төрөгө.
Арман кылды муңайып,
Көзүнүн жашы кылайып.
Капасыз жыргап жаткырган,
Кайгысыз көөнүмү шат кылган.
Бал менен оозуму чайкаган,
Бардык элдин көңүлүн,
Баласындай жайкаган.
Чоң сүйлөп элди чочутпас,
Жайкаган жакшы сөзгө маш.
Үйүрү менен үчөөнү,
Көмөлөтүп Көк дөөнү.
Аман-эсен келбедин,
Айланы жаман кетирдин,
Айланайын мергеним.
Албандын барар алы жок.
Субан сукта каруу жок.
Карачым аман бар болсо,
Кара дөөсүн капшырып
Ак дөөнү жерге жапшырып,

Көмөлөтүп Көк дөөнү,
Алып берет кегимди.
Асырайт кыргыз элимди.
Кор кылбас кыргыз тобумду.
Деп ошентип турганда,
Жер жесеген миң колдун,
Качып келди эчени.
Көргөнүнүн барысын,
Айтып турат чечени.
Дөөлөрүң менен куруп кал,
Камчы менен чапканы,
Мылтык менен аткандай.
Тик караса көздөрү,
Кылыч менен чапкандай.
Качалык баатыр үркели,
Бөөдө өлүмгө капталбай.
Көбү тирүү калган жок,
Бизден мурда баргандын.
Убалына калбайлык,
Эр азамат балдардын.
Дөөлөрдүн кейпи курусун,
Тирүү койбойм дегидей.
Алдына туура барганды,
Аттары басып жегидей,
Намызды коюп качалык,
Абаке жүрү кейибей.
Катын бала кырылып,
Карыбыз мөгдөп жыгылып.
Каныбыз суудай чубуруп.
Жаман болуп жүрбөйлү,
Заманыбыз куурулуп.
Деп турушкан кезинде,
Дөөлөр келбей дарманы,
Өлгөнүнөн калганы,
Баары качып келишти.
Дөөлөр кирип келди деп,
Дагы качып келишти.
Ар кимиси бир атка,
Араң жетип ээ болуп,
Аркасы атсыз жөө болуп.
Дөөлөр кирип келгенде,
Кулундар калды желеде.
Кокуйлашып чыркырап,
Жабышат балдар энеге.
Бээлери калды байлаган.
Дүнүйө калды жайнаган.
Кызыл миз мону казанда,
Эт калды желбей кайнаган.
Үзүк туурдук бүктөлбөй,
Унааларга жүктөлбөй.
Бөрү көрбөс төрлөрдө,

Бөөт, бөөт туюк жерлерде,
Бөлүнүп калган көп болду.
Качканы качып кутулду.
Качалбаган аңкоолор,
Канкор дөөгө тутулду.
Ак дөө, Көк дөө, Кара дөө,
Аябай чапты талкалап.
Ала качты кээ бирөө,
Жалгыз жанын калкалап.
Үйлөрүн өрттөп кул кылып,
Колуна түшкөн кыздарды,
Жумшамакка күң кылып.
Жыгачын өрттөп жок кылып,
Баатырлар түшсө колуна,
Чокко салып жок кылып.
Кулун союп бээ жарып,
Казысына кол салып,
Канкор дөөлөр кыргыздан,
Карк болгончо олжо алып.
Жылдырып жылкы айдады,
Жигиттин көбүн кулданып
Теңи качып теңи өлүп,
Кайран кыргыз эл калды.
Карыптык түшсө душмандан
Каяша берер ал барбы?
Эл кырылып мал калбай,
Көбү болду жок жарды.
Корумда тең өлүк тең
Эч өлүк жок көмүлгөн.
Дөөлөрдүн кылган кордугу,
Чыккыс болду көңүлдөн.
Кадаң баатыр ошондо,
Ат жакшысын кылдатып.
Эр жакшысын тыңдатып.
Кайтты бекен дөөлөр деп,
Кароолчу жумшап түн катып.
Калкынын көөнүн жайкады.
Капасын элге билгизбей,
Кан жутуп башын чайкады.
Кароолчу келди бир күнү
Кайтты душман кетти деп.
Жер четинен өттү деп.
Жер жайпаган жылкы айдап,
Жылкы айдачу кул шайлап.
Алтын күмүш мүлк жүктөп,
Кымбаттан ичик тон бүктөп.
Жер арасы кан дайра,
Кечкенинче көрдүк деп.
Кароолчудан кеп угуп,
Кайтты дөөлөр деп угуп.
Кадаң айтты элине,

Кулак сал деп кебиме.
Камынып келген дөөлөрдү
Чапса кылыч кеспеди.
Жаанын огу тешпеди.
Жан аябай салышып,
Жададык каруу жетпеди.
Миң сан колун сулатып,
Өлдүгө Кара Мергеним.
Кошо барып, кошо өлдү,
Кол баштачу эрлерим.
Жүргүлө калган эл,
Бириң калбай барың кел.
Нарын колго баралык,
Кенимполду чалалык.
Кимдер өлүп ким калды
Качкан бозгон эл барбы.
Жоодан калган мал барбы,
Бу душмандын артынан,
Барарда биздин ал барбы.
Эли журтум түгөлдө,
Эрезе жеткен балдарды.
Өлгөн элдин баарысын,
Талаага таштап тарп кылбай,
Бөрү жору кузгунга,
Мал ордуна тарттырбай
Өлгөндөрдү көмөлүк.
Өрт каптаган Нарынкол,
Жерди барып көрөлү.
Бул айтканың акыл деп,
Баарыбызга маакул деп.
Кара Мерген башта өлгөн,
Билинбейт андан бөлөгү.
Камынышып бардыгы,
Кадаң менен жөнөдү.
Көз кайкыган талаадан,
Көп өлүк көрдү кырылган.
Чалмадай жанга жуурулуп,
Кээ бирөө жатат чала жан.
Кээ бир адам тирилип,
Басып жүрөт сандалып.
Көп өлүктү четинен,
Көмө берди камданып.
Тил алгын балам жөө кетпе,
Кыргызда минээр ат жок деп.
Душманыңды дөөрүтпө.
Туучунак тулпар табайын
Тура тур балам ээликпе.
Бир жүз жылкы бир миң кой,
Мал айдатып ошондой.
Анжиян шаарын жердеген,
Атагы чыккан эр деген.

Көкүм кандын Агулбек,
Уругу кыпчак эл деген.
Агулбекке кат кылам.
Ашыкпай балам туратур,
Сен минер тулпар таптырам.
Деди да Кадаң ошондо,
Абылбайды баш кылып,
Кош кайтарар төрт картаң,
Башкасын кылдап жаш кылып.
Ар кимге айтар жообу үчүн,
Абылбайды маш кылып
Кыргыз кыпчак бир тууган,
Душманын кууса бир кууган.
Агулбекке кат кылды.
Он эки атты токутуп,
Азык түлүк арттырды.
Алтымыш киши жөнөтүп,
Карачтын көөнүн шат кылды.
Базардан ачсын багыңды.
Баалуу саткын малыңды.
Бир кудайга аманат
Тапшырдым балдар баарыңды.
Абылбай чечен баш болуп,
Малый айдап жөнөдү.
Союп сатып коротпой,
Колдо бирин жоготпой
Баатыр Кадаң баш болуп,
Көөмүп болду өлгөнүн.
Айтып турат бир баштан,
Өмүрүндө көргөнүн.
Ошондо элге билдирди,
Эр Карачтын жөн-жөнүн.
Кара Мерген өлгөндү,
Капарыма албаймын.
Карачты аман сакта деп,
Бир кудайга зарлаймын.
Кош кабыргам сөгүлөт,
Кырылган калың элиме.
Карач ойго түшкөндө,
Кайта кирем демиме.
Карачым аман бар болсо,
Бир жеткирет кегиме.
Адамда мындай чыгалбайт.
Чыкса да күчкө чыңалбайт.
Дөө кармашса дөөрүтөт.
Жинди кылып жөөлүтөт.
Алп кармашса алжытат,
Айтты эле Калың дээрсинер,
Акыры Көк дөө кан жутат.
Карууга Карач киргенде
Кыргыз эли бир тынат.

Тынганы эмей эmine
Душманынан кутулат.
Нарынкол, Улан жер болбойт,
Көзгө суук көрүндү.
Жердей турсак биерден,
Ачалбайбыз көңүлдү.
Ысык-Көлгө көчүрүп,
Кеттим эле көбүңдү.
Каракол, Түп, Жыргалаң
Жердеген адам жыргаган.
Кыйынчылык суугу жок,
Суусуна турбайт шыргалаң.
Жайкысы, тулаң жайкалып,
Май өксүбөйт малынан.
Ысык-Көлдү ойлодум,
Жер соорусу абыдан,
Жаркылдаган чоң көлдү,
Калганыбыз жердейли.
Талашса жоого бербейли
Туулгандан көрбөдүм,
Кабарын угам аман деп,
Атка минсе ат өлүп,
Жетилди Кадаң балаң деп.
Бир көргөндө басылат,
Муң кайгылуу санаан, деп,
Эне-ата эл журту,
Өзүмдөй баккан сакташып.
Сүйүнчү деп кээ бирөө,
Барып калат макташып.
Карачыма барайын
Капалыкты чыгарып,
Бир жашарып алайын.
Кулунумду көрөйүн,
Көңүлүмдү курчутуп,
Бир кучактап өбөйүн.
Деди Кадаң жөнөдү.
Уурчук уурчуп зоолорду
Уздай аппак тоолорду.
Аралатып кондурса
Элүү түтүн эл жаткан.
Эгин айдап мал баккан.
Карач уулум сагынып,
Кадаң барды бер жактан.
Тозуп чыгып колунан.
Токтотуп кармап колунан.
Үй көтөрүп үстүнө,
Ат тартышып астына.
Кадаңды тозуп барышты.
Аттан түшөр мезгилде,
Так көтөрүп алышты.
Кадырлашып кол берип,

Көрүшүп атат Кадаңга,
Он төрт жылдын ичинде,
Араң келди аманга.
Көрүштү Кадаң олтуруп
Бой көтөрбөйт чоңсунуп.
Чаңырып алды Карачты
Көрүшкөнү жарашты.
Айланайын ардагым,
Кудайдан тилеп алганым.
Кулунум Карач эсенби,
Менин кургурумдан калганым.
Сак саламат болдуңбу?
Уядан учуп жаңыдан,
Тууруңа эргип кондуңбу.
Туулганыңдан бер жакка,
Душманыма билгизбей,
Тууганыма көргөзбөй
Туюк жерге бактырдым.
Эч кабарыңды чыгарбай,
Эсен аман коргоз деп.
Ушул элге тапшырдым
Сакал мурут ак болуп,
Жаш өмүрүм сап болуп.
Мен болсо карып баратам,
Өлө турган чак болуп.
Эртели кеч өзүңдү,
Эркелетип турайын.
Эрезеге жеткенче,
Күндө кубат кылайын.
Балам сен мында мен алыс,
Жалгыз кантип чыдайын
Элим журтум сөзүмү ук,
Эми да ойрон болбойлу,
Бир душманга кезигип,
Жаздырбай койбойт жер чети.
Жаман болот жоо бети.
Элин аман сактамак
Мен өңдүүнүн милдети.
Беш алты күн жаталык,
Тарасын ичтен капалык.
Менин сөзүмү уккула,
Семиз малды сууткула.
Азык түлүк мол камдап,
Абыдан саап бээлерди.
Алты күнү суутуп,
Ичин тартып төөлөрдү
Уландан көчкүлө,
Ушу жерден кеткиле.
Ысык-Кол ырыс жер экен.
Туш тарабы кең экен.
Карагайы асман тиреген

Шиберин малы жиреген.
Субайы суулап семирген,
Сууту канган аттары
Суурунан үркүп элирген.
Көлдүн жээгин жайнатып,
Төрүнө элди жайлатып.
Түзүнө эгин айдатып.
Ысык-Көлгө баталы.
Элим жыргап жаталы.
Жортуулга кетип жоголуп,
Жалгыз иним Сары жок.
Кайгы басып бир жактан,
Карыган менде каруу жок.
Албан, Субан эки агаң,
Аларың жайсыз эң жаман.
Элимди жоодон багычу,
Душмандын жайын табычу.
Ишенгеним сен балам.
Албан болду жарым эс,
Сураган сөзгө жооп бербес,
Келесоо эмес, жинди эмес,
Субан андан болду нес.
Каңырыгын түтөтүп,
Кайнады зарын күчөтүп,
Кайран Кадаң ошерге,
Жатып калды бүк этип,
Бала Карач чыпылдап,
Балапан куштай ыпылдап,
Кучактай калып атасын
Баш көтөрүп көзүң ач,
Айланайын атакем
Байкадым ичиң капа экен.
Баятан берки айтканың,
Душмандан өткөн дат экен.
Айтканыңдын барысын
Угуп аттым Уланда,
Элиңди душман чабышын.
Тирүү болсом кетирбейм,
Ушул элдин намысын.
Кара мергенди өлтүрүп,
Калкыңды чапкан кандай эр.
Калк кырылып жатканда,
Кантип түттү кара жер?
Кандай душман чаап алды?
Аты жөнүн айтып бер?
Барбай калса бир адам,
Баатыр Кадаң кыргыздан,
Баласы жок куубаш дээр.
Айтып бер элди кырганды,
Аябаймын бир жанды.
Талкалайын душманды.

Үй үйүңдү чеч дедиң,
Үч төрт күндө көч дедиң.
Элиңди чаап жоо кетти,
Эми эмне сезгениң
Асман мелжеп заңкайган,
Арсак арсак зоо болсо,
Жылдыздан башка көрбөгөн,
Айланасы тоо болсо,
Түзүнө эгин айдаса,
Төрүнө малы жайласа.
Улаандан жакшы жер барбы.
Ууру, бөрү душман жок,
Кыргыздан жакшы жер барбы.
Убара кылба бул элди,
Эми да душман келет деп,
Ойлонбогун күмөндү.
Эл кордугун уккандан,
Көтөрөр аттын жогунан.
Оолугамын жүрөмүн,
Көөдөнгө батбайт жүрөгүм
Айланайын атаке,
Сен айтпасаң мен айтам.
Укканымды эми айтам.
Элиңди кырып кор кылган,
Жериңди бузуп жол кылган.
Дөөлөрдү кандай айтпадың?
Жооп бергин ата барамын.
Кунун кууймун каранын.
Жолборстугун көрөрсүң,
Жаш дебей Карач балаңын.
Элиңди чапкан дөөлөрдүн,
Өчүрөйүн караанын.
Төгүлгөн эрдин каны үчүн
Таланган элдин малы үчүн
Талап кеткен дөөлөрдүн,
Ташка чабам бар күчүн.
Деди эле Карач сыр сурап,
Ошондо Кадаң буркурап.
Көзүнүн жашы мончоктоп
Отуруп калып кеп токтоп
Айланайын чырагым,
Ар кайсыны сурадың.
Барын бирден айтайын,
Жооп берип кайтайын.
Кыргыз кыргыз болгону,
Кыргынды мындай ким көргөн.
Кырылып биздей ким өлгөн.
Калмак менен манкулдан,
Качпай барып сан колдон.
Кошунун кырып жаа тартып,
Жан ыманын жат айтып.

Жоонун мизин кайтарып,
Манкулдардын доосунан,
Көк дөөсүнүн өзүнөн.
Жоонсуган дөөлөрдөн
Кара Мерген дагы өлдү.
Жортуулга кетип дайынсыз,
Жалгыз иним Сары өлдү.
Жоо бөрүсү жалтанбас,
Жолборсумдун баары өлдү.
Душманынан кордукту,
Менден артык ким көрдү.
Азыр Карач баласың,
Оолугуп кайда барасың.
Балтыр этиң толо элек,
Батынып жоону талкалап
Барар кезиң боло элек.
Томук этиң толо элек,
Тоодой болгон дөөлөрдү,
Тозоор маалың боло элек.
Баралыңа келелек.
Барсаң дөөлөр жок кылат,
Баса калып тебелеп.
Жыйырмага жашың чыгарып,
Жылгыз күчкө чыңалып,
Анан балам барарсыз.
Алың келсе ошондо,
Аңдыган жоонду аларсың.
Деди да Кадаң басылды
Бала баатыр Карачтын,
Жаңыдан жаагы ачылды.
Сөзүнөн заары чачылды.
Айланайын атаке,
Бул эминде дегениң.
Жашыман тийбей кыргызга
Качан тиет керегим.
Орозойдун он жаман,
Отузга чыкса жаш деген.
Оодурдун уулу бир бала
Онго чыкса баш деген.
Айланайын атаке,
Мен он төрткө чыктым жашмынбы?
Же өз жаныңа касмынбы?
Жашыңда барба балам деп,
Тосбогун менин астымды
Өлүүчү жерге баргандай,
Мен өз жаныма касмынбы?
Адамзат менден чоңойбойт.
Чоңоюп менден тоо болбойт.
Жашмын деп жата бергендин,
Жашыңда иши оңолбойт.
Менин баккан ата энем,

Барын айтпай отурат.
Көргөндөрүн чын сүйлөп,
Тагын айтпай отурат.
Чоң атам сени келсе деп,
Жол карап көзүм жыртылат.
Элинди чапкан дөөлөргө,
Барбасам кантип жан тынат.
Атаке сенин жогуңда,
Эсеби менин колумда.
Алты жашар кезимде
Болгон иштер эсимде.
Жабылыша үй чечкен,
Жайлоону карай эл көчкөн.
Жабдык салып жалпоочтоп,
Кунан жорго мингизген.
Көтөрө албай баратып,
Бели сынып жолдо өлгөн.
Бир күндө эки жорго өлгөн.
Кара атын кармап күүгүмдө,
Бирөөнүн көзү тиет деп
Мингизип көрдү түнүндө.
Угуп турсаң атам сен.
Анын да белин сындырып,
Жөө калган уулуң Карач мен.
Тогузумдан бер жака,
Атка минсем ат өлдү.
Бели сынып бат өлдү.
Төөгө минсем төө өлдү,
Көтөрөр малдын жогунан,
Карач уулуң жөө болду.
Калп эмес ата баары чын,
Карууга толуп дөө болдум.
Төөдөй ташты көтөрсөм,
Төбөмө алып чыгамын.
Кадаңдын уулу жөө болуп
Төрт жылдан бери чыдадым.
Ишенбесең атаке,
Эмеле көрүп сынагын.
Же болбосо атаке,
Батаңды бергин чыдагын.
Эми мындан чоңоюп,
Эки Карач боломбу
Элдин зарын эстебей,
Жата берсем оңомбу.
Айгыр ат атан төөлөрдөн,
Азыр минсем өлбөйбү.
Жоодон качты Карач деп,
Элиң жаман көрбөйбү.
Кегимди ичке түйөйүн,
Темирдей чокой кийейин.
Элимди чапкан душманды

Тапканча тентип жүрөйүн
Кыны темир боосу жез,
Кылычым болсун нар кескен.
Кылчаңдабай жообун бер,
Кыйналасың дебестен.
Жаанын огун жасаткын,
Уулу болот темирден.
Устаны мыкты жыйдыргын,
Урулуу кыргыз элиңден.
Жолборс жүрөк эрлерде,
Уул экенсиң дедирген.
Шалк этме болсун чоюндан.
Душманым чыкпайт оюмдан.
Жалтансам мени жөнөтпө
Жашым барды он төрткө.
Өлбөй тирүү бар болсом,
Жалтанбай кирем мен өрткө.
Бардык сөзүн бүтүрүп,
Баатыр Карач токтоду.
Барба десе тил албай,
Бара турган окшоду.
Каркылдап Кадаң атасы,
Оюнан чыгып капасы,
Жетилгенде бар десем,
Желигип тилди албадың.
Жер куруткан дөөлөргө,
Жашың толуп барбадың.
Барын айдап жөнөдү,
Конгон жерде сак болуп,
Кош кайтарат карысы.
Кой жылкысын айдашып,
Жол тартышты барысы.
Кегендин суусун кечирип,
Каркыраны ашынып.
Көчүп жүргөн эмедей,
Жай жүрүшөт ташынып,
Мал арыктап калат деп,
Ыкчам жүрбөйт ашыгып.
Жайылтып малый оттотуп,
Күн алыста коктотуп.
Күн батардын алдында,
Конушат малын токтотуп.
Жол баштачу көсөмү,
Сөз баштачу чечени.
Абылбай барат жайкалып
Койчу менен жылкычы,
Жоготпой малын кайтарып.
Анжыяндын жерине,
Барды кыпчак элине.
Кадаң жазган катты алып,
Таанышууга тартууга,

Тармал тору атты алып.
Агулбекке келделе.
Салам айтып бөгүлүп,
Катты алып берделе.
Абылбай берген катты окуп,
Азырак ойлоп токтолуп.
Сүйлөшчүдөй жон менен,
Сүйө турган коон менен.
Жымыйып күлдү Агулбек.
Кадаңдын жазган каты экен.
Окуп көрсөм бардыгын,
Карачка тулпар ат экен.
Урмат кылам баатырдын,
Ушу жазган катын деп
Таап беремин Кадаңдын
Таасын тулпар атын деп.
Эс алгыла жаткыла,
Малыңарды саткыла.
Элимди жыйып алайын,
Бар болсо тулпар табайын.
Карыя Кадаң баатырды,
Кандай да болсо сыйлайын.
Эл бийлеген көсөмүн,
Бирин койбой жыйнайын.
Кара дөө, Көк дөө, Ак дөөдө,
Менин да кетпес кегим бар
Карач үчүн бир тулпар
Таба турган эбим бар.
Бүгүн чапса Кадаңды
Эртең мени чаап алар.
Кыргыз кыпчак эл үчүн,
Карачтан башка ким барар.
Карышкырдай жутунуп,
Кабаган иттей кутуруп.
Мени да кошо каппайбы,
Эрте бачым камданып,
Элибизди сактайлы.
Деди да Агул ошондо,
Эл ичинде көсөмдөн,
Сөзгө мыкты чеченден,
Улуу менен кичүүдөн
Убадага бекемден
Абылбайга коштурду,
Түрүкмөндүн ханына.
Өзүбектин барына
Баргын деп чоң-чоң шаарына.
Аркар моюн кулжа теш,
Буула булчуң бото көз.
Кулан шыйрак кең туяк,
Таноосу кең шам кулак.
Карчыты жайык капкан бел,

Бирден тулпар алдында,
Барбай келбе Чамбылга.
Тулпарыңар барбы деп,
Аларыңар малбы деп.
Теке жоомарт тердебес
Жүгүрсө шамал желден тез.
Алты ай санап жол жүрсө,
Арыктап азып май келбес
Барысы сын сөөк чаалыкпас,
Тулпар менен калыпташ.
Туучунактан кем эмес.
Тукуму тулпар энелеш,
Кур семирп сакталган,
Куш мүчөлүү аттардан,
Чамбыл белде чабылат.
Талбай кабар салсаңар,
Түркмөн элден табылат.
Таппасаңар жылкыдан,
Желгенине жел жетпес,
Басканына мал жетпес.
Жамал куюн чаң жетпес
Желмаяндан нар болот.
Нар ошондо бар болот.
Төөдөн күчтүү лөк болот,
Лөктөн анда көп болот,
Канча болсо лөктөн таап,
Алып келсең эп болот.
Деп Агулбек ошондо,
Он эки киши жөнөттү.
Тулпарыңар барбы деп,
Байга барат дөөлөттүү.
Аларың алтын жамбы алып,
Алтындан жүктөп зерди алып.
Тулпар таанып берет деп,
Ат сыначуу сынчы алып.
Кабарлашып берет деп,
Жар чакырап ырчы алып.
Абылбай, Тобой кош чечен.
Андан башка беш чечен.
Жар чакыртып ырчыга,
Ат таанытып сынчыга.
Жараар тулпар таппады.
Карач дөөнү көтөрүп,
Жарым күндүк жол тартып,
Барар тулпар таппады.
Табалбай барды башка элден,
Тааныгандай бир тулпар,
Табабыз деп Ташкенден.
Азууларын аркайткан,
Аттын көбүн мактады.
Сынай келсе сынчыга,

Алардын бары жакпады.
Абылбай, Тобой кош чечен,
Андан да тулпар таппады.
Жеринин кызыл кумдуусу,
Кумунда колдой ойногон,
Кулпунган кемчет кундузу
Бары сын соок жаралган
Башкача экен жылкысы.
Аттанып ууга чыкканда
Чаптырат жейрен түлкүсү.
Эми тулпар табылса,
Түркменден табабыз.
Таппасак куру барабыз.
Деп кеңешти ошондо,
Абылбай, Төбөй чечендер.
Аркасында эчендер
Барды Чамбыл жерине
Түркмендин элине.
Жар чакыртты ырчыга,
Чамбылда элдин көбүнө.
Алтыны менен күмүшүн,
Ачып койду көрүнөө.
Алтындын зери учуруп,
Менин атым мыкты деп,
Бир күндө үчтөн чыкты деп,
Ал сак ушул ыктуу деп.
Куйрук жалы жибектей,
Мүчөсү тегиз чүрөктөй.
Көзгө толук аркандай,
Кол менен жасап алгандай.
Корооз моюн койкойгон,
Кооз аттар сыналды.
Жер кыдырып эл көрүп,
Сынчы жазды кумарды.
Ат арыта жол жүрүп
Аянбай бир ай мол жүрүп.
Аман эсен келишти,
Көргөнүнүн барысын,
Агулбекке айтып беришти.
Таппадык тулпар туучунак.
Ат сынатып үч убак,
Тердебей күн түн жүгүргөн,
Текедей саны түрүлгөн,
Теке жоомарт аттардан,
Дегеле тулпар чыкпады.
Агулбек айтты Тобойго,
Элде тулпар жок болсо,
Жерден табат белеңер.
Көптө тулпар жок болсо,
Көктөн табат белеңер.
Жарабадым ишке деп,

Жазыктуу болмок белеңер.
Желгенине жел жетпес,
Жетимиш кызыл нар берем.
Тулпардан күчү кем эмес,
Төө төрөсү лөк деген.
Лөктүн күчү көп деген.
Токсон батман жүк артса,
Тоотпогон лөк болот.
Туучунак тулпар сыяктуу,
Жүгүрүгү жок болот.
Алып жүрөт ноктолоп.
Деди да Агул камынып,
Жетимиш нар эки лөк,
Камдап берип узатты.
Карыя Кадаң баатырга,
Жакшы кылды ызатты.
Абылбай чечен акылман,
Малдары баалуу сатылган
Канты менен чай алып
Кыз келини киет деп,
Кымбат жибек шайы алып
Макмал*, манат*, баркуттан,
Шуру, бермет, аактан.
Каракашка ныпчадан,
Каламан көп чапан.
Аруу сонун буюмдан.
Ала кел деп буюрган.
Башайы, шайы, барчаны,
Каткатынан бүктөдү.
Отуз нарды комдотуп,
Алган мүлкүн жүктөдү,
Агулбекке кош айтып.
Жөнөдү кайта жол тартып.
Алтымыш киши нар айдап,
Айткандарын даярлап.
Ар кимисин башкарып,
Акыл айтат Абылбай.
Карач үчүн бир тулпар,
Жер жүзүнөн табылбай.
Убадалуу күнүндө
Ошо күнү күүгүмдө.
Каркыра менен турнадай,
Катар катар нар чиркеп.
Барып калды Абылбай,
Отуз нарга бул жүктөп.
Он желмаян отуз нар,
Ошолорун бош айдап.
Эки лөгүн кошо айдап.
Жыргалаңдын сазында,
Жыргап аткан эр Кадаң.
Абылбай келди дегенде,

Жыйылып калды көп адам.
Жүктүн баарын түшүрүп,
Жолочулап келгенде,
Аш тамагын ичирип.
Ошондо Кадаң сурады.
Көргөнүңдүн баарын айт,
Бир башынан угалы.
Деди да Кадаң токтоду,
Сөз баштады Абылбай,
Иштин жөнү мамындай.
Барып түштүк бир күнү,
Анжыяндын шаарына.
Угулдук элдин барына.
Соодагерлер касаптар,
Мал алчуулар миң сан бар.
Өзүңүз жазган катты алып,
Үч төрт киши аттанып.
Агулга барып көрүшүп,
Садам айтып кол сунуп.
Калтырап коркуп отурдук.
Айтып туруп атыңды,
Алып бердим катыңды.
Окуп көрдүк Агулбек,
Сурады аман барбы деп.
Амандыкты бир сурап,
Угулган экен дөө чапкан
Жамандыкты бир сурап.
Өзүн чапкан эмедей,
Үшкүрдү далай алсырап.
Акыл айтып эс берип,
Өзүңүздөй тескерип.
Баарын өзү бүтүрдү,
Бактыбызга кез келип.
Табалбады бир тулпар,
Карач дөөнүн багына.
Кабар салды Агулбек,
Өзүбек кыпчак барына.
Табылбады бир тулпар ат,
Таппадым деп Агулбек,
Тамшанат да мыңканат.
Кадырың менен баркыңды,
Билет экен азамат.
Жар чакырап ырчы алып,
Ат таанычу сынчы алып.
Бардык элди кыдырып,
Туучунак тулпар таппадык.
Келалбадык калп айтып,
Карапайым атты алып.
Он желмаян эки лөк,
Алтымыш нар таап берип,
Камдап берди Агулбек.

Туюндурду бардыгын,
Тулпар таппай келдик деп.
Кадаң баатыр каркылдап,
Кабагын ачып жаркылдап.
Ыракмат балдар силерге
Аман барып келипсиң.
Ар сонунду көрүпсүң.
Эс алгыла балдарым,
Эки үч күнү тынч жатып.
Нар желмаян лөк менен,
Мен жөнөйүн түн катып.
Жети айлык жолго жүрсө да,
Желмаян нарлар чарчайбы.
Дайра кечип тоо ашып,
Лөктүн күчүн байкайлы.
Чарчаганын билдирип,
Же тартынып башын чайкайбы.
Деди Кадаң жөнөдү,
Он желмаян эки лөк,
Жетелеп айдап төөлөрдү.
Тартынып койбойт эки лөк,
Лөктүн жөнү бир белек
Желмаяндар баратат,
Ат менен кошо жорголоп.
Баладай жүнү желпилдеп,
Тал жибектей чуудасы,
Жаш тайлакча селкилдеп,
Эчен кабат бел ашкан
Ичин тартып таң ашкан.
Суутуусу жарашкан
Эки лөктү ноктолоп,
Жетелешип алышты.
Желдирип койсо ат менен,
Тең жарышып барышты.
Удургутуп Улаанга,
Улаандагы тууганга,
Алты күндө барышты.
Салам айтып эл менен,
Карач келип көрүштү.
Кучактап алып атасын,
Кумарын жазып өбүштү.
Убара болду эчен эл,
Уулум Карач сен үчүн.
Сенин кайгың эл үчүн.
Төрт ай болду кеткени,
Мал айдатып Абылбай.
Эми келди жаңыдан,
Сен үчүн тулпар табылбай
Алтымыш кызыл нар алып,
Он желмаян дагы алып.
Төөнүн төрө сырттаны,

Эки лөктү таап алып.
Балам Карач минет деп,
Бардыгын алып иреттеп.
Эми келдим жаңыдан,
Бир минер ат жок болуп.
Жеңил желпи эң мурда,
Желмаяндан минип көр,
Андан кийин Карачым,
Лөктүн күчүн билип көр.
Элдин баары жабыла,
Эшикке чыкты камына.
Ээрчитип барды Карачты,
Желмаян лөктүн жанына.
Бир желмаян чөгөрүп,
Карач минди бут артып.
Тургузушту ошондо,
Буйласынан бек тартып.
Үч обдулуп туралбай,
Араң турду минген төө.
Азырак жерге бастырып,
Теминип койду Карач дөө.
Тайралаңдап тамтаңдап.
Баса түшүп бук этип,
Бели сынды минген төө.
Камчысын сүйрөп Карач дөө,
Баштагыдай калды жөө.
Күлкү салды эр Карач,
Көргөн элдин көбүнө.
Кадаң айтты Карачка,
Минип көр деп лөгүңө.
Кара лөктү чөгөрүп,
Карач минди чап этип.
Кара лөк турду лап этип,
Он төрт жаштын ичинде,
Ошончолук дөө болгон.
Мингенинин баары өлүп,
Андан мурда жөө болгон.
Элдин баары кубанып,
Кара лөккө таң калды.
Кара лөк менен Карач дөө,
Карааны тоодой шаңданды.
Кара дөө, Ак дөө, Кек дөөгө,
Жөнөймүн деп камданды.
Мени баккан эне ата,
Ойлонбогун эч капа.
Баратамын жол тартып,
Элимди чапкан дөө жакка.
Энем атам эсен бол
Тартмак болдум сапар жол.
Энем атам эл журтум,
Көрүшөйүн келе кол.

Балапан кезден баккансың,
Башым десем малыңдын,
Ыйыгын мага чапкансың.
Асыраган атаке,
Эркелеткен энеке.
Ажал жетип өлгүнчө,
Экөөңсүң мага береке.
Эрезеге жеткирдиң,
Эл үчүн жарайм кереке,
Эч жазыксыз элди чаап,
Эрмектеген дөөлөрдү.
Үчөөнү катар өлтүрүп,
Көрсөтөмүн өнөрдү.
Ойноо бала убагым,
Ойлонбоймун өлөрдү.
Ээсиз жаткан эмече,
Элди дөөлөр кырарбы.
Каруу күчү толгончо,
Карый турган болгунча,
Карачың карап турарбы.
Кара дөөнү сулатып,
Бир жазайын кумарды.
Айланайын эл журтум,
Көчөмүн дебе эч кайда
Көчкөндөн чыкпайт эч пайда.
Тоодогуңар тоодо жат,
Табылбады таалайга,
Талыбай чуркаар тулпар ат.
Деп Карач дөө муңканат,
Жоо доолачу Карачың,
Төөгө минип баратат.
Элим журтум угуп кал,
Эрте келсем эки жыл.
Эрикбесем жети жыл,
Көрбөймүнбү көрөмбү,
Алыскы жолго баратам,
Же душманымдан өлөмбү.
Карыды Кадаң чоң атам,
Калкым сага тапшырдым,
Сага жолго баратам.
Убайын көрөр уулу жок,
Уулунун багаар мууну жок.
Өлүп кетсе атамды,
Эл көргүдөй кылгыла.
Аябасаң мал мына.
Тапшырамын барыңа.
Мингенимдин баары өлүп,
Жөө жүрөмүн көп болду.
Минсем өлбөй көтөргөн,
Мына бул эки лөк болду.
Сөзүн айтып басылып,

Жөнөймүн деп ашыгып,
Мындан мурда жоо жоолап,
Көргөн эмес машынып.
Кол кармашып коштошуп,
Атасы менен энеси,
Кучактап алып боздошуп,
Ыйлап турат солкулдап,
Аны көргөн адамдын,
Баарысы турат шолкулдап.
Кош аман бол балам деп,
Душмандан келгин аман деп,
Кош-кош дешип эл кайтты.
Амандык жайын көп айтты.
Карачка темир кийгизип,
Кара лөккө мингизип.
Жөнөй турган болгондо,
Капасыз көөнү жазылып,
Кабагы жайнап ачылып.
Эки колу боорунда,
Карач баатыр кубанып.
Атасынан суранып.
Көз алдында көргөнүн
Жөнөй турган жөндөрүн.
Айланайын атаке,
Жолдош болуп жүрсүн деп,
Жоого кошо кирсин деп.
Ээрчитип эл бербе,
Кошо жүр деп кол бербе.
Узак сапар жол болсо,
Убара болот бекерге.
Жайда ысык күйбөйбү,
Жазыгып элге тийбейби.
Кышында суукка тоңбойбу,
Кыйналса убал болбойбу.
Кыйынчылык күндөрдө,
Көптү бакмак оңойбу.
Өзүм жалгыз барамын.
Оюна койгун балаңын,
Ушул айткан сөзүмдүн,
Олуту барбы карагын.
Балам Карач токто деп,
Баатыр Кадаң айткан кеп,
Акылың болсо ошондой,
Өзүң билип өзүң кой.
Балалык кылып жүрбөгүн,
Ар нерсени ойлонбой,
Кол барбаса барбасын,
Кокусунан ач болуп,
Кадыры сенден калбасын.
Жамандык көрсөң бир көрөр,
Жаныңда жүрүп күн көрөр,

Түшсөң лөгүң аларга,
Үшүсөң отуңу жагарга,
Ала бар Албан, Субанды.
Эч бирөөнү алып барба,
Элге ойлосоң убалды.
Эрдигиңе ишенип,
Балам эми көөнүм кубанды.
Азыр артып алты нар,
Алып жүрчү агаң бар.
Опурулган жоо болсо,
Токтоторго чамаң бар.
Жалама темир жалаң соот,
Кийериңе чактадым.
Жазы болот чарайна,
Ай далыңа каптагын.
Бир кемчилик балам саа,
Минер тулпар таппадым.
Жаштык кылып жаздырбай,
Жаныңды аман сактагын.
Жаанын огун жандатпас,
Кылыч кесип кан акпас.
Чыныгы болот калканың.
Чымырканып дөөлөрдүн,
Чыгаргын балам талканын.
Тегерете боюңду,
Темир менен ороткун.
Элинди чапкан дөөлөрдүн,
Тукумун узуп жоготкун.
Ар кайсыны көп ойлоп,
Не бар, не жок деп ойлоп,
Акыл менен кен, ойлоп,
Аңдышканың жоо болсо,
Ашуусу бийик тоо болсо,
Ат басарга жолу жок,
Аргасыздан жөө болсо,
Аяранып кийер деп,
Темирден чокой кылдырдым.
Жайы кышы түгөнбөс,
Жаанын огун камдаттым,
Жакын келсе чапсын деп,
Нар кесер* кылыч камдаттым.
Туулгандан бер жакка,
Жарагыңа кутундум.
Душманга керек мүлкүңдүн,
Бардыгын билип бутурдум.
Кагылайын каралдым,
Каның суюк жаш кезиң.
Кан чеңгелдүү Кара дөө,
Кармашса кантээр экенсиң.
Калган кыргыз элинди,
Кара дөөгө жем кылба,

Каруу күчүң келбесе,
Намыз кылбай кел мында.
Кармашканда дөөлөрдүн,
Бирөө келсе кебелбе.
Экөө келсе чеберде.
Үчөө тең келсе качырып,
Балалык кылып теңелбе.
Келбесең балам кечигип,
Издеймин деп чечинип,
Аркаңдан барар адам жок.
Талыкпай жолдо жүрөргө,
Табында атаң Кадаң жок.
Кадаңдан туулду дегенге,
Сенден башка балам жок.
Деди да Кадаң кол жайып,
Сактасын кудай саламат,
Тапшырдым акка аманат.
Ачык болсун көңүлүң
Тилегим сенин өмүрүң.
Сапарыңа барып кел,
Сагынаар кыргыз калың эл.
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөөдөн,
Калкыңдын өчүн алып кел.
Деди да Кадаң кол жайды,
Атасынан бата алып,
Айтканынын барысын,
Көңүлүнө жат алып,
Муздай темир кийинип,
Көңүлү балкып сүйүнүп,
Ошо жерде эр Карач,
Ыргып минди лөгүнө,
Ыраазы болуп көбүнө.
Коштошуп кыргыз элине
Албаны минди бир атты,
Ак сөөк болуп семирген.
Арыбаган кур атты
Субан минди сур атты.
Азык артып алты нар,
Атасы Кадаң узатты.
Аксакалы Албаны,
Баатыр Кадаң балдары.
Карач бала балбаны,
Лөктүн бирин жетелеп,
Нар айдады Субанды.
Сапар жолго жөнөдү,
Кыргыздын кегин кууганы.
Алты атасы баткан жер,
Айылы жыргап жаткан жер,
Аркар кулжа бугусун
Атасы мерген аткан жер.
Аралап өттү Карач эр,

Аткин тоосу Кенимпол,
Жээктеп кетчү жалгыз жол,
Карылардан угушум,
Бек ойлончу жумушум.
Көргөн элден укканым,
Көңүлүм менен оюмдай
Жалгыз ат жүрчүү жол деген.
Жаанын огун жаадырып,
Жата берчүү кол деген.
Жаадырып койбой ошерден,
Жаныңа сакыт* бол деген.
Көздүн кырын салгыла,
Жер арыта салгыла.
Каранымды көрсөтүп,
Мен түшөйүн алдына.
Албан, Субан акелер,
Арт жагымда калгыла.
Каракчылуу жер деген,
Өткөрүп бизди жол менен
Аркабыздан куубасын
Тең жармысы бөлүнүп,
Астыбыздан буубасын
Жер арытып из чалып,
Каракчы жогун билели,
Жок болсо катуу жүрөлү.
Акыл айтып эс берип,
Агасынын көңүлүн,
Алда канча өзгөрүп.
Алдына Карач жөнөдү,
Аркасында лакылдап,
Азык арткан төөлөрү.
Көз чаптырып карашат,
Көрүнгөн жалгыз киши жок,
Бардык жагын байкаса,
Бастырган аттын изи жок.
Бара жаткан Карачтын,
Дөөдөн башка иши жок.
Так кырк күнү жол жүрүп,
Күнү түнү мол жүрүп,
Суу түгөнүп сай болду,
Какыраган жай болду.
Тоо түгөнүп чөл болду,
Чөпсүз кумдуу жер болду.
Асты өлүп аркасы,
Арыктады нарлары.
Какыраган кара кум,
Карач дөөнүн барганы.
Албан менен Субандын,
Экөөнүн минген аты өлүп,
Азык арткан нарлары,
Андан бетер бат өлүп,

Экөө бир лөккө учкашып,
Үшкүрүшүп үңкүйүп,
Үчөө бирдей жөө калды.
Капасы чыкпай буулугуп,
Кайраттанып жулунуп,
Карач айтты ага деп,
Кулак салгын мага деп.
Эр башына жамандык,
Ар убакта келүүчү.
Эсен жүрсө жакшылык,
Бир убакта келүүчү.
Эр азамат ар ишти,
Башка түшсө көрүүчү.
Убал болду силерге,
Төө калбады минерге.
Жалган айтсам оңомбу,
Майда төөлөр жоголду.
Айланайын акелер,
Эки лөктү мингиле.
Кайта жолго киргиле.
Жолдо калган нарлардын,
Өлбөй тирүү калганын,
Акырын айдап жылдырып,
Эс алдырып тындырып,
Кан тоосунун оюна,
Кан дайранын боюна,
Эки жыл күтүп жаткыла,
Эриксиңер жаа тартып,
Жадабай кийик аткыла.
Эстебесең Карачты,
Элди карай кайткыла.
Карачтын дарты өттү деп,
Кара тумшук көптү деп
Төөнүн баарын өлтүрүп,
Арыктатты лөктү деп.
Күтпөсөңөр акелер,
Эки жылда кете бер,
Деп ошондо эр Карач,
Эки агасын кайткын деп,
Эки лөккө мингизип,
Жолдун жөнүн билгизип
Эстегиле агалар,
Биз адашып кетиппиз,
Тетири жакка тентиппиз.
Кош аман бол агалар,
Каза жетип өлбөсө,
Карачың издеп таап алар.
Туугандарын жөнөтүп,
Туралбады Карач дөө.
Как эткен карга, кузгун жок
Как талаада калды жөө.

Темир чокой кийинип,
Тердей түштү сүйүнүп.
Жоо жарагын азыгын,
Көтөрдү Карач жонуна,
Таяк алып колуна.
Түнү күнү бир тынбай,
Темир чокой жыртылбай.
Түштү сапар жолуна.
Ойноо бала он төрт жаш.
Төөдөн көрө жөөгө маш.
Жан келбесте дөөлөргө,
Жөө баратат эр Карач.
Дөөлүгү бар баатырдын,
Тоону бузар чарчабас.
Жазы талаа жайык түз.
Томуктай болгон тоосу жок.
Аңырайган коосу жок.
Мелмилдеген талааны
Тегерете карады.
Көз чаптырып отурса,
Көрүндү малдын карааны
Алты ай сапар жол жүрүп,
Эрикбеген эр Карач,
Өйдө төмөн кеп-сөзгө
Терикбеген эр Карач.
Эки жакты арытып,
Эриккенди жазайын.
Карарган калың мал жатат,
Как ошо жакка басайын.
Малчынын сөзүн угайын.
Бардык сырды сурайын
Деп ойлонуп эр Карач,
Малды карай жөнөдү.
Талыбаган эр неме,
Табам го деп дөөлөрдү.
Жер сонунун турбайбы,
Бетегелүү, тулаңдуу,
Жылгасы жыпар жыттанган.
Жылкылары ар түрдүү
Кулуну кулан буттанган,
Көк ала майдан көк шибер,
Көргөн адам суктанган.
Кур семирген кунантай.
Быштылары бугудай.
Ушу жерди жердеген,
Ушундай малды ээлеген,
Укмушта жок кандай бай.
Жайылып келип дердейип,
Жуушап алса кулунтай.
Кымызына мас болуп,
Ырдап атса жылкычы.

Ушул элдин магдырап,
Ачылабы уйкусу.
Уйкусу канып ойгонсо,
Өзү келээр күлкүсү.
Бардыгын көрүп жактырып,
Барганда сурап сөздөрүн,
Баатыр Карач жат кылып.
Темир чокой бутунда,
Темир таяк колунда,
Кылычы белде тагылуу.
Жаанын огу миң сан бар,
Айдалыда таңылуу.
Карлуу бороон кайраттуу,
Кабагы карыш түйүлгөн.
Он төртүндө Карач дөө,
Ошончолук көрүнгөн.
Эрдиги бар эмеспи,
Эч коркпогон өлүмдөн.
Чарайна калкан шалдырттап,
Бир кыйкырык салганда,
Үркүп калды жылкысы,
Үчөө-төртөө ойгонуп,
Тура калды жылкычы.
Көрө коюп Карачты,
Кайта жата калышты,
Бу ким болду келген деп,
Эстери чыгып делдеңдеп,
Биринен бири сурады.
Тааный албай Карачка,
Таң калышкан убагы.
Биздин элде жок эле,
Кайдан келди бу шумдук?
Мындан кантип кутулдук.
Катарлап кийген темирби?
Адам эмес сеңирби?
Арапчыбы эмине,
Кайдан келип көрүндү?
Алагды кылды көңүлдү.
Деп ошондо жылкычы,
Быркылдабай тынч жатып,
Жакасына баш катып.
Ошо кезде Карач дөө,
Бир кыйкырык салды эле.
Жылкынын баарын үркүтүп,
Жанына басып барды эле.
Ойгонгула балдар деп,
Карач тура калды эле.
Жаткан жерден жылкычы,
Тура тура калышты.
Оңураңдап баарысы,
Карачка көзүн салышты.

Эстери чыгып калтырап,
Эки көзү жалтырап,
Сүйлөрүнө шай калбай,
Кара тери тамчылап,
Же сөз сураарга жай калбай.
Колу буту байланбай,
Титиреди муундары,
Билинди коркуп турганы.
Карач айтты аларга,
Эч коркпогун агалап.
Элиңде мендей бала бар,
Биз дагы адам уулубуз,
Насып буйруп элиңе,
Ооп келип турубуз.
Көк шиберди жайкаган
Ууз кымызын чайкаган,
Субайы тоого жайылып,
Кунаны аттай көрүнгөн.
Жал куйругу төгүлгөн.
Кумдагы кулан сыяктуу,
Куйма болот туяктуу.
Капкан болду бээ курсак,
Өркөчү бийик тобурчак.
Өзгөчө сонун аттары.
Бу өрүштө кимдин жылкысы?
Ээси кайда жылкычы.
Жайы кышы талаада,
Жалданып жылкы баккандар.
Жакшылыкты аз көрүп,
Кыйналып оокат тапкандар.
Атын айткын байыңын?
Байдын айткын дайынын?
Көбүнчө балдар аныктап.
Көргөзүп койгун айылын.
Атын угуп алайын,
Айылына барайын
Кайырсыз болсо байыңар,
Катуу дүрбөк салайын.
Деди Карач токтоду.
Жылкычынын ичинде,
Бир аксакал кары бар.
Карылыгы таанымал.
Аксакал жооп кайтарды
Аңдап барган эр Карач
Билди сырын айтаарды.
Жылкынын жайын сурадың,
Жылбай жообун берейин.
Жайы кышы май кетпей,
Жалын чыңап семирген,
Жат адамды көргөндө,
Жаман болуп элирген.

Куйрук жалы таралган,
Кунаны сындуу маралдан.
Казак кыргыз калмакты
Кайта кайта чаап алган,
Жер жүзүнө жыл сайын,
Желип жүрүп таап алган.
Кара дөөнүн жылкысы.
Ушу турган баарыбыз,
Кара дөөгө жылкычы.
Алты жыл өттү чамасы,
Айтканымдан карачы.
Кыргызга бүлүк салам деп,
Кыйрата барын чабам деп,
Кыйыктыгым кармаса,
Кырсам да келет чамам деп
Оолугушкан кезинде
Кара дөөнүн энеси,
Үч башы бар кара бет.
Өзү аяр кара нээт.
Бир айткан сөзүн билемин,
Ошол качан болот деп,
Оюма сактап жүрөмүн.
Байкагыла балдарым,
Барам дешиң эп эмес,
Кыргыз оңой эл эмес.
Алсаң мына мал дебес,
Кыргыздан Карач дөө чыкмак.
Телегейи тептегиз,
Темир кийип жөө чыкмак.
Карач туулат Кадаңдан,
Менин ушу сөзүмдү,
Чыгарба деп санааңдан.
Жалаң темир кийишип,
Жигити жоога жалаңган.
Десе да болбой барышкан.
Кошо бардым ат багып,
Мен жылкычы абышкаң.
Дөө алпарган миң колду,
Кошуундагы сан колду,
Калмак менен манкулду
Жаасы менен жадаткан.
Жалгыз өзү жаа тарткан.
Жаанын огун сан колдун,
Өпкөсүнө кадаткан.
Жалгыз таштап үч дөөнү,
Жапырт качкан аламан.
Кадаңдын уулу Карадан,
Кийин уксам кабарын,
Кадаңдын Кара Мерген дейт.
Кара дөө менен Ак дөөнүн,
Азабын аштай берген дейт.

Ажырап колдун баарынан,
Үч дөө калып арынан.
Алып келген болучу,
Кыргыздын эркин малынан.
Биздин элден эмессиң.
Сурасам жаман дебессиң.
Кайдан келген баласың.
Кайсы жакка барасың?
Эр чегишпей бекишпейт,
Бекишсе оңой кетишпейт.
Сурашпай дайны угулбайт,
Сурадым балам сырыңды айт?
Жашырбай менден чыныңды айт?
Бүткүл темир кийипсиң,
Бир сеңирден бийиксиң.
Чоюн чокой бутуңда,
Болот таяк колунда,
Өңүң азгын өзүң жаш
Өзгөчө ыкчам жолго маш.
Далай шумдук өткөргөн,
Жунунда темир көтөргөн.
Калканың бар далыңда,
Кылычың бар жаныңда.
Темир туулган башыңда.
Кандай мүшкүл иш түштү?
Балам сенин жашыңда?
Сырсыпатыңы жашырба?
Алыс жерден келипсиң
Ат таппаган жөөсүңбү?
Же кармашарга издеген,
Биздин Кара дөөдөй дөөсүңбү?
Кадик кылып жүрчүбүз,
Же кадимки Карак өзүңбү?
Кыргыз элдин кыйраган,
Өчүн алар кезиңби?
Укпай, көрбөй туулат деп,
Коркуп жүргөн жайы бар.
Энеси мастан түшүнүп,
Чочуп жүргөн жайы бар.
Үч баштуу мастан кемпирден,
Кабарыңды уккамын.
Кандай бала болсоң да,
Карач болуп чыкпагын?
Баатыр Карач ошондо,
Айланайын абаке,
Укканыңдын баары чын
Ураганың дагы чын.
Эми байкап сырын ук,
Темир кийген балаңдын.
Кыргызды дөөлөр чапканда,
Атамдын каны акканда.

Калкымдын көбү өлгөндө,
Кара кийип кан жутуп,
Кайгыга кыргыз көнгөндө.
Кырылып дөөнүн колунан,
Кыргыз тарап көчкөндө.
Эли кетип ээн калып,
Нарынкол аты өчкөндө.
Сегиз жашар экемин,
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөөнү,
Куусам да кантип жетемин.
Атка минсем ат өлөт,
Төөгө минсем төө өлөт.
Минген малым көп өлөт.
Жаш күнүмдөн дөө болуп,
Жер таянып жөө болуп.
Элимди дөөлөр чапканда,
Жаш балапан убагым.
Ошондо ушул кез болсо,
Кантип чыдап турамын.
Мастан кемпир сага айткан,
Кадимки Карач дөө менмин.
Көтөрөр малдын жогунан,
Көк темир кийип жөө келдим.
Көрүнгөндү чаптырбай,
Кутурган итке каптырбай,
Көңүлүн ачам көп элдин.
Кара дөөнүн казысын,
Жарганы келген Карач меч.
Атамдын кунун Ак дөөдөн,
Алганы келген Карач мен.
Көмөлөтүп Көк дөөнү,
Сайганы келген Карач мен.
Кара дөө сапар жүрчү эле,
Кайда барса минчү эле.
Каз моюн кара тулпар деп,
Кадырын билер мен бар деп.
Жаш бетеге ыраңдан,
Жайкалган гүлдүү тулаңдан,
Он күн оттоп тойсун деп,
Каржалып келген эме эле,
Кардын чыңап чойсун деп.
Кое берген жаңыдан,
Тап этинде абыдан.
Карыя турду ордунан,
Кармагыла балдар деп.
Толуп аткан мал бар деп.
Чалма салып тулпарды,
Чапа кармап алышты.
Үртүк жаап, ээр токуп,
Бекем жүгөн салышты.
Куюшканды узартып,

Басмайылды бек тартып,
Минди Карач бут артып.
Минери менен тулпардын,
Бели ийилип мекчейип,
Эки көзү чекчейип,
Аркасы сынып чыңалды,
Карс дегени сыныктын
Баарысына угулду.
Жылкычылар көрүшүп,
Заманасы куурулду.
Бир жылкычы Карачтын,
Жүгүрүп келип жанына
Сөз баштады жалына.
Бир боорум деп бир жигит
Карачтын бутун кучактап
Көзүнүн жашы буурчактап,
Көргөнүн айта баштады,
Элинди дөөлөр чапканда,
Энем-атам, туугандын,
Суудай каны акканда.
Олжого түшүп байланып,
Мал менен кошо айдалып,
Казан асчу кул болуп,
Көргөн кордук бу болуп.
Өмүр өтүп жүрөмүн,
Өз бооруңдун бирөөмүн,
Сенин дайның чыкканда
Сергиди черлүү жүрөгүм.
Каруу шайман күч жетпейт,
Өз элиме жетерге,
Акысыз, кунсуз айбандын,
Бирөө болдум бекерге.
Аты-жөнүн айтайын,
Калчанын уулу Каргабай,
Кадырлуу эле малга бай,
Каргабайдын Курукул
Кара дөөгө болдум кул.
Казанын аскан мен ушул.
Кара дөөгө кар кылбай,
Ажыратып ала кет,
Айламды өзүң таба кет.
Деп Нурукул токтоду,
Карач айтты Нурукулга,
Бир тууганым бир боорум,
Жыты бөлөк жылкычы,
Кетебиз десе болбогун.
Айткан тилиңи албаса,
Дым чыгарбай сомдогун.
Качабыз десе кокустан,
Жылдырбагын жылкысын.
Тынчытпагын уйкусун.

Деп Карач дөө ошондо,
Жылкычыга баш кылып,
Айтар сөзгө маш кылып.
Нурукулду тапшырып.
Өз кайратын ээрчитип,
Абышканы ээрчитип,
Кылычын кармап сабынан,
Сууруп алып кабынан.
Чаап коет деп чал байкуш,
Коркуп барат абыдан.
Абышканы жылдырбай,
Жөнөдү Карач жанынан.
Бөжүлдөп коркуп баратат,
Чындап сырын чал айтат.
Тээ тетиги көп айыл,
Кара дөөнүн айылы.
Көп күн болду бир жүз бээ,
Байлатканга зайыбы.
Кырк сабада кыкылдап,
Ачып турат кымызы.
Кымыз, арак ичпесе,
Жазылбайт дөөнүн курушу.
Кара дөөнүн кылары,
Дайыма күндө мынашу.
Он эки семиз бээ тандап,
Мурдагы күнү сойдурган.
Ак дөө келсе коноко,
Бир тоёр деп ой кылган.
Кымызынан татырбай,
Барын сактап койдурган.
Он эки бээни он жигит,
Күнү-түндө башырган.
Ак дөөсүн сүйүп чыкырган,
Кара дөөнүн катыны,
Адамдан башка акылы.
Калмактын каны Тыргооттун,
Карлыгач аттуу кызы эле.
Караса көздү талдырган,
Кашкайып күлсө адамдын,
Кумарлуу мээрин кандырган.
Карартып калың мал бербей,
Алтын күмүш зер бербей,
Тартип алган болучу.
Кара дөөнүн кордугун,
Айтып калат бирерде,
Айлына мен барганда,
Али күнчө Карлыгач,
Дагеле жүрөт арманда,
Кеткиси келет ар убак,
Өзүңдөй өрттүү балдарга.
Көңүлүндө бузук бар

Күйөөдөн көөнүн шат кылбай,
Өзүңдөй эрге жолукса,
Кубаныч менен жаткандай,
Ушу күндө Кара дөө,
Уйкудадыр кырылдап.
Доңуз өңдүү кошкуруп,
Коңурук тартып бырылдап.
Чал бүтүрдү сыр айтып,
Көрүп билип жүргөнүн,
Көңүлүндө билгенин.
Жалган айтпай бир кебин
Баштап барды Карачты.
Карачтын даңкы жарашты
Карачтын жөнү мамындай,
Кайраты өрттүү жалындай
Каңгып барган болуучу.
Кармашар күчтүү табалбай
Эми туюк жара болот деп,
Туулгасын албай башынан.
Туулгандан эрдиги
Душманына машынан.
Чарайна, соотун айырбай
Эки далы ийнинен,
Кандай заман болот деп,
Бүтүн темир кийминен.
Даярланып абыдан,
Кылычын кармап сабынан.
Кара дөөнүн үйүнө,
Барды Карач жаңыдан.
Кылычтын боосу шалдырттап
Жаанын огу калдырттап,
Карач барып урду эле,
Көзүнүн нуру жалбырттап.
Дабышын угуп бир катын,
Чыга калып карады.
Кандын кызы Калыгач,
Каалаганы эр Карач.
Кандай экен ушу деп,
Кармашса барбы күчү деп,
Кара дөөнү ойготту.
Душман келип калды деп,
Жылкыңды тийип алды деп,
Ойрон болгон Кара дөө,
Ойгонор күнүң барбы деп.
Темир кийген бир бала
Элиңе бүлүк салды деп.
Жаның чыкчу эмедей,
Жатасыңбы коркурап.
Малыңды алып өзүңдү,
Өлтүрөм деп дөө турат.
Минерине ат жокпу,

Билбеймин тышта жөө турат,
Карууң келсе кармашкын.
Күчүң келсе күрөшкүн.
Деп Карлыгач барды эле,
Чочуп кетип Кара дөө,
Ордунан тура калды эле.
Бир үн чыкты эшиктен,
Кара дөө болсоң кел деген.
Кармашамын мен деген.
Качкан катын сыяктуу,
Жатып алба сен деген.
Кайратың болсо күрөшкүн,
Кадаңдын уулу мен деген.
Кадаңдан Карач чыгат деп,
Балдарым сени жыгат деп.
Карач дөөнүн кабарын,
Жердин жүзү угат деп
Энеси айткан кебир бар.
Кара дөөнүн Карачтан,
Корко турган эби бар.
Эт жүрөгү солк этип,
Боконосу болк этип.
Карачтын дайнын укканда
Каруу шайман ал кетип.
Эсин жыйып караса
Ким болду деп санаса.
Опол тоодой бир бала,
Оттой көзү жайнаган.
Кабагында кайраты,
Кан төгүүдөн тайбаган.
Бүткөн бою ширелип,
Темир менен кайнаган.
Жаанын огун жайнатып,
Саадагына байлаган.
Жалама темир кийинген.
Жалгызмын деп ойлонбой,
Кабагын ачып сүйүнгөн.
Карап турат бир бала,
Кайтара үйгө барышка,
Намыс кылды Кара дөө.
Камжам албай булкушуп,
Кармаша кетти бала экөө.
Колу жетип жаңыдан,
Чапчий кармап далыдан,
Күчүн ыкшап абыдан,
Чабактай жерге чапты эле.
Оозунан кара кан кетип,
Кан менен кошо жан кетип.
Топурак тиштеп жер капты.
Кордукта жүргөн Карлыгач,
Колун берди Карачка.

Карлыгач айтты арманын,
Кара дөө тартып алганын.
Калтырбай айтты Карлыгач,
Кайгы менен зарларын.
Өлөйүн деп ойлонуп,
Кыялдадым жанымды.
Кайгы менен түгөттүм,
Каруу күчүм алымды.
Кайгырамын жүрөмүн,
Отсуз өрткө күйөмүн.
Менин атам Тыргоотту,
Кылычтап атып өлтүргөн.
Каран кылып калмакты,
Ар кордукка көндүргөн.
Мени тартып келген де
Энеси мастан шерменде.
Үч уулун тең чакырган,
Чачымды кыркып күң кылып,
Сөөгүмө тамга батырган.
Отун алып от жагып,
Күл чыгарып мал багып.
Эки жыл турдум алданып.
Жамандык көрүп албаса,
Жакында моюн сунбайт деп.
Чанды деп сени булгайт деп,
Антпесең бүлө болбойт деп,
Жамандыкты бир көрсө,
Жакшылап бейлин оңдойт деп,
Жабыктырган эки жыл.
Келгеним болду жети жыл
Канкор болчу барысы,
Канжыгасын кан жууган,
Кагылайын Карач дөө,
Мен болоюн бир тууган.
Кулак салсаң Карач дөө,
Мен бейбактын муңуна.
Ала кет кыргыз уулуна.
Капшытыңа барбайын,
Казаныңды кармайын.
Малыңа малым кошою,
Көчүп барып жолуңдан,
Тос деген жерден тосоюн.
Азаптан жанды куткарган
Арылттың башты муң зардан.
Айланайын эр Карач,
Асты жок менде эч арман.
Жүрүңүз баатыр жүрүңүз,
Ак өргөөгө кириңиз.
Алда кандай туш келип,
Болдуңуз биздин инибиз,
Конбосоңуз консоңуз.

Бир өзүңүз билиңиз.
Кымыз ичип эт жеңиз,
Ак дөө, Көк дөө арамды,
Андан бетер кектеңиз.
Деп Карлыгач Карачты,
Алып кирди ээрчитип.
Кырк сабада кымызды,
Бир капшытка орноткон
Үйүнүн ичин жайдырып,
Жасалгалап оңдоткон.
Кырк көөкөргө кымызды,
Кыдырата илдирген.
Кызматкердин баарысын,
Кыйнап атып бүлдүргөн.
Он эки семиз бээ союп,
Шиш эт койбой бышырган.
Ак дөө, Көк дөө инисин,
Алты күн болжоп чыкырган.
Ошолор келер күң эле,
Жооп берди Карачка,
Баарын ичип баарын же.
Арып ачып келгенсиң,
Казы карта карын же.
Оюңа албай эч нерсе,
Он эки бээнин жалын же.
Сен жебе анан ким жесин,
Ак дөө, Көк дөө арамга,
Артып калып жүрбөсүн.
Ушул эт ушул кымызды,
Бирөө эле ичип жеп койчу.
Оюна албай тамакты,
Он күнгө чейин жүрүүчү.
Уят ко деп ойлобо,
Бардыгын жегин тойгончо.
Алтайлык жолго баскан жөө,
Ачка келген Карач дөө.
Кырк көөкөрдө кымызды,
Кырк эле бөлүп ууртады.
Кырк сабада кымызга,
Бир тойбоду курсагы.
Бышырып үйгөн этинен,
Отура калып четинен,
Казы менен картасын,
Капшыра чайнап аркасын.
Ар жиликтен эттерин,
Булкуп, сулкуп сугунду.
Аны көргөн адамдар,
Заманасы куурулду.
Жүрөк менен боор калды,
Он эки бээнин этин бүт,
Баатыр Карач жеп алды.

Шагырап калды сөөктөрү,
Итке салды өпкөнү.
Кабырга сөөктөр кагырап,
Кар жилик далы күң жилик,
Баарысы калды шагырап.
Карды тоюп Карачтын
Отурду эле жадырап.
Жарышкан аттын дүбүртү
Угула калды дабырап.
Ал аңгыча үн чыкты,
Сүйлөшкөндөй бабырап
Калыгач айтты Карачка,
Ушул келген Ак дөө деп.
Башка киши келчү эмес,
Отура бер төргө деп.
Корккон адам сыяктуу
Эшикке чыга көрбө деп.
Үйүндө болбой үстүңө
Келгени жакшы төлгө деп.
Аттан түшүп дүп этип,
Ар кимисин башкарып,
Каңыр күңүр сүйлөсө,
Кайраты катуу таш жарып.
Кирип келип Ак дөөсү,
Ар кимисин башкарып.
Карач менен иши жок,
Карачтан башка Ак дөөгө,
Каш кайтарар киши жок.
Каарланып чакчайып,
Карлыгачтан кеп сурап,
Кара дөө кана деп сурап
Камчысын үйрүп, демитип,
Кайта, кайта бек сурап.
Тегерете карады,
Байкабайт Карач баланы.
Көрө койду ошондо,
Бир ууртам кымыз жок,
Үйүлүп аткан сабаны.
Кара дөө кайда кетти эле,
Чакырып коюп өзү жок.
Бу кылары эп беле,
Кымызың жок бир ууртам.
Эт калбаптыр бир бурдам.
Какшып жаткан кырк саба.
Сөөгү жатат жыйылып,
Бышырып койгон эт кана.
Кара дөө жокто үй түгөт,
Карлыгач сенде бет кана.
Он эки бээ союлса,
Күнү түнгө түтпөгөн.
Кара дөөнүн жогунда,

Түгөтө берсең күч менен.
Эмнеге чакырды,
Мен сөөк жей турган ит белем.
Ак дөөнүн айткан сөзүнөн,
Акырая караса,
Чаар чыккан эки көзүнөн.
Ачуусу келип, буркулдап.
Алы кетип Карлыгач,
Алсырады жер карап
Олутунан октолуп,
Тура калды эр Карач.
Кандай кылар экен деп,
Көзүн салды Карлыгач.
Ошондо Карач Ак дөөгө,
Кабыландай үн менен,
Айтып турган демин көр.
Ак дөө баатыр сенсиңби,
Атамды чапкан эрсиңби.
Азыр менин үстүмө
Ажалың айдап келдиңби.
Менин жөнүм сурасаң,
Кан Кадаңдын дөө Карач.
Өзүң кармап өлтүргөн,
Кара мерген баласы.
Кымызыңа тойбогон,
Этиңден шиш эт койбогон.
Кыргыздын кыраан Карачы.
Кыйналып келип, жөө басып
Кымыздын баарын мен ичтим.
Кыргызды чапкан Кара дөө,
Агаң менен челиштим.
Он эки бээнин этинен,
Омуртка койбой мен жедим.
Опураңдап уялбай,
Тамак сурап келгениң.
Ойронунду чыгарып,
Жоготмокко келгенмин.
Дөөлөр сенче дөө жокпу,
Бышкан ашка таарынып,
Агаң өлүп бир жактан,
Айлың жатса чабылып.
Алың жетсе Карачты,
Кармашсаңчы камынып.
Тура калды эр Карач,
Чарайна сооту калжырттап.
Кылыч жаасы шалдырттап,
Мен боломун Карач дөө.
Минген малдын баары өлүп,
Бир жыл басып келдим жөө.
Үй ичинде экөөбүз,
Үрпөңдөшүп күрөшпөй.

Баатыр болсоң эшке чык,
Балбан болсоң мени жык.
Деп сүйлөдү эр Карач.
Карачтын дайнын укканда,
Карап калды жалдырап.
Кандай шумдук болду деп,
Муундары калтырап.
Энеси мастан кемпирдин,
Айтып жүргөн кеби бар,
Ажалың Карач дөөдөн деп
Белгилеп жүргөн чеги бар.
Жүрөгүн сары суу алып,
Акылын кайгы муң алып.
Ак дөөнүн турган кезинде,
Эшикке чыгып эр Карач.
Ак дөөнү бери кел деди,
Жеңең менен урушуп,
Желпине бербесе сен деди.
Катындарча кажандап,
Кантип болот эр деди.
Кадимки Ак дөө сен болсоң,
Карач менен бел байлап,
Бир кармашып кор деди,
Күрөшөлүк күч сынап,
Бар кайратты бүт чыңап.
Кетенчиктеп качпастан,
Келгин Ак дөө сен чыдап.
Чыгарбай кындан кылычты,
Ат үстүндө жүргөнсүп,
Жарак алыш дуруспу,
Атчан болсо Карачтын,
Качмак Ак дөө жанынан,
Качпай барды Карачка
Намызы менен арынан.
Желише турган букадай,
Ал да кайдан тоорушту,
Чечинбестен эки дөө,
Күрөшө турган болушту.
Кармап кор деп Карач доо,
Билегин салды Ак дөөгө
Ак дөөң менен куруп кал,
Тулку бою бир дөбө
Билектен Ак доо кармады,
Булкуп алды эр Карач
Мунусу дагы өлсө деп,
Тилеп турат Карлыгач.
Карач басты жүрөгүн,
Кармады доонун билегин.
Билегин сууруп алалбай,
Эси кетти Ак дөөнүн,
Баатыр Карач бала дөө,

Алыша түшүп ал экөө.
Жүрөгүн басып дем алып,
Эки колдон тең алып.
Чарк белектей айланып,
Тегеретип ыргытты.
Түшкөн жери күп этип,
Үйдөн үйгө угулуп.
Кармаган бойдон колдору,
Карачта калды суурулуп.
Кесип алган эмедей,
Далысынан жулунуп.
Кара дөө өлгөн кармашып,
Ак дөө да өлдү алышып.
Ак дөө менен келгендер,
Акыл менен эс калбай.
Тик карарга кез калбай,
Жик-жик болду барысы.
Жинди кандай, нес кандай,
Как ошондой болушту.
Кагылайын Карач деп,
Ошо тилге келишти.
Аман койгун бизди деп,
Жан соогалай беришти.
Ак дөөнүн аты Ак тулпар,
Алыска минсе чаалыкпас
Алтай минсе талыкпас,
Ылайыктуу жаралган.
Ар мүчөсүн караса,
Сыны сулуу маралдан.
Жүрүшүнө караса,
Жаралгандай шамалдан.
Узун куйрук тайкы жал,
Урууда жок жакшы мал.
Жасагандай мүчөлүү,
Жайы, кышы минсе да,
Жабыкпастан күчөөчү.
Алма моюн орокпаш,
Жортуул менен көндүргөн,
Караңгыда жолго маш.
Күчкө толук кезеги,
Картаң эмес өзү жаш.
Аппактыгы кардай бар,
Бийиктиги нардай бар.
Чоюн кумган чокулуу,
Ак дөөнүн аты Ак тулпар,
Турган экен токулуу.
Кере коюп Карач дөө,
Көңүлү калган атсыз жөө.
Минип көрсөм Ак тулпар,
Чын көтөрөр бекен деп.
Бели ийилип майышпай,

Тың көтөрөр бекен деп.
Буда менден өлбөсө,
Эми атка, жеттим деп.
Баатыр Карач минди эле,
Бели ийилип майышып,
Басалбады ынтырап
Бүткөн бойдун баарынан,
Мончок-мончок тер чыгып.
Теминип койсо карс этип,
Жатып калды бели сынып.
Кара тулпар Ак тулпар,
Көтөрө албай экөө өлүп.
Жөө калды эр Карач,
Кылычын жаасын көтөрүп.
Кабагын бүркөп эр Карач,
Капаланып турду эле,
Карлыгач келди жүгүрүп,
Карач дөөгө жүгүнүп,
Айтып турат көргөнүн,
Кара дөө Көк дөө жөн жөнүн.
Кармашалбай күч жетип,
Ажалы туура мүрт жетип.
Кара дөө Ак дөө өлгөнүн,
Билдирип турат Карлыгач.
Айтканынын баарысын,
Сөз баштады Карлыгач,
Байкал турат эр Карач.
Алышканды аймаган,
Аркан жипсиз байлаган,
Жеңишкенди жемирген,
Жинди болдум дедирген.
Сайышканды кулаткан,
Канынан түтүн булаткан.
Кара дөө болчу карылуу,
Ак дөө менен Көк дөөдөн,
Алда канча далылуу,
Канаттуу Кара тулпары,
Кайда барса багылуу.
Ак дөөнүн жайын айтайын,
Эр Карач сага билдирип,
Жалгыз барып эч кимди,
Алалган эмес бүлдүрүп.
Көрсөтөйүн Көк дөөнүн,
Көзүм менен көргөнүн.
Тилегиме жетпесем,
Тирүү да болсом өлгөнүм.
Айганыш менен Зулайка,
Аларда мендей арманда.
Үчөөбүз тең өзөктөш,
Ортодон ушак сөз өтпөс.
Он миң үйлүү ойгуттан,

Ошону билген Орчун хан.
Ою бирге Айганыш,
Орчун хандын кызы эле.
Олжого келген киши эле.
Ал шордуунун башында,
Дагы бар мендей ар намыз
Көрүшпөдүк экөөбүз,
Ортобузда жол алыс.
Кутулар айла табылбайт,
Канынбыз кандай кылабыз
Калың бербей мал бербей,
Тартып алган болучу
Айла кетет ал жетпейт.
Кабарын жакшы билбесе,
Кайгы менен муң кылат.
Өлтүрдүм деп Ак дөөнү,
Өзүңдөн башка ким барат.
Айганышка айтып өт,
Кара дөө менен Ак дөөнү,
Катары менен сойдум де.
Кара көзүн ойдм де,
Каарымды тигип келгемин,
Канын ичип, тойдум де.
Ак дөөнүн зайбы Айганыш,
Көзүнүн жашын тыялбай,
Өлүмгө жанын кыялбай,
Зарлап жүргөн менчилеп.
Кара дөө менен Ак дөөнү,
Катары менен экөөнү,
Өлтүрдүм деп сен барсаң.
Өзүңдүн кыргыз элиңден,
Келгениңден кеп салсаң.
Кабагы карыш ачылар,
Күң ордунда шордуунун
Көзүнүн жашы аарчылар.
Ичи толгон муң зарын,
Арамдардын кылганын.
Өмүрүндө көргөнүн,
Бардык сырын өзүңө,
Айтып берет Көк дөөнүн.
Деп ошондо Карлыгач,
Сырын айтып жөнөттү.
Сырдашындай Карачка,
Чынын айтып жөнөттү.
Калың кыргыз эл үчүн,
Кырылган элдин кеги үчүн.
Эки дөөнү өлтүрдү,
Аябай Карач бар күчүн,
Көк дөөнү карай жөнөдү,
Он эки бээнин этинен,
Омуртка койбой бүт жеген

Ойноо бала эр Карач,
Күндөн күнгө күчөгөн.
Ат көтөрбөй жөө болуп,
Кабары Карач дөө болуп,
Кыргыздан чыккан бир бала,
Кымыз ичкен кырк саба.
Жалгыз жолдуу ээн талаа,
Алыстан бир тоо көрүндү,
Арсак-терсек адырлуу
Арасынан барысы,
Оргуган булак шабырлуу
Жакындап барса эр Карач,
Жайылган калың мал жатат.
Жайыттан келип суулатып,
Жайлуу жерге жуушатып,
Ойноп аткан кези экен.
Ошолорго көрүнөө,
Ойногон элдин дөңүнө.
Карач келип олтурса,
Көрө коюп Карачты,
Кайта-кайта карашты,
Ким болду деп санашты.
Чакырып алды Карач дөө,
Малчылардын баарысын,
Айткыла деп дайныңды,
Дайныңа кошуп айлыңды
Чыныңарды айтсаңар,
Чыгарбаймын айбыңды.
Жылга сайын жыбырап,
Булагына топтогон.
Оюн салып ээлигип
Ойкуштанып желигип,
Оттуу жерге токтогон.
Бээлери саалбай кур болгон,
Куласы түлөп сур болгон.
Актуу бозду чаңкайган,
Ак маралдай маңкайган.
Ак жылкы кимдин жылкысы,
Анык жерин жашырбай,
Айтып берчи жылкычы.
Ким болду экен ээси,
Малдын көзүн караган,
Токойдогу доңуздай,
Музоосун байлап сабаган.
Уйчу баатыр айтып кой,
Уюң кимдин уйлары?
Козусу ириктей жайкалган,
Жону жиксиз жайпалган.
Соолугу сонун семирген.
Жайдын кышка жайыттын,
Бурдуу чөбүн кемирген.

Ириги аттай көрүнгөн
Кочкору койдон бөлүнгөн.
Кой кимдики койчулар
Ингени тайлак ээрчиткен,
Атандары аркайган,
Астынкы ээрди шалпайган,
Өркөчтөрү баладай.
Тамандары чарадай,
Чуулары жибектей,
Тиштери чапкан күрөктөй,
Төөлөр кимдин төөлөрү,
Чыдасаң айтпа ага жан
Кетенчиктеп шекинип,
Бирине бири бекинип.
Ачык жооп бералбай
Алкынганда Карачтын,
Алдына жакын келе албай.
Эсин жыйып дем албай.
Корко түшсүн булар деп,
Чынын айта турар деп.
Коркутпасам калчаңдап,
Менден ар сөз суарар деп,
Бир силкинип койду эле,
Кырка турган малчылар,
Муундары калтырап.
Тебетейи колунда,
Тура калып бир жигит,
Эки колу боорунда.
Сырын айтып зыпылдап,
Жүрөгү коркуп кыпылдап.
Акты-бозду көп жылкы,
Ак дөөнүн жылкысы,
Баарыбыз ага жылкычы.
Тумандаган калың кой,
Ак дөөнүн койлору,
Өлгөнүнөн жебесе,
Тирүү бир козу сойбоду.
Миң-сандатып мал баккан,
Биз Ак дөөнүн койчусу.
Төө да Ак дөөнүн төөлөрү,
Ким кектешсе ошону,
Чаап алмак өнөрү.
Бул үч дөөнүн барында,
Эл жакшылык көрбөдү.
Ушул турган баарыбыз
Кыргыз, маңкул, калмактан,
Олжого келип кул болуп,
Жандан кечип мал баккан,
Качкан кулдун неченин
Кармап келип өлтүргөн,
Жүрөктөрү калсын деп,

Качпаска бизди көнсүн деп.
Ушунча малды багам деп,
Кышында суукка тоңгондо,
Жайында ысык болгондо,
Өлүм тилеп ыйлайбыз.
Өзүбүз өлүп кетүүгө,
Өрттөнгөн жанды кыйбайбыз.
Мына ушу баарыбыз Ак дөөгө малчыбыз.
Акысы жок өмүрү,
Тамак үчүн жалчыбыз.
Өмүрлүккө кул болуп,
Көргөн азап бул болуп,
Ушул күндө жүрөбүз,
Туман налган ак тоонун,
Алдында болот айылы.
Орчун кандын кызы дейт,
Ак дөөнүн алган зайыбы.
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөө деп
Жер жүзүн баскан дайыны.
Ким да болсоң азыраак,
Айта кеткин жайыңы.
Көк темирден соотуң бар,
Көргөндү өрттөп өткөндөй,
Көзүңдө жалын отуң бар.
Бу үч дөөдөн башканы,
Коргон элем көп элден.
Алыстан көзөп буларды,
Алам деп далай дөө келген
Алп катары сен кемсиң,
Атка минбей жоо келген.
Туулганда туюк темирден,
Бүткөн боюң шараптап,
Кылычың чыгат белиңден,
Жашыңда ушул экенсиң.
Жардамың бар го теңирден,
Чокоюң куйма чоюндан.
Таягың ташка чоюлган,
Чын сырыңды билдиргин.
Чыкпайлык сенин оюңдан,
Сөзүн угуп эр Карач,
Жооп берди малчыга,
Жолу болуп келатат.
Жолукканда жалчыга.
Уругум кыргыз алыскы
Элден келе жатамын.
Ысык-Көл менен Нарынкол,
Жерден келе жатамын.
Кунун куудум дөөлөрдөн,
Кара Мерген атамын.
Карыптыкта кул болгон,
Силер үчүн капамын.

Ажалым жетсе дөөлөргө,
Жаш өмүрдү сатамын.
Атым Карач дөө болдум,
Ат көтөрбөй жөө болдум,
Кара дөөнү өлтүрүп,
Миндим кара тулпарын,
Кайкалай түшүп ал өлдү.
Ак дөөнү андан өлтүрүп,
Ак тулпарын мингенде,
Бели сынып дагы өлдү.
Көтөрөр малдын жогунан,
Жөөлүктү мендей ким көрдү.
Кул экениң таанылды,
Ар кимиңер малыңды.
Жакшы багып жата бер
Тилегиңе жеткирчү,
Бала Карач мен бир эр.
Дөөлөрдүн атын өчүрөм,
Энчи берип барыңды,
Эл элиңе көчүрөм.
Атымды уксаң эр Карач,
Эмки калган Көк дөөдөн,
Өлөмүн деп санабас.
Баралына келелек,
Он бештемин өзүм жаш.
Кылыч чаап жаа атпай,
Эки дөөнү жайладым.
Каны менен жинине,
Жердин бетин майладым.
Баатыр жүрөк бактыдан,
Бала да болсом тайбадым,
Энеден туулуп көрүнгөн.
Эркек экен дедирип,
Киндик каның төгүлгөн.
Кетиремин жериңе,
Айдаганыңы мал кылып.
Баарыңдын көөнүң жам кылып,
Аман эсен кошомун,
Ата тууган элиңе.
Андан көрө акелер,
Ыракмат Карач дегиле.
Кызыр эмди тайлардан,
Кышында семиз байланган.
Чоң койлордон,
Тартынбагын сойгондон.
Бүгүндөн баштап сойгула,
Кардыңды майга чыңалтып.
Кары жашың тойгула,
Өлбөсөм кайта келемин,
Өчөштүрсөң тилалбай,
Азабыңы аштай беремин.

Деп ошондо Карачтын,
Чаары чыгып көзүнүн,
Чалгырты чыгып сөзүнүн,
Заары чыгып тилинин,
Кулагы тунду баарынын,
Замбиректин үнүнөн,
Кантип коркпой чыдасын,
Карачтын ошол түрүнөн,
Кара дөө, Ак дөө кулаган,
Карач дөөнүн түрүнөн.
Малчылар айтты жагынып,
Кол куушуруп табынып.
Бирөө эмес баары жабылып,
Жакшылык көрдүк жаңыдан,
Жан дубанды абыдан,
Эминеден качабыз.
Мындан мурда көрүшүп,
Биз эмеспиз тааныган.
Ачык болуп көңүлүң,
Узун болсун өмүрүң,
Үзүлбөсүн улансын,
Куттуу болсун кубанчың.
Кара дөө, Ак дөө чын өлсө,
Бошогон экен биздин баш.
Өлүмдөн шордон куткарган,
Өссүн балам сиздин жаш,
Жайы, кышы мал багып,
Жүрдүк эле жылаңач.
Ырысы жок кул болуп,
Ысык суукка болдук маш.
Өмүрүңчө өксүбөс,
Бактылуу бол дөө Карач.
Жүрү сени ээрчитип,
Мен барайын айлына
Ак дөө болсо өлдү деп,
Угузалык зайбына.
Кыргыздын Карач дөөсү деп.
Кара дөө менен Ак дөөнү.
Өлтүргөндүн өзү деп,
Өзү тургай көзү деп.
Ошолордон бир жигит,
Жолдош болуп жөнөдү.
Бала дөөнүн жанына,
Башкасын койду малына,
Кетип барат Карач дөө.
Жолдош болгон бала экөө
Кесең-кесең чыбырда.
Кээ бир жерде жолу жок,
Саздын жээги кыдырма.
Андан ары өткөндө,
Эл жаздачу жайылма

Жайылманын алдында,
Эгин айдоо кайырма.
Андан өтүп бала дөө,
Барды калың айылга.
Эки бирдей чоң ак уй,
Кек жайыкка тигилген
Эшиктери түрүлгөн.
Туш-тушунун баарына,
Ат мамыны орноткон.
Кыдырата найзаны,
Кыркы менен көпшөткөн.
Жоого кирер жарактын,
Баарын жасап окшоткон.
Эшигинин алдына,
Ээрчишип барды эле.
Эшикке чыккын жеңе деп,
Экөө тең тура калды эле.
Күлүңдөп бети тастайган,
Күмүштөй тиши кашкайган,
Жаралгандай көрүндү,
Адамзаттан башкадан,
Эки беттин ортосу,
Тунук бышкан анардай.
Эки көздүн карасы,
Алтындаган кохардай.
Тасмадай бели ийилген,
Калемдей кашы чийилген.
Жибеккей чачы таралган,
Сымбаты сулуу жаралган.
Алкымы жамбы күмүштүн,
Асылындай агарган.
Бер* кызындай белсенип,
Айганыш келди теңселип.
Амансызбы жеңе деп,
Эр Карач тура калды эле.
Күзгүдөй болгон Айганыш,
Көрүшкөн колун алды эле.
Кайдан жүрөт дебесең,
Он эки айлык жол басып,
Арып ачып келген мен.
Сурайын жеңе жайыңы,
Болбос бекен айыбы.
Асабалуу туу турган,
Айыл кимдин айылы?
Сизден сурап укпасам,
Билинбеди дайыны,
Өрдөк моюн каз маңдай,
Тили татты бал таңдай.
Өзүңүз кимдин зайыбы?
Айганышка сөз берди,
Алган эрин өлтүрүп.

Аңкоосунуп кез келди,
Айганыш айтты аманын
Айтканын угуп баланын,
Көргөндө көөнү чочунду
Карач дөөнүн караанын.
Сөзүнө жооп берейин,
Сүйлөр сөзүн унутуп,
Сүрүңдөн коркту жеңейиң.
Атагы чыккан адамдан,
Касташканын чаап алган
Алптын алы жетпеген,
Ак дөө болот чоң балбан.
Оройлугу дагы бар.
Ойгут элин талкалап,
Олжосуна мени алган.
Ак дөөнүн ушул айылы.
Мен болом алган зайыбы.
Каарланса кар жааган,
Алышканда дөөлөрдүн,
Башын жара кармаган.
Ачуусу чындап келгенде,
Алдына адам барбаган.
Күүлөнгөндө күн жааган,
Күрөшөмүн дегенин,
Күчүн буза кармаган.
Көңүлү калып көп адам,
Күдөрүн үзүп барбаган.
Көк дөө болот иниси.
Күчтүүдөн мындай кимиси.
Кабагы бийик Кара дөө
Канаты болот ал экөө.
Бүтүн темир кийинип,
Кайдан келдиң бала дөө?
Таягың бар өзүң жөө,
Үч башы бар үч жандуу,
Тили сөөл кылкандуу.
Жез кемпирдин балдары,
Кулсуз келбейт бир жакка,
Жортуулчулап барганы.
Мен мусаапыр катынмын,
Таппадым кетээр арганы,
Же ажал өлүм албады.
Көкүрөгүн чер баскан,
Күйүттүүнүн бирөөмүн.
Кара күчкө жаяндап,
Кайрат кылып күлөмүн.
Эми сенден сурайын,
Сырыңды айтчы угайын.
Өңүң азгын өзүң жөө
Ким болосуң бала дөө?
Издегениң эмине?

Касташканың ким эле?
Сырыңды айт кайда батасың?
Кабагың бүркөө капасың.
Сының башка бул элден,
Кайда бара жатасың?
Деп Айганыш сурады.
Дегдеп келген эр Карач,
Жооп бербей турабы.
Сырыңды айтып сыр сурап,
Жалганы жок чын сурап,
Жаш өмүрүң өтүптүр,
Жамандыкка көп чыдап.
Сурадың жеңе бир баштан,
Сырымды айтып берейин.
Чыкпай калбас түбүндө,
Чындык сөзгө келейин.
Кенимпол менен Нарынкол,
Жерден келген баламын.
Жердеп аткан көп кыргыз,
Элден келген баламын.
Көңүлүн ачып келетам,
Өзүңдөй эчен капанын.
Баласымын Кадаңдын,
Балбанымын адамдын.
Өз атымы уксаң Карачмын.
Өчүм жок элге барбасмын.
Өч алычу жеримден,
Өмүрүмчө калбасмын.
Ак дөө, Көк дөө, Кара дөө,
Мен жаш кезде ал үчөө.
Өз атамды өлтүрүп,
Өрүштөн малын бүлдүрүп.
Чоң атамды чаап алган.
Өз атам Кара Мергенден,
Как ушул жалгыз жаа калган.
Калың элдин убалы,
Карач бар деп маа калган.
Тынч жаталбай думугуп,
Өлгөн элдин кунун кууп.
Он эки ай басып жөө келип,
Араң жетип жоо жеңип.
Кара дөө менен Ак дөөнү,
Катары менен экөөнү.
Кармашкан жерде жок кылдым,
Көк дөөдөн башка душмандан,
Көөнүмдү басып бир тындым.
Кегин алдым дөөлөрдөн,
Кетирбей кыргыз журтумдун.
Арманда жүргөн Айганыш,
Ак дөөдөн аман кутулдуң.
Жалгыз кылыч, жалгыз жаа,

Жанымда жүргөн жарагым.
Өзүм да жалгыз баламын.
Баарысынан Көк дөөнүн,
Башкача угам кабарын.
Кош Айганыш көргөнчө,
Мен Көк дөөгө барамын.
Деп турду эле эр Карач,
Ошондо угуп Айганыш,
Өткөндөгү арманын,
Ата энесин өлтүрүп,
Ак дөөнүн тартып алганын,
Колуна тийген адамдын,
Башын үзгөн чымчыктай,
Аны көргөн ойгуттар,
Отуруп берген унчукпай,
Жемирилбей жер калбай.
Жедирбеген эл калбай.
Тосулбаган тоо калбай,
Толкуган ойгут чоо калбай.
Эл ошентип чабылган,
Айласынын жогунан,
Тартуу тартып багынган,
Жез кемпирдин үч макоо,
Эки адамды өлтүрүп,
Атамды орго таштаган.
Кылычын канга маштаган,
Өлбөйт эле үч арам,
Бала дөө сенден башкадан.
Коркконумдан кучактап,
Турдум эле жеңемди.
Колу бутун кыя чаап,
Өлтүрүп салып энемди.
Кылычын кындан сууруп,
Кучактап турса жулунуп,
Бөлө чаап өлтүрдү.
Жаным бирге жеңемди.
Зордук менен албаса,
Ушу сасыган итке келемби.
Кийимимдин баарын кийгизип,
Азоо атка мингизип.
Асыл баа мүлкүмдү,
Оодарып таап алдырды.
Кулагымды көзүмдү,
Абыдан бекем таңдырды.
Ошондон бери Ак дөөдө,
Аргасыздан турамын.
Он төртүмдө келгенмин,
Эми жыйырма төрттө убагым,
Ошондой дарты көп өткөн,
Алган эрим Ак дөөнүн.
Өзүңдөн угуп кубандым,

Ал арамдын өлгөнүн.
Астымдагы ага жок,
Ата эне жана жок.
Баштагыдай болбоймун,
Барганым менен төркүндө.
Болоюн сенин эркиңде.
Ала кеткин элиңе,
Көчүрө кеткин жериңе.
Чыпылдатып сабаса,
Чыдайын эми камчыга,
Чын эле мени алып бер,
Мал кайтарган малчыңа.
Тий десең тийип алайын,
Отун алган жалчыңа.
Ыйлап туруп Айганыш,
Карачка айтты көп наалыш.
Сен Көк дөөгө барганда,
Кыйынчылык иш келет.
Баарынын алпы Көк дөөгө,
Балапан башың туш келет.
Көк дөө менен күрөшсөң,
Ким жыгылып ким жеңет.
Жамандыктан сак болгун,
Жайын айтып берейин.
Жандан кечкен Көк дөөнү,
Жайын айтып берейин.
Үйдөй кара таш болсо,
Күчүн сынап тең жарган,
Көргөн адам таң калган.
Угушумда ошону,
Жыгалган жок эч балбан.
Көк дөөнү жыксаң эки ат бар,
Күчкө мыкты көк тулпар,
Көтөрсө ошо көтөрөт,
Саа буюрсун Көк тулпар.
Ич арага мингенде,
Илинбей чуркайт кер чубар.
Бир шилтесе көк албарс,
Төөдөй ташты төрт бөлгөн.
Жүктөп койсо кечкенде,
Атан төө араң көтөргөн.
Үйдөй ташты үч бөлгөн,
Көк албарс менен көк тулпар,
Көк дөөгө күндө күч берген.
Кан ичээрде көк албарс,
Кайыш болуп бүктөлгөн.
Көк дөөнүн зайбы Зулайка,
Агулбектин кызы эле.
Өзү билгич акылдуу,
Кереметтүү киши эле.
Кенжесинин катыны,

Жашы менден кичүү эле,
А дагы мендей арманда,
Ким ыраазы болчу эле,
Зордук менен алганда.
Муңун айтып болкулдап,
Мууну бошоп солкулдап,
Ыйлачуу эле жыл сайын,
Мен айлына барганда.
Зулайка жайы мынашу.
Жамалына караса,
Адамзаттын сулуусу,
Капалыгын билдирбей,
Жаркылдап күлүп туручу.
Кыргыздан Карач чыгат деп,
Күрөшсө сени жыгат деп,
Энеси мастан көп айткан.
Күнүгө сайрап келаткан.
Ошо мастан кемпирдин,
Айткан сөзүн угуучу.
Качан келер экен деп,
Зулайка тилеп туруучу.
Ан үчүн коркуп үйүнө,
Жатпай жүргөн эби бар.
Тынчы кеткен Көк дөөнүн
Мастандан уккан кеби бар.
Кышында бүрү түшпөгөн
Өзүнөн башка жан барып
Жалбырагын үзбөгөн,
Бар экен бир түп чынары,
Ал чынардын жанында,
Оргуган тунук булагы.
Чынарынын түбүндө,
Чыдабай коркуп түнүндө
Күндүз уктап жай алып,
Көзүн ачып күүгүмдө,
Карап жаткан убагы.
Таң атканда уктаса,
Керели кечке ойгонбойт.
Коңуругу таш жарып,
Коркунучту ойлонбойт.
Түндө барбай түштө бар,
Түрсүлдөтүп жер чапчып,
Окуранат көк тулпар.
Түштө барсаң былк этпей,
Көк дөө жатат тынч уктап
Байлап коюп тулпарды,
Чидерин салып үч буттап.
Бутун чечип акырын,
Мойнун кашып шыкшыктап.
Көк тулпарды минип ал,
Көк дөө уктап жатканда,

Көк албарсын колуңа ал,
Көөнүңдү басып ошондо,
Көк дөө тур деп добуш сал,
Ошондо да ойгонбойт,
Душманбы деп ойлонбойт.
Көк албарс тийсе былк этпес,
Ойгонуп калса кокустан,
Ошол итке күч жетпес.
Азиретин көп айтып,
Айбаш мүнөз Көк дөөнү,
Аман койбо деп айтып,
Карачтын колун кармады.
Зулайканы тапшырып,
Кайта кайта зарлады.
Амандашып жөнөтүп,
Айганыштын калганы.
Айганышка коштошуп,
Аныктап алты ай болжошуп.
Амандыкты көп айтып,
Жөнөдү Карач жол тартып.
Кара дөө болбой курусун,
Кармашууга келген жок.
Ак дөө болбой курусун,
Алышка түшүп өлгөн жок
Кара дөө, Ак дөө биригип,
Мага каруу берген жок
Атагы тоодой дөө болсо,
Азыраак каруу берген жок.
Көп мактады Айганыш,
Көк дөөсү кандай болду экен.
Күнү-түнү сынашып,
Күрөшөр күчкө кол бекен.
Деп ошондо Карач дөө,
Бара жатат атсыз жөө.
Адыр-адыр тоо келет,
Ашып өттү Карач дөө.
Далай күнү узак жол,
Басып өттү Карач дөө.
Көк дөөнүн күчү тең болсо,
Бир күрөшүп шыманып,
Жолборстой күчү чыңалып.
Ойлоп барат эр Карач,
От жүрөгү сезбестен,
Ойноп барат эр Карач,
Күндүк жол бар болжолдо,
Көрүндү жалгыз ак ордо,
Мелмилдеген талааны,
Берен Карач карады.
Жайытында бир мал жок,
Ээн талаада отурган,
Жалгыз үйдө жыргал жок.

Баарын көрүп эр Карач,
Барбай көөнү тынган жок.
Шымаланып камына,
Бардын үйдүн жанына.
Адам барбы үйдө деп,
Тилиң болсо сүйлө деп,
Карач айтып басылды.
Арман кылып жүрбө деп,
Адам бар деп кыңылдап,
Акырын сүйлөп жымылдап,
Айткан добуш угулат
Эшикке чыгып келгин деп,
Эркексиңби кызсыңбы?
Билинбейт үйдөн белгиң деп.
Чакырды Карач үн салып,
Чарчагандай муңканып,
Чыга калса бир сулуу,
Сыпаты айдай жапжарык.
Кайта-кайта Карачты,
Карап турат таң калып.
Амансызбы жеңече,
Жооптошолук кеңеше.
Зымпыйышып тим турбай,
Сырдашалык эмесе
Эл сурасам мен сизден,
Болбос бекен айыбы.
Жалгыз ак үй жалгыз сиз,
Жанында жок айылы.
Өрдөк моюн калем каш,
Өңү таза алтын чач.
Өзүң кимдин зайыбы?
Жообун уккун сиз бизден,
Кадаңдын уулу Карач дөө,
Менин уксаң жайымы.
Маакул болсо жооп берсең,
Мен Карачмын жөө келген,
Издеп келдим дөөлөрдү,
Уругум кыргыз көп элден.
Дөөлөр алган малды издеп,
Дөөлөр төккөн канды издеп,
Бир жыл болду чыкканым
Кара дөө менен Ак дөөнү,
Үч ай болду жыкканым.
Баарысынан Көк дөөнү,
Баатыры деп уккамын.
Кара дөөнүн Карлыгач,
Азапта жүргөн шордуу экен.
Ак дөөнүн зайыбы Айгакын,
А дагы темир тордо экен.
Аларда койчу жылкычы,
Бардыгы туткун колдо экен.

Баарынын башын бошотуп,
Жай жайына жат дедим.
Жан башына суутуп,
Бирден миңдин ат дедим.
Аламын деген кишиге,
Четинен бөлүп сат дедим.
Күңү менен кулдарын,
Башы ачыкка теңедим.
Санаасын ачтым Карлыгач,
Айганыш эки жеңеңдин.
Арылттым анын наалышын,
Айтканыңдын баары чын.
Бир сүйлөчү угайын,
Кабыл болсо арызым.
Суранып турган Карачмын
Сыр сыпатын тааныйын.
Капаланбай күлмүңдөп,
Сырдашкандай сылык кеп.
Сөзүн айта баштады,
Зулайка сулуу макул деп.
Жол жоргоолу жакшы аттай
Шайырланып сөз баштап,
Шек чыгарбай Карачка.
Сын көз менен түр таштап,
Энеси мастан көп айткан,
Кыргыздан Карач келет деп,
Азабыңды аштай берет деп,
Ак дөө, Көк дөө, Кара дөө
Балдарым сенин баарыңды,
Бала Карач жемек деп.
Силер эмес балдарым,
Мени да тирүү койбойт деп.
Кесип алып башымды,
Түбүндө чакмак ойнойт деп.
Бардыгына түшүнтүп,
Энеси мастан айткан кеп.
Туура келди мастандын,
Сенин тууларыңды билгени.
Көөнүмдө турат ар убак,
Келет деп айткан бир кеби.
Жети жыл болду мастандын,
Жер алдына киргени,
Барба десем тил албай,
Кыргызга кол салдыңар
Кара мергенди өлтүрүп,
Элин чаап алдыңар,
Чогоолдук кылып, балдарым,
Чоң балаага калдыңар
Деп тилеген энеси
Көңүлүмдө калыптыр,
Жез кемпирдин керээзи.

Ошондон Көк дөө чочунуп,
Коркушка санаа кошулуп,
Үч түнөбөй үйүнө,
Качып жүрөт күнүгө.
Жаткан жери жайалып
Бир чынардын түбүндө.
Тулпарын минип найза алып,
Уктабай чыгат түнүндө.
Айганыштын сага айткан,
Сөздөрүнүн баары ырас.
Кандай сизге билдирген,
Кабарлары дагы ырас.
Сенден коркуп талаада
Беш жылдан бери Көк дөөнүн,
Жаткандыгы дагы ырас.
Эрим эле Көк дөө деп,
Эрдигине күйбөймүн.
Кыргыздын Карач дөөсү деп,
Дөөлүгүңдү сүйбөймүн.
Кырк дөөнү өлтүрсөң,
Кызыгып сага тийбеймин.
Агулбек кызы Зулайка
Мен Көк дөөнүн зайыбы.
Көп сурадың бала дөө,
Көрсөтөйүн жайымы.
Сегиз канат ак ордо,
Керилтип түзгө тиккеним
Сендей дөөдөн ар күндө,
Сексен болот күткөнүм.
Күйөөм эле Көк дөө деп,
Эч тилегин тилебейм.
Уят боло көрбө деп
Бала дөө сени ойлойм.
Бу келгениң төлгө деп,
Темир кийген бир тентек,
Келиптирсиң мында деп,
Көк дөө менен күрөшсөң,
Бар күчүңдү чыңда деп,
Ошондо сынайм күчүңдү,
Оюңа салам үч курдай,
Сен үчүн көргөн түшүмдү,
Баатыр Карач жүрүңүз,
Баладан башка түрүңүз,
Биздин үйгө кириңиз.
Кыргыз, кыпчак бир тууган,
Сиз болосуз инибиз.
Туугандыкты билиңиз,
Оңолорго ишиңиз.
Үйдөн тамак ичиңиз.
Табылып калаар колуңдан
Издеп чыккан кишиңиз.

Тамак ич деп Зулайка,
Алып кирди үйүнө,
Кереметтүү эменин,
Жүрөгү согуп сүйүнө.
Үйү толгон дүнүйө,
Санаасында болучу,
Сасыган дөөдөн кетерге
Канаты жоктон чыдаган,
Карачка учуп жетерге.
Сыртынан көрүп кыйшаңдап,
Сыр чыгарбай бекерге.
Кымыйып туруп Зулайка,
Карач дөөгө кеп айтты.
Жолуңдан калба деп айтты,
Сен Көк дөөгө барасың.
Томук этиң толо элек,
Тор этиң жаш баласың.
Тоодой болгон арамды,
Толорсуктан чаларсың.
Уктаганда баспасаң,
Тоголонуп каларсың.
Көк тулпар болсо алдында,
Көк албарсын алдырба.
Атка минсе жоголот,
Адашып калып каңгырба.
Аргымак минген эмедей,
Андан бетер кенебей,
Баскан изи оюлуп,
Казып койгон эмедей.
Баратып Карач караса,
Жеттимби деп санаса,
Жылдыз тарап таң ата.
Бир туп чынар корунду,
Коро коюп эр Карач,
Оолуктурду көңүлдү,
Таң атканча жол салып,
Кылычы менен найза алып.
Далай жерди аңтарып,
Жаңыдан түшүп эр Көк дөө,
Байлаптыр атын каңтарып.
Калдымбы деп кечигип,
Шашып бушуп чечинип,
Жаткан Көк дөө өзү экен,
Коңурук тартып жаңыдан,
Кошкурук кирип абыдан,
Уктап калган кези экен,
Кереметтүү Зулайка,
Карачты жолго салганда
Жолуңдан калба баатыр деп,
Өзү жалгыз калганда
Караанымды көрсөтпөй,

Аркасынан барайын.
Карачтан кабар алайын,
Кандай болуп кармашат,
Ким жыгылып ким шашат,
Ажыдаарлар арбашат.
Бири атчан бири жөө болсо,
Өрттөнгүрдүн экөө тең,
Өлүмдөн качпас доо болсо,
Күрөшкөнүн сынайын,
Көк дөөнү Карач өлтүрсө,
Көөнүмдү басып тынайын.
Деп ойлонуп Зулайка,
Караңгыда билинбей,
Кароолчунун бириндей,
Карач дөөнүн артынан,
Карамалап барды эле.
Кереметтүү Зулайка,
Көрүнбөй жатып калды эле.
Жанына барып Көк дөөнүн,
Жаасын алып жанынан,
Кылычын сууруп кабынан,
Кайраттанып абыдан,
Чарайна менен сооттун,
Чагарагын бекитип,
Тогуз кабат темирдин,
Топчулугун бекитип.
Басып барды эр Карач,
Көк тулпардын жанына
Көңүлүн салып койчу эмес,
Бирөөнүн сүйгөн малына,
Колун сунуп сылады,
Көкүлү менен жалына.
Көңүлүн бузуп жиберип,
Көк дөөгө келди имерип.
Жаткан жерде жайлайын,
Жаны чыксын кесептин,
Төрөгөн төөдөй чидерип,
Каны чыксын кесептин.
Жакшы эмес деп ойлоду,
Уктаганда өлтүргөн,
Урулуктун белгиси,
Жаткан эрди өлтүргөн,
Жамандыктын белгиси.
Баатыр болсо күрөшүп,
Баш кеспейби эр киши.
Уктап жаткан кишиге,
Уурдап кылыч салбайын.
Угуп көргөн адамга
Уят болуп калбайын.
Баса калып өлтүрүп,
Балбансынып калбайын.

Ойготуп алып Көк дөөгө,
Бар кайратты арнайын.
Деп ошондо эр Карач,
Бир кыйкырык салды эле,
Катуу чочуп эр Көк дөө
Баш көтөрө калды эле.
Чаба кармап камынтпай,
Карач торой чалды эле.
Андан мурда Көк дөөнүн,
Күрөшкөнү көп эле.
Боюна жакын жолотпой,
Билек күчүн коротпой,
Чыгып жүргөн дөө эле.
Бала дөө Карач барганда,
Томуктан торой чалганда,
Быркылдатпай Көк дөөнү,
Бек кучактап алганда,
Көк дөө айтты билгенин,
Ким экениң билбедим.
Сенсиң го мени каптаар сел,
Сен болсоң да сөзгө кел.
Кабарың билбей болдум тел.
Сен да бир эр, мен да эр,
Аты-жөнүң айтып бер.
Күндүздө уктап, түндө сак,
Мени баскан экен өлүм тер.
Карач айтты ошондо,
Сурасаң менин дайнымды,
Бир заманда талкалап,
Чаап алгансың айлымды.
Атымды уксаң Карач дөө,
Темир кийип келдим жөө.
Уругум кыргыз элденмин,
Атам Кара Мергендин,
Кунун кууп келгенмин.
Деди Карач камынды,
Көрө түшүп Көк дөөнү,
Серпе салып ыргытты,
Тегеретип мүргүттү.
Эки күлүк жанаша,
Жарышкандай көрүндү,
Эки жолборс күркүрөп,
Алышкандай көрүндү,
Эки тоодон таш кулап,
Кагышкандай көрүндү.
Жер жарылып чаң чыгып,
Жөө тумандай бөлүндү.
Кашкайып аккан булактай,
Кара терлер төгүлдү.
Эртең менен күрөшкөн,
Керели кечке кармашып.

Бардык күчүн арнашып,
Мүдүрүлүп баладан.
Көк дөө жүрөт эң шашып,
Түрө кармап эр Карач,
Көтөрүп урду Көк дөөнү.
Ушу болду өлгөнү.
Карач дөө алып урганда,
Арка моюн арасы,
Талкаланган быркырап.
Жан талашып ошондо,
Жатып калды тырпырап,
Жүрөгүнүн колкосу
Жүлүнү менен үзүлүп
Жан чыгаарда эки көз
Жашылданып сүзүлүп,
Көк дөөнү Карач өлтүрүп.
Көңүлүн басты чечинип,
Эс алганча күн батып,
Калган экен кеч кирип.
Көз чаптырып туш-тушка,
Эрбеңдеген бир караан,
Обон чыгат ырдаган,
Угуп турса ал үндү,
Көңүлү ачык жырдаган,
Жакын келсе Зулайка.
Карачтын арты жагынан,
Кылактай басып келиптир.
Карач менен Көк дөөнүн,
Кармашканын көрүптүр.
Көк дөө өлгөн убакта,
Жүрөктөн кайгы эриптир.
Жүгүрүп келди Зулайка,
Бала дөөнүн жанына,
Айланайын Карач деп,
Алы калбай жалына,
Көзүн салып карады.
Көк дөөнүн алына,
Чын өлдүңбү арам деп.
Чын сүйдүңбү санаам деп,
Чыдай албай Зулайка.
Баштан ары эки тээп,
Чым бастырды көзүнө
Үстүнө үйө кумдан сээп,
Карачтын колун бек кармап,
Көргөнүн айтып көп зарлап,
Төркүнүмдү ук төзүмдү ук.
Төрө Карач сөзүмдү ук
Элден тирүү айрылып,
Төмөн түшкөн өзүмдү ук.
Дайынын билем жеримдин,
Дабыртын билем элимдин.

Таалайы жок өң берип,
Не жасаган теңирим,
Туулган жерим Анжыян,
Чоң атам болот Көкүм хан.
Билгенимче айтайын,
Өз атам аты Агул хан.
Ахулбектен туулган.
Айдан бүткөн кызбы деп,
Атагым көпкө угулган,
Майда жашты өткөрүп,
Жаадай белим ийилип,
Атагым чыккан чийилип,
Жара чыккан ак эмчек,
Жаңгактай болуп түйүлүп
Жандын баары суктанып,
Жагалданып суйсалып.
Он бешке жашым жеткенде,
Жаныма кырк кыз кош чалый,
Жибектей чачым таралып,
Адамдан сулуу жаралып,
Тапка келген кыргыздай,
Жанжанымды каранып.
Бойго жеткен кезимде,
Болгон иштер эсимде.
Кандын бектин балдары,
Жуучу салган алам деп
Жактырбадым барысын,
Кыялымда жамандап,
Санаамдагы иш эмес,
Сасыган дөөнү табам деп
Атам Агул ысыкта,
Азып кетет балам деп.
Жайдын күнү көң Ал ай,
Салкын жерге багам деп.
Төтөгөлүү ак үйдөн,
Төрттү катар жүктөтүп.
Ар бир үйгө экиден,
Жибек килем бүктөтүп,
Аземин элге тиктетип,
Алайга барып конгондо,
Бээ байлап кымыз кылдырып,
Бетимди сүткө жуудуруп.
Кыялы жакшы өсөт деп,
Кыздардан кымыз сундуруп,
Шуру бермет асыл таш,
Бүткөн бойго тагынып.
Эндик упа жагынып,
Хандын кызы болгон соң.
Кара кымкап жабынып,
Ойноп жүргөн убакта
Туман түшүп күн бүркөп,

Күүгүм кирди түн чүмкөп
Дабыш чыкты дүбүрттөп,
Үйдү карай басканда.
Үн чыкты токто кыздар деп
Же күндүз үйгө бир келбей,
Айылчылап жүргөндөй,
Атчан туруп ийменбей,
Турумтай чымчык илгендей.
Тартып алды билектен,
Үнүм чыкты чыр эткен.
Ушул иттин кордугу,
Кантип кетет жүрөктөн.
Ала качып жөнөдү,
Чыгарба деп үнүңдү.
Кесемин деп тилиңди,
Кекеткен соң мен шордуу,
Эне ата элден түңүлдү.
Эч адамга бербесин,
Менин көргөн күнүмдү.
Жер көрсөтпөй таңга жуук,
Көзүмдү таңып оозду бууп.
Алып келди оолугуп,
Санаа тартып жаш өттү.
Сасыган итке жолугуп,
Кой ордуна уурдалып.
Кордук менен келгенмин,
Коңурсуган арамга,
Беш жыл болду келгеним
Карач баатыр сен үчүн,
Кайта-кайта түш көрдүм
Катары менен үч көрдүм,
Кайдан издеп табам деп
Таң атканча үшкүрдүм,
Кийинки көргөн түшүмдө.
Зоолору бар заңкайган,
Башынан мөңгү кетпеген.
Тоолору бар даңкайган,
Тоо жаңыртуу шарпылдап.
Суулар аккан сай-сайдан,
Кийик куштун бардыгы.
Тукум өсүп байыр алган,
Улары ташта чакырып.
Бүркүтү көккө айланган,
Жерде жүргөн экенмин.
Өзүң менен баш кошуп,
Бирге жүргөн экенмин.
Кара чепкен ак тонду,
Каттап-каттап кийишкен
Жалпооч менен жакшы атты
Жабдык салып минишкен.
Ичкени кымыз жегени эт,

Албырган кызыл нурдуу бет,
Капасы жок карды ток.
Калкында бар керемет
Кумарланса куш салган,
Тайганы кыраан түлкү алган
Жоо бөрүсү жолборстой,
Жигити баатыр жол чалган.
Эрдемсиген душмандын,
Миңине бирөө кол салган,
Элдик жүргөн экенмин.
Ошол элдин оюна,
Сенде жүргөн экенмин.
Балалыкка жеңдирбей,
Бардыгын уккун туюнуп.
Тийгемин Карач өзүңө,
Түшүмдө никең буюруп.
Көргөн түшүм жапжарык,
Бу кандай деп таң калып.
Жүрөгүмө токтолгон,
Анык сырды чыгарып.
Айтар кишим жок болгон,
Көк дөөнүн өткөн дартынан.
Көкүрөк күйүп от болгон,
Көк тулпар менен көк албарс.
Куттуу болсун дөө Карам,
Сенден башка эч адам,
Кынынан сууруп чабалбас,
Эми сага келген жоо,
Кутулар жайын табалбас.
Уй, кою аз, төөсү көп,
Уйкусу жок мал баккан.
Аттуусунан жөөсү коп,
Уч от жерде жылкысы.
Ондон-ондон бөлүнгөн,
Отуз келет жылкычы.
Акысын бербей жумшаган,
Малчынын жайы эң жаман.
Ичкен аштан башкага,
Эл боло албай мен калам.
Жылкы баккан жылкычы,
Бардык дөөнүн малчысы.
Өлгөнүнүн этин жейт,
Эч оокатка жетинбейт.
Өлгөнүнө мата жок,
Тери менен кепиндейт.
Малчыдан качса элине,
Кармап келип өлтүргөн.
Баарын тегиз кулданып,
Башынан жайсыз көндүргөн.
Мына мындай муңдуунун,
Бир нечесин көрдүм мен.

Кулду күңдү куткарган,
Аман бол баатыр Карам сен.
Сага ылайык Көк тулпар,
Мага ылайык Кер чубар.
Энеси мастан болбосо,
Эми сени ким кубар.
Деп Зулайка ошондо,
Карачка сөзүн бүтүрүп.
Кандай сүйлөөр экен деп,
Карап турат күтүнүп.
Чыккан айдай жарк этип,
Кабагы жайык керилип.
Зулайкага Карач дөө,
Дили менен берилип.
Көк тулпар болсо бир жылкы,
Көк албарс болсо эр мүлкү.
Сиз дагы куттуу болуңуз,
Келе бери Зулайка.
Нике болсун колубуз,
Деди да Карач кол сунду.
Дегдеп турган Зулайка,
Кол кармашпай койсунбу.
Кучакташа олтурду,
Карач менен Зулайка.
Сын беришип сырдашып,
Отурганда Көк тулпар,
Окуранат жер чапчып.
Башынан өткөн күндөрдү,
Бир баштан айтып муңдашып,
Кайта-кайта Зулайка,
Ыйлап ийет көп жашып.
Байкабастан олтуруп,
Бара жатат таң атып.
Ошондо Карач ойлонуп,
Кайрат кылгын Зулайка,
Кайта баштан муңайба.
Деди да Карач бала дөө,
Ак Зулайка сулуу экөө,
Ордунан тура калышты.
Окуранган тулпардын,
Жанына басып барышты.
Зулайка айтты Карачка,
Арам өлгөн чочконун.
Адаттарын айтайын,
Жат кишини жолотпой,
Жадатканын айтайын.
Чоочун адам барганда,
Чокчоңдомо мал эле.
Тиштеп тээп жолотпос,
Бир кыялы бар эле.
Элден мурда барайын,

Көкүлүн жалын тарайын.
Чыгып барып чынардан,
Чылбырын чечип алайын.
Колтуктап сени мингизип,
Бастырып көрчү карайын.
Карач айтты тура тур,
Сөздүн жайын уга тур.
Эбин кантип таппайын
Адамын чыгып өлтүргөн,
Атына кантип батпайын.
Убара болбо мен үчүн,
Менин минтип жүргөнүм
Ойрон болгон эл үчүн.
Кулактарын чунайтып,
Тиштеймин десе жеткирбей,
Бура салып бут шилтеп,
Тебемин десе тептирбей,
Кулактап ыргып минемин.
Бели сынып даты өлүп,
Жөө калбасты тилегин.
Деп ошондо эр Карач,
Басып барып жанына,
Колун сунду жалына.
Ойкуштанып Көк тулпар,
Кулактарын тикчийтип,
Купадай көзүн чекчейтип.
Маралдай башын көтөрүп,
Олоңдоду карады.
Жолоткондой башы жок,
Чын эле Карач баланы.
Ачууланып эр Карач,
Айкырыкты салды эле,
Арам өлгөн доңуз деп,
Көк албарсты алды эле.
Кош кыялдуу түгөнгүр,
Коркуп тура калды эле.
Кошкуруп үркө бергиндей,
Жайытта жапан мал беле.
Сууду го иттин деми деп,
Көтөрсө болду мени деп,
Чакырып алды жанына,
Зулайка келгин бери деп.
Чылбырын чечсе чынардан,
Сууту канып чыңалган.
Көндүрүшү ушундай,
Күн алыста сугарган.
Бутунда темир чидердик,
Бурамасын чыгарган.
Кызыкты Карач сынына,
Куп жарашты Көк тулпар,
Сынаса сынаар ыгына.

Өзү сынсөөк жаралган
Боору жазы аралдан.
Туру тузу кем эмес,
Бугу менен маралдан.
Көркөө Көк дөө тулпарды,
Кандай элден таап алган.
Эми мага кут болгун,
Көк тулпарым өлбө деп.
Жөө таштай көрбө деп.
Кантип жетем элге деп
Үзөңгүгө бут салып,
Бастырды Карач аттанып
Дагы бели сынат деп,
Аяrlанып сактанып.
Жер түрсүлдөп дүбүртү,
Басып барат лапылдап.
Коё берсе Көк тулпар,
Жүгүргөндөй закымдап.
Зулайканын жанына,
Бастырып келди имерип.
Экөөбүз тең минелик.
Агулбектин акылман,
Кайгы менен кападан,
Калган жоктур түбөлүк.
Кол кармашып жүрөлүк,
Экөөбүздү кут кылса,
Өмүрлүк доор сүрөлүк.
Деп ошондо Карач дөө,
Зулайканы өңөрдү,
Эркелетип жөнөдү.
Зулайка менен Карач дөө,
Келди уйунун жанына.
Түшө калып тулпарды,
Бек байлады мамыга.
Эшигин ачып Карачты,
Эркелетип киргизди.
Күлө багып заңкылдап,
Шайырлыгын билгизди.
Душмандан көөнүң басылды
Тутушкан чериң жазылды.
Мен да тилейм кудайдан,
Сенин узун жашыңды.
Деп Зулайка кубанып,
Тасмадай бели буралып.
Орун салып жумшактап,
Отургун деп кылчактап.
Эр Карачтын мойнунан,
Баласынча кучактап,
Чечкин баатыр белиңди,
Касташканың кулатып,
Баскан күнүң демиңди,

Кагыратпай чечинип,
Илип кой кийген темирди.
Жаш жайдары бала дөө,
Жашып отур көңүлдү.
Көмөлөнгөн Көк дөөнүн
Угалек эчким өлгөнүн.
Малчы келсе жолотпой,
Өзүм табам жөн жөнүн,
Жарым күнү тынчыбай,
Жайы-кышы жөө баскан,
Жаштыгыңдан талбастан.
Жашмын деп жанын аябай,
Дөөлөр менен кармашкан.
Көп кыйналып өңү азган.
Уктасаңда көк албарс,
Кошо жатсын койнуңда.
Боосу жатсын мойнуңда.
Көк тулпардын үч бутун,
Жатсаң-турсаң кишенде.
Жармашып жакшы сөз айтса
Жакыныңа ишенбе.
Азгырып айта берүүчү,
Акылына ишенбе.
Койнуңда жаткан душманың,
Катыныңа ишенбе.
Көк жал баатыр Карач дөө,
Көөнүңдө болсун бул экөө.
Көк албарс менен Көк тулпар,
Ишенер эки мүлкүң бар,
Алтай оттоп кур болсо,
Арыбас тулпар Кер чубар,
Аты, тонуң ким чыгар.
Баатыр Карач дөө болсоң,
Басташып сага ким чыдар.
Канкор дөөнүн колунда,
Сенин дайның жогунда.
Сөөгүм жездей жашыган,
Самаганым туш болуп
Чыккым келбейт кашыңан.
Деп ошондо Зулайка,
Туулгасын алды башынан,
Чыккысы келбей кашынан.
Теректей темир бакандын,
Ачасына илди эле.
Чагарактуу чарайна,
Чаптап койгон калканды,
Бүткөн бойду чырмааткан,
Бошотпой этин чыңдаткан.
Эки жылдын ичинде,
Эр Карачтын чыдамы.
Бир чечинип койбогон,

Капыстан чыгып бир душман,
Чаап салат деп ойлогон.
Бардык темир кийимин
Зулайка чечип алды эле.
Сыпатына Карачтын,
Көзүнүн кырын салды эле.
Көйнөк, чапан кийими,
Көк темирге катыптыр.
Темирдин даты этине,
Тамга болуп батыптыр.
Жайы кышка тынч ал бай,
Жабыгып жүргөн жашсың деп,
Көркоолорду кыйратып,
Көңүлүңдү кыйратып,
Көңүлүңдү бастың деп.
Балада болсоң өч алып,
Жазасын бердиң кастын деп.
Эми сенде душман жок,
Эркиң менен жаткын деп,
Калың салган төшөккө.
Карачты жайлуу жаткырды,
Кутулганча Көк дөөдөн,
Кайгысы көп Зулайка,
Кара жанын шат кылды.
Кабыл болдуң тилек деп,
Кандуу кагын дарт кетип,
Айыктың өпкө, жүрөк деп,
Айтып өттү Зулайка.
Ар бир сөзүн иреттеп.
Ошентип турган убакта,
Дабыш чыкты дабырап.
Адамдын үнү кобурап.
Чыга калып Зулайка,
Көрө койду жоодурап.
Кымыз жүктөп, эт арткан,
Ар биринде кыл аркан,
Көк дөөнүн малай жалчысы,
Баарынын белин бек тарткан.
Араң басып келатат,
Алты айгыр менен алты атан.
Жылкысы менен койчудан,
Тандалып келген беш балбан.
Кымыз менен эт жүктөп,
Күнү-түнү жүрдүк деп,
Кобураган үндү угуп,
Басып барып Зулайка,
Добуш салды акырын,
Айтып турат малчыга,
Сыр билгизбей акылын.
Кобурап үнүң чыгарба,
Угуп калса кокустан,

Карабас канкор убалга.
Козголуп үнүң укпасын,
Жаңыдан келди жортуулдан,
Жай алып жакшы уктасын.
Ойгонуп калса Көк дөөдөн,
Кор болорду билесиң.
Жеңеке кайда барам деп,
Корголоорду билесиң.
Азынатпа айгырды,
Чыгарбастан дайныңды,
Бук эттирбей төөлөрдү,
Ойгонуп калса Көк дөөдөн,
Билесиңер өлөрдү
Миң кишини бир малдай,
Мууздап койчу дөөлөрдү.
Деп Зулайка басылды,
Барың малай малчылар,
Малынан келген жалчылар.
Көк дөөнүн дайнын укканда
Сүйлөөргө кантип жан чыдар.
Кымызын ыраак түшүрүп
Кыңк этпестен ташышты.
Көк дөөнүн дайнын укканда,
Көк тулпарын көргөндө,
Үйүнөн ыраак качышты.
Этин ыраак түшүрүп,
Энтеңдешип шашышты.
Эч бир үнүн чыгарбай,
Бардыгы жаагын басышты.
Киргизии берип бардыгын,
Төөлөрүн айдай качышты.
Артынан барып Зулайка
Чакырып алды кол булгап,
Уккула деп сөз тыңшап.
Акылдашып койчуга,
Айтып койгун уйчуга,
Тыйтык эчки, котур төө,
Тирүү малдан таштабай,
Кырчаңгы жылкы чилбик уй,
Санатынан жоготпой,
Эсебинен жаңылыш,
Болбосун дейт жалгыз кой.
Малчылар сага дөөңөрдүн,
Тапшырыгы ошондой.
Көрөмүн дейт дөөңөрдүн,
Малый айдап келгиле.
Жалгыз улак таштабай,
Баарын айдап келгиле.
Үч күндөн кийин малынын,
Эсебин туура бергиле.
Үчүнчү күндүн кечинде,

Менин ушул айтканым.
Баарыңдын болсун эсиңде,
Малдын баары ак үйдүн,
Жан-жанына топтолсун,
Көзү көрүп ишенип,
Дөөңөр малый жоктосун.
Жылкынын баары жыбырап,
Ак үйдүн жанына оттосун,
Деп Зулайка ошондо.
Малчыларга сөз айтын,
Макулдашып узатып,
Карачтын дайнын билгизбей,
Кайтып келди Зулайка.
Уйкусу келбей эр Карач,
Угуп жаткан кези экен.
Бугу аңдыган мергендей,
Бугуп жаткан кези экен.
Сурай калды эр Карач,
Зулайка кайда жүрдүң деп,
Басып келди Зулайка.
Карачты карай күлмүңдөп,
Сенин кылган ишиңди,
Үйдө жатып билдим деп.
Баштагыдан түрдөнүп,
Зулайкага сын берип,
Акыл айтат, сын-сыры,
Бир-бирине кыл келип.
Кабагын ачып жайкалып,
Зулайканын сыпаты,
Бала дөөгө байкалып.
Кыргый мүчө, кымча бел,
Кызыктырып шыңкылдап,
Аздырат Карач көңүлүн.
Ак чабактай кылтылдап,
Кармап койсо буралып,
Эти жумшак былкылдап,
Таң тамаша түн менен,
Таңшыган булбул үн менен.
Кымыз ичип, эт жешип,
Жанында жалгыз киши жок,
Жалтаныш менен иши жок.
Жатышты төрт күн эрикпей,
Жамалы нурдуу Зулайка
Жанында болду терикпей.
Жүзү жарык Карачтын,
Жүрөгүн койбойт эритпей.
Убадалуу төрт күндө,
Малынын баарын түрүлтүп,
Тумандай жанын сүрүлтүп,
Айдап келди малчылар,
Чарайнасы чапталуу,

Калканы бар капталуу.
Туулганын тээктерин,
Жакасынын жээктерин,
Бирине бирин өткөрүп,
Көңтөрө ээр, көк жампооч,
Бөктөрүнчөк бөктөрүп,
Көк албарсты тагынып,
Көк дөө десин малчы деп,
Көк тулпар минди камынып.
Мал аралап бала дөө,
Бастырып барды чамынып.
Койчулар коркуп келалбай,
Жылкычысы салам бералбай,
Жүрөгү калган Көк дөөдөн,
Кордук жок алар көрбөгөн,
Жакшы баккын малды деп,
Жаза-буза бир чапса,
Жаны калчу өлбөгөн.
Дагы бизди урат деп,
Ачуусу келип турат деп,
Мал эсебин алганча,
Дагы кордук кылат деп,
Келалбады бетине.
Карач баатыр баратса,
Кетишет малдын четине.
Бастырып барып эр Карач,
Чыгып турду секиге,
Койчу менен жылкычы,
Заңкылдап чыгат күлкүсү,
Бир-бирине сырдашкан,
Сыр чыгарып бир баштан,
Каарланып биздин дөө,
Айкырык салып турчу эле.
Дөөнү кудай жалгады,
Каарына бизди албады,
Ачуусунан ажырап,
Момун болуп калганбы.
Деп ошондо жаркырап,
Малчынын баары сүйүнүп,
Кабарлашып үйүлүп,
Ыраазы болду көргөндө
Дөө келиптир малына,
Биз баралык жанына,
Амансызбы баатыр деп,
Салам айтып жабыла.
Атчан турган секиге,
Амандашып бетине,
Ар кимиңер кокустан,
Урабы деп шекибе.
Деп сүйлөшүп малчылар,
Салам айтты дөөсүнө.

Коркпой барып өзүнө,
Карач айтты малчыга,
Амансыңбы баарыңар,
Улуу жашта карыңар,
Арыгы жок буюрса,
Семиз экен малыңар.
Мен чакырдым конокко,
Биздин үйгө барыңар.
Бүгүн бир тынчып алыңар,
Өзүм келип көз салам,
Малыңардын баарына.
Карышкыр келип кабылбайт,
Ууру колун салалбайт,
Жер союлуп жоо келсе,
Эч убак мени алалбайт.
Деп ошентип Карач дөө,
Жөнөй берди үйүнө,
Кандай заман болду деп,
Калды баары сүйүнө.
Дүбүрттөтө бастырып,
Келип түшө калды эле,
Кериле басып Зулайка
Карачтын атын алды эле.
Орнотулуу мамыга,
Аса байлап салды эле.
Сөз сурады Карачтан,
Сыны башка Зулайка
Сүйөнүшсө жарашкан.
Көк тулпар минип жөнөсөң
Көк дөөдөн артың көрөсөм.
Сеңирге чыгып турганда,
Көрүндүң бийик дөбөдөн.
Бардыңбы баатыр малыңа,
Малыңды баккан малайлар,
Жыйылып барды жаныңа.
Көзүңдүн кырын салдыңбы,
Ошолордун алына.
Түрүлүп жаткан кой, жылкы,
Дүр-дүнүйө үй мүлкү,
Мен шордууда аралаш
Кайгы менен ый күлкү.
Көркөө дөөлөр туш-туштан,
Кыйратып элди чаап алган.
Мына ушу малчы-жалчыны,
Зордук менен таап алган.
Жайылган мал, тиккен үй,
Баатыр Карач саа калган.
Малчы-жалчы, Зулайка
Баарынын көөнү агарган.
Эми жок бизде эч арман.
Келгин десең баарысын,

Сенин ким экенин таанысын.
Салам айтып киргенде,
Катуу сүйлөп жибербе,
Туулуп өскөн ушулар.
Ар кимиси ар элде.
Малчынын баары келгенде,
Кол куушуруп алдыңа,
Бүгүлүп салам бергенде,
Ошолорго берүүчү,
Бир жакшылык бар сенде.
Баарыңдын азат башың да.
Канчалык алсаң малыңдан,
Сүйгөнүңдү алгын де.
Эсиңде болсо унутпай,
Эл-элиңе баргын де.
Калаарың болсо калгын де.
Ордунан өөдө турушуп,
Бардыгы кулдук урушуп.
Баатыр төрөм сен ким дээр,
Бактыбызга келдиң дээр.
Аты-жөнүн билгизип,
Абыдан жакшы жооп бер.
Деп Зулайка басылды,
Өзүмө жолдош экен деп,
Карачтын көөнү жазылды.
Мал жатар убак болгондо,
Жабырап жылдыз толгондо,
Малчынын баары жарданып,
Эшикке келип турушту,
Кобураган добушун,
Зулайка Карач угушту.
Чыга калып Зулайка,
Кыркаар турган малчыга.
Силер да мендей шордуу деп,
Куурап жүргөн кулдуктан,
Кутулар күнүң болду деп,
Малчылардын баарына,
Өзү барып олтурду,
Эр Карачтын жанына,
Эки колу боорунда,
Таяктары колунда,
Мончоктогон кара жаш.
Көздөрүнөн чубуруп,
Беттери жашка жуулуп,
Эмне дээр экен деп,
Өңү-түсү кубулуп.
Өөдө карап айталбай,
Кел дедиңиз келдик деп
Отурушат жер тиктеп.
Сөз баштады Карач дөө
Келипсиңер малчылар,

Көңүлүн ачпай Көк дөөдөн,
Күйүттө жүргөн жалчылар.
Жайында күйүп ысыкка
Кышында суукка тоңгондор,
Кызматы арам болгондор.
Энчи берип, жоо берип,
Кетиремин калкыңа.
Жетпептир Көк дөө баркыңа.
Эл-элиңе барасың,
Эне-атаңды табасың.
Өткөрдүңөр кайгыда,
Өмүрүңдүн сарасын.
Кармаган жерден кан чыккан,
Кан менен кошо жан чыккан.
Бала Карач балбанмын,
Кара дөө, Ак дөө, Көк дөөнүн,
Угалексиң өлгөнүн.
Ушу турган баарыңа,
Угузайын жөн-жөнүн.
Уу ичкендей үчөөнү,
Кыйратууга келгемин.
Угуп турсаң дайнымды,
Уругум кыргыз элденмин,
Ойлонуп элдин убалын,
Силер өңдүү кулдарды,
Азат кылып турамын.
Көп жыл болду келгенге
Элиме кайтар убагым.
Элдүүлөр кеткин элиңе,
Туулуп өскөн жериңе.
Көрүнө батпас дөөлөрдүн
Байлоодо жүргөн жалчысын.
Жүгүн жүктөр төө берип,
Жылкыдан тукум бээ берип,
Короодон эчки кой берип,
Коңшусу саар уй берип,
Кой кыркып кийиз кылдырып,
Жаңыдан жасап уй берип.
Баарыңдын башың бошотуп,
Эл-элиңе кошомун.
Деди да Карач басылды.
Угуп турган малчынын,
Баарынын көөнү жазылды.
Сүйүнүчкө чыдабай,
Көзүнөн жашы чачылды.
Бото салып мойнуна
Колун алып бооруна.
Кордук менен жүрүүчү,
Кутулар жайы табылбай.
Жүрөгү күйүп жалындай.
Балалыгым кеткенде,

Он сегиз жашка жеткенде,
Мал издеп чыгып талаага.
Күүгүм кирген кезинде,
Жолуктум ушул балаага.
Атамдын аты Кадырбай,
Өзүмдүн атым Сабырбай.
Өткөн арман мамындай.
Эл-журтум, ата-энемди,
Коет белем сагынбай.
Чыңырып үнүм чыкканда,
Бир мыжыкты өлдүң деп,
Табылбайт экен жандан бек.
Алый келип кошту эле,
Мынабу малчы балдарга
Өмүрүм өттү арманда.
Ушулардын баарысы,
Жашы менен карысы,
Мен өңдөнүп келгендер,
Мал кайтарып бергендер,
Адамзаттын балдарын,
Айбан малдай уурдаган.
Адамдан залым Көк дөөнүн,
Өзүңдөн уктум өлгөнүн.
Сообуна калып муңдуунун,
Баарына жооп бердиңби?
Же арасында ак сакал
Карыга жооп бердиңби?
Же жанкелбесте муңдуунун,
Бактысына келдиңби?
Мууну бошоп муңканып,
Сабырбай болду зарланып,
Баарысы турат жарданып.
Малчынын көөнүн семиртип,
Баатыр Карач сөз баштап,
Кереметтүү Зулайка
Угуп турат ырастап.
Кайраты ташты эриткен,
Касташканын дөөрүткөн,
Баатыр Карач бала дөө,
Бактысына туш келген.
Желе тартып жээктетип,
Кулун байлап тээктетип,
Байлагыла бээлерди.
Матагыла төөлөрдү,
Аттуу кылам силердей,
Арманы көп жөөлөрдү.
Көчүп барсаң көрөрсүң,
Мен кылган далай өнөрдү.
Деп ошондо эр Карач,
Малдын баарын айдатып.
Беш күнү кымыз кылдырды,

Бээнин баарын байлатып.
Атан төөсүн тиздетип,
Субайларын издетип.
Короого койду токтотуп,
Жатындан уйду жоктотуп.
Секиге семиз бээ союп,
Кысыр эмди тай союп.
Кыргыз мүчө кымча бел,
Зулайкага той кылып,
Нике кыйып күтүндү.
Оюндагы иштерин,
Орундатып бүтүрдү.
Аңдыган душман калган жок,
Аман-эсен кетели.
Айганышка жетели.
Андагы силер өңдөнгөн
Азат болгон малчылар,
Кара дөө менен Ак дөөдөн
Карач качан келет деп,
Бизге да жооп берет деп,
Жаткандыр мени керектеп.
Орчункан кызы Айганыш,
Келбети таза жаралган,
Билимдүүсү бир башка,
Туулуптур таза адамдан.
Будагы турат жол карап,
Унасын суутуп мал санап,
Мурда кабар берет деп,
Аркасынан Зулайка,
Баатыр Карач келет деп.
Аттарын суутуп, төө комдоп,
Ар шайманын күндө оңдоп,
Беленденип тургандыр.
Кара дөөнүн Карлыгач,
Кан баласы сөзгө маш,
Чоң убада кеби бар,
Айтканынын эби бар.
Каракчы канкор дөөлөрдө,
Арылгысыз кеги бар.
Катында болсо эркектен,
Калышпаган деми бар.
Убадасы бек болчу,
Чын сүйлөшкөн көп болчу.
Бу дагы турат жол тосуп,
Келгенмин бир жыл болжошуп.
Өмүрүм өтсө деди эле
Бир жалчыңа баш кошуп.
Санаасына жаңыдан,
Тилекке жеткен чагы бар.
Кыргыз менен калмактан,
Кыйла кулу дагы бар,

Барын азат кылгын деп,
Сөзүңө туура турган деп,
Чоң жакшылык кылгын деп,
Карлыгач айткан кеби бар,
Үч дөөнүн тең кулдарын,
Айтканымды тең кулдарын,
Айтканымды орундап,
Арылтып ички муңдарын,
Эл-элиңди тапкын деп,
Эми ачылды бактың деп.
Азат кылар кырдалым,
Карачтын сөзү бүткөндө,
Батасын берип буркурап,
Бардыгы тең чуркурап,
Малчы-жалчы бечара,
Ак ордону жүктөдү.
Алды-алдынан комдошуп,
Арканын бекем толгошуп.
Көчүрүп алып жөнөдү,
Төөлөрдүн баарын чиркеген,
Төө жалдыгын чүмкөгөн.
Калы килем жаптырган,
Буйласын жибек тактырган.
Жылкысын айдап түрүлтүп,
Короонун кыгын сүрүлтүп,
Субайын айдап мөңкүтүп,
Жабагы, тайын ээрчитип.
Жаш кулунун телчитип,
Жайы-кышы жөө жүргөн,
Жанын кыйнап көндүргөн.
Жалчылардын баары атчан,
Көк тулпар минген Карач дөө,
Көк албарс кылыч жаракчан,
Карач минген Кер чубар,
Башын жулкуп тулпарлар,
Жорголой түшүп ыпылдап,
Жоругу чыгып зыпылдап,
Зулайканын Кер чубар,
Туураланып ойноктоп,
Ок жыландай сойлоктоп.
Көкүрөгү салаңдап,
Көк жолборстой сыны бар.
Айбандын алпы Көк тулпар,
Көч үстүндө караса,
Көрүнүшү тамаша.
Карач баатыр, Зулайка,
Кеч баштады жанаша.
Эстей калып Зулайка,
Эки киши чаптырды,
Айганышка айткын деп,
Аманат сөзүн тапшырды.

Токтоосуз үйүн чечсин де,
Биз менен бирге көчсүн дер.
Тилегиңе жеттиң де,
Төркүн кайда — төз кайда,
Төркүндөн тийбейт эч пайда.
Табалбаган күң элек,
Кутуларга эч айла.
Эне — кайда, эл кайда,
Биз жүргөнбүз бей-пайда.
Айганышка анык айт,
Кечикпей эрте барып айт,
Карач айтты дебесең,
Сенин ким экениң тааныбайт.
Чабаганчы чаптырып,
Айтар сөзүн тапшырып,
Көч алдында келатат,
Үзөңгү бутта кагышып.
Зулайка Карач жашырып,
Ат көтөрбөс дөө болгон.
Аягы талып жөө болгон.
Көк тулпарга жетинип,
Жаңыдан иши оңолгой.
Көк албарсты жаркылдап,
Көк тулпар менен кер чубар,
Жанаша басып жалтылдап.
Жете келип караса,
Көрүндү түрдүү тамаша.
Жоо тийгендей камынып,
Жүк жүктөшүп жабылып.
Эркек, аял чогулуп,
Бирден атын токунуп,
Даярланып алыптыр.
Жолго түшүп жаңыдан,
Жөнөгөнү калыптыр.
Зулайка менен Карач дөө,
Тең бастырып барды эле,
Бурала басып Айганыш,
Экөөнүн атын алды эле.
Кереметтүү Зулайка,
Келчи бери жеңе деп,
Тилеги ушул эле деп.
Кулачын жайып кучактап,
Карачты карап кылчактап,
Айланайын жеңеке,
Көкүрөктөн зар кетти,
Чечмек болдук ар кепти.
Бактыбызга Карач дөө,
Азат кылды кулдарды.
Мындан жыргал күн барбы.
Зулайка айтып басылды,
Кул-кутандын баарынын,

Курушу чыга жазылды.
Айганыш айтты билгенин,
Калтырбастан бир кебин.
Айланайын аттан түш
Чаңдап келген чыгарсың,
Бир азыраак кымыз ич.
Сени кудай жеткирип,
Оңолду эле биздин иш.
Кабарчы чаап келди эле,
Көчтү деп кабар берди эле.
Мал семизи союлган,
Даярланып коюлган.
Таалайга келген эр Карач,
Чыгарган жокмун оюмдан.
Кымыз ичип, эт жегин,
Тамак татпай кетпегин.
Деп Айганыш ошондо,
Ат-атынан түшүрүп,
Тамагын берип олтуруп,
Тамашалуу кеп менен,
Барынын көөнүн толтуруп,
Көчүн айдап камынып,
Аттанышты жабылып,
Кой чубатып, жылкы айдап,
Оюн салып тай-тайлап.
Жылкычы, койчу-малчылар,
Жыртык кийим жыңайлак,
Күн тийгенде токтобой,
Уйлары мөңкүп сайгактап,
Качаган атты конгондо,
Бутун бушап баймактап.
Семиз атты каңтарып,
Ээрин алып жайдактап,
Сулуулар кетет чайпалып.
Сулуулугу байкалып.
Кой, жылкысы, уй, төөсүн,
Малайлары кайтарып.
Жалтанбаган жаалдууң,
Жүдөбөгөн жүрөктүүң,
Санаасы бирге тилектүүң
Кеп айтууга чечениң.
Сүйбөгөн сөздүн бекерин
Сыр чыгарбас бекемиң.
Келгиле мында кеп айтам.
Эки киши келди эле,
Эр Карачтын алдына,
Эңилип салам берди эле.
Карач айтты чапкыла,
Карлыгачты тапкыла.
Ак өргөөсүн чечсин де,
Абысыны Айганыш,

Зулайка менен көчсүн де.

Айрым сөздөрдүн түшүндүрмөлөрү

Башы болу – баш оту менен, биротоло, ошо бойдон.

Түпөк – туунун учундагы кыл, чачысы.

Үпчүн – (монг. лупч) – эпостук баатырлардын жоо кийими (соот).

Туулга – баатырлардын ок өтпөс баш кийими.

Соот – жоокерлердин согуштук кийими.

Чарайна – 1. Баатырлардын төшүнө тартына турган атайы темирлер.

2. Ичтен кийилүүчү темирден, териден жасалган жоо кийими.

Үртүк – ат жабуу, ат жасалгасы.

Макмал – кымбат баалуу кездеменин бир түрү.

Манат – кызыл түстөгү кездеме.

Нар кескен – кылычтын энчилүү аты, курч, салмактуу кылыч.

Сакыт – контекстеги мааниси – сак, абайла.

Бер – пери.

Адабий-көркөм басылышы
«Эл адабияты» сериясы

КАРАЧ ДӨӨ
ЭР ЭШИМ

27-том

Түзгөндөр: *А. Акматалиев, М. Мукасов, Ө. Шаршеналиев*

Редактору *Р. Сакелова*
Сүрөт редактору *И. Васильев*
Тех. редактору *М. Курбанбаева*
Корректору *К. Жапаркулова*

Терүүгө 25.10.03. берилди. Басууга 12.11.03. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂. Көлөмү 13,5 физ. басма табак.
11,34 шарттуу басма табак. Нускасы 2000. Заказ № 2162.

Т. Суванбердиев атындагы
«Кыргызполиграфкомбинат» акционердик коому
720005, Бишкек ш., Т. Суванбердиев атындагы көчө, 102.